

શીલવત પાત્રુ જેઈએ આ પ્રત્યક્ષ જોવા પે ૧૫ આ નાનો ગુહનદેવી રાખેનું નૂતન કરાયું છે, આ લોક તોમન પરલોકમા પણ મુખ આપવાનાં છે. તે ઉપરાંત આ પ્રત્યક્ષ મર્ત્ય મનોના અરવંત છે અને ત્રણે લોકોમાં પરસ્પર વિશ્વ સંતુષ્ટ કરવાનાં છે. એમ મનનને અન્ય-ગ્રેએ કહેશે. આ ગોલર-નવું પાત્રન કરતા રહેવું નોંધવું.

ભાવાર્થ—પ્રત્યક્ષ એ આત્માનો એક નિર્વિકલ્પ ભવ છે. તે આત્માના નિર્વિકલ્પ ભવમાં વિધાર ઉત્પત્ત થાય છે ત્યારે અપ્રત્યક્ષ અથવા કામવિધાર ઉત્પત્ત થાય છે. તેથી કામવિધાર એ પાપનું કારણ છે. અને અને લોકોમાં (ધડિલોક અને પરલોકમાં) કુષ્ટનું કારણ છે. તથા પ્રત્યક્ષ પાપવાથી આ લોક તોમન પરલોકમા પણ મુખ મળે છે. આ સમારમાં કહિ સિદ્ધિ ત્રગેરે નેટલાં નેટલા માણસ છે તે મર્ત્ય આ અર્થમય બનવું પાત્રન કરવાથી પ્રગટ થાય છે. તેથી આ પ્રત્યક્ષ વ્રતને વેરાળ્યનો વૃદ્ધિનું મુગ્ય કારણ માન્યું છે તેથી રેરાળ્યને વિચર રાખવા નહિ કહેતાં તેનું પાલન કરતા રહેવું નોંધવું.

હવે શરીરનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

પ્રશ્ન—વશુરિંદિ ગુરો કીદગ્નિ મે સામ્પ્રત વદ ?

અર્થ—હે ગુરો, હવે કૃપાકીર્તન કોણે કે આ ગીત કહે છે ?

તત્ત્વ—દેહોન્યાનિત્યોજ્વલસ્ય તુલ્યસ્યાગ્ન્યસ્તથા અગ્નિઋત્વ નિશ્ચ : ॥

વ્યાધ્યાદિવાસઃ પિશિતાધિપિષ્કોડસારઃ સદા રંભતરો મનાનઃ ॥૧॥

કુષ્ઠઃ કૂતઃકનઃચ વિનાગજશીલ ધીમતમર્મનિર્ભવતિ વ્યથાદઃ ॥

જ્ઞાત્વંતિ દેહં મમતા ન કાર્યા વિરાગયદૃશ્યં સ્વમૃત્વેન તુષ્ટેઃ ॥૨॥

અર્થ—આ શરીર અનિત્ય છે, વિષ્ણુ સમાન છે, ત્યાજ કરવા લાયક છે, શ્રાતિ ઉત્પત્ત કરવાનાં છે ત્રિધ છે અનેક ગોઝાથી ભરપૂર છે, મનસ અને હાકડાનો મોળો છે, દેહાન આડની આફત અમાર છે, કુષ્ઠ છે, કૂતરી છે, અવશ્ય

નાશ પામવાવાગુ છે અનેક પ્રકારના દુઃખ આપવાવાળુ છે, અને ધૂણાખપ છે. આ શરીરના સ્વરૂપને આવીરીતે સમ-
જીને પોતાના આત્મિક રસમાં સતુષ્ટ [સતોષ પામવાવાળા] ભવ્યજીવોએ પોતાના વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે આ શરીર
ઉપર કદીપણુ ઝોહ ન કરવેા જોઈએ.

સાવાર્થ:—આ મસારી જીવ જ્યાં શરીરની બહુજ સેવા કરે છે, હમેશાં સ્નાન કરાવે છે, સારા સારા વસ્ત્રાભરણ
પહેરાવે છે અને સારા સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરાવે છે, તો પણ આ શરીર જોટકુ તો કૃતપ્રી અને કુષ્ટ છે કે જી તેને જોડે
દિવસ પણ ભોજન આપવામાં ન આવે તો પછી કંઈપણુ કંદુ કરતુ નથી. પરંતુ તે દિન પ્રતિદિન જીણું (કુખડુ) થતુ
જાય છે અને કોઈક દિન અવસ્ય નાશ પામે છે. હાડકા, માંસ, લોહી વગેરે અપવિત્ર અને ધૂણિત પદાર્થોથી બનેલુ છે
અને તેવાથીજ ભરેલુ છે જો સુદરમાં સુદર શરીરની ચાદરના ભાગ બહાર કઠી દેવામાં આવે તો અત્યંત ધૂણાને લીધે
લોકો તેને દબી પણ શકતા નથી. એવા શરીર ઉપર ઝોહ રાખતો તેને અજ્ઞાનતા સિવાય બીજુ કુ કહી શકાય ? તેથી
આત્માનુ કલ્યાણ કરવાવાળા ભવ્યજીવોએ તેની સાથે ઝોહ અને મમતા કદીપણુ કરવો ન જોઈએ.

હવે આ જીવે કેાની આશા રાખવી જોઈએ અને કેાની નહિ તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન - કાર્યો વૈરાગ્યવૃદ્ધો મો ધનાયા કીદયી ન વા ?

આર્થ:—હે ભગવન્ આપણે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે ધનની આશા કેવીરીતે કરવી જોઈએ અને કેવીરીતે નહિ.

ઉત્તર—ઉપાર્જને રક્ષણ સેવનેપિ દુઃખપ્રદાં સૌખ્યહરાં પ્રદુષ્ટામ્ ॥

ત્યક્ત્વા ધનાદાં શ્રમમાંહસૂલાં મિથસ્તથા વૈરાગિરોધદક્ષામ્ ॥૧૭॥

ઉપાર્જને રક્ષણસેવનેપિ શાંતિપદા પ્રાપ્તિહરાત્મનિષ્ઠા ॥

ન્વદ્રવ્યવાંછા સ્વચતુષ્ટયાન્તા કાર્યાત્મનિષ્ઠેન નરેણ નિત્યમ્ ॥૧૮॥

વનર—હોષ્ટે ક્ષિયો રક્તમયે સ્તનાદૌ ત્વગ્માંસપિંડે કુદિલે કપોલે ।

મગોદરાદૌ મલમૂત્રકુણ્ડે સદ્ધિર્વિનિષ્ઠો રમતે સરાગી ॥૧૯॥

સ્વાત્મસ્વરૂપે પરમાવભિન્ને સ્વાનન્દસિંધૌ ચ નિજપ્રદયો ।

સ્વચ્છન્દરીત્યા રમતે ચિરાગી મત્સ્યો યથા શુદ્ધજલે જ્ઞગાંધે ॥૨૦॥

અર્થ—આ સસારમા રાગી પુરુષ લોહીથી ભરેલા સ્ત્રીના હોઠો પર આનંદ માને છે, ચામડીથી લપેટાએલ માસના પિંડરૂપી સ્તનોમા આનંદ માને છે અને મળમૂત્રની ખાણુ સમાન ચોનિ અથવા પેટમા આનંદ માને છે (રમી રહે છે) તે સ્ત્રિચોના હોઠ, સ્તન, ચોનિ, ઉદર (પેટ) વગેરેને સર્વ સજ્જનો અત્યંત નિંધ માને છે, તો પણુ રાગી પુરુષ તો એમાન પ્રસન્ન રહે છે પરંતુ વિરક્ત પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાન રમી રહે છે (આનંદ લે છે) આ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોથી સર્વથા બંધુજ છે અને પોતાના આત્મજન્ય [આત્માથીજ ઉત્પન્ન થએલ] અનંત સુખનો સાગર છે. જેવીરીતે માછલી અત્યંત ઠંડા જલમા પોતાની ઇચ્છાનુસાર રમે છે, વિચરે છે, તેવીરીતે આ વૈરાગી પુરુષ પણુ પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રદેશોમા હમેશા સ્વેચ્છાપૂર્વક તક્તીન રહે છે

ભાવાર્થ—રાગી પુરુષને નિદનીય પદાર્થજ સારા લાગે છે અને વિરક્ત પુરુષને પોતાનો શુદ્ધ આત્માજ સારો લાગે છે, વાસ્તવિક સુખ તો શુદ્ધ આત્મામાજ છે. તેથી સજ્જનોએ શુદ્ધ આત્મામાજ લીન રહેવું જોઈએ. સ્ત્રિચોના રાગી ઉપર કદીપણુ રાગ ન કરવો જોઈએ.

હવે ભાઈભાંડુ કોઈપણુ પરલોકમાં માથે બપું નથો તે કહેવાય છે—

અથ—વાંઘવાઃ પરલોકે ચ સમં યાન્તિ ન વા ગુરો !

અર્થ—હું ભગવનું ! આ સસારમા ભાઈભાંડુ વગેરે કુટુંબીજનો પરલોકમાં પણુ માથે બપ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—દેહોડપિ તે યાતિ સમ ક્વચિત્ત દેહસ્ય સંવંધિજનસ્ત્વયા કઃ ।

દાસી ચ દાસોડાલિલંબંધુર્વર્ગસ્ત્વાં યાતિ સુક્ત્વા પથિકો-યથા ઘૃન્ ॥૨૧॥

સાન્નાડ્યલક્ષ્મીઃ સુલ્લદા ચ આર્યા મિત્ર સુતસ્તિષ્ઠતિ યત્ર તત્ર ।

ન યાતિ સાર્દ્ધં કિમપિ ત્વયા વા જ્ઞાત્વોતિ યુક્ત્યા કુરુ ચાત્મશુદ્ધિમ્ ॥૨૨॥

અર્થ—હે આત્મા, તારી સાથે નિકટમા નિકટ સમ્બંધ ધરાવનાર આ તારે શરીર પાણુ કોઈ જગાએ (પરલોકમા) સાથે જતુ નથી તો પછી આ શરીર સાથે સમ્બંધ રાખવાવાળા કુટુંબી અથવા પરિવારના લોકો તારી સાથે કેવીરીતે જોડે । જેવીરીતે કોઈ સુસાદર બીજા લોકોને રસ્તામાજ દોડીને પોતાના મોર્ગે ચાલ્યા જાય છે, તેવીરીતે ભાઈભાડુ વગેરે સર્વ કુટુંબીજન તથા દાસ-દાસી વગેરે તને છોડીને પોતાના કામમા લાગી જાય છે આ છએ ખડની સામ્રાજ્યલક્ષ્મી-મુખ આપવાવાળી સી, પુન મિત્ર વગેરે સર્વ અહિં તહિં રહી જાય છે. તારી સાથે પરલોકમા કોઈપણુ પદાર્થ સાથે જતો નથી. એમ સમજને પોતે શુક્તિપર્વક કામ લાગે પોતાના આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

ભાવાર્થ—જ્યોગે આ મનુષ્ય મશે જાય છે અને તે મહદાને જ્યારે સ્મશાનમા લઈ જવામા આવે છે ત્યારે પોતાની સ્ત્રી તો ઘરના બારણા મુકીજ સાથે આવે છે અને બાકીના સર્વ કુટુંબીજન સ્મશાન મુકી સાથે આવે છે, પરંતુ તે મહદાને બાળીને પાછા ઘરે આવે છે આ જીવની સાથે પરલોક મુકી કોઈ જતુ નથી. જે કુટુંબીજન આ શરીરને બાળીને ઘરે ચાલ્યા જાય છે તે કુટુંબીજનોના આ કાર્યને દેખીને ભવ્ય પુરુષોએ આ કુટુંબનો ત્યાગ કરો દેવો જોઈએ અને સમારથી વિવક્ત થઈને પોતાના આત્માનુ કલ્યાણુ કરવું જોઈએ

હવે આ સંસારી જીવ પોતાનું જીવન કેવીરીતે વ્યતીત કરે છે તે કહેવાય છે—

પ્રશ્ન —ચાત્યતારુણ્યવાદૃક્યં ગમયન્તિ કથ સ્વતાઃ ?

અર્થ—આ સંસારમા નર્મ દુલ્લ લોકો પોતાની બાધાવસ્થા યુવાવસ્થા અને શૃદ્ધાવસ્થા કેવીશીતે વ્યતીત કરે છે તે વિષે હે ભગવન્ ! કૃપા કરીને કહે।

ઉત્તર—સુખપ્રદાં કલ્પતરોઃ સમાનાં ત્રિધાં પઠિન્વા ન વૃજનમસારામ્ ।

ત્રીહાં પ્રકુર્વન્ રજસા હિ સાર્દ્ધં વ્યતીતવાન્ સુન્દરચાલ્યકાલમ્ ।૨૩॥

લોકોન્નતિં વા ચ નિજોન્નતિં હિ શાન્તિપ્રદાં પ્રાન્તિહરાં ન કૃત્વા ।

તારુણ્યકાલ તરુણીસુસાર્દ્ધં વ્યતીતવાન્ વા વ્યસનૈઃ કુમિત્રૈઃ ॥૨૪॥

નિજાન્યજન્તાંઃ સુખદ સુકૃત્ય સ્તુલ્યં ન કૃત્વા સફલ વૃજનમમ્ ।

ત્રીત્રાં ધનાગ્નાં સતતં પ્રકુર્વન્ વ્યતીતવાન્ વૈ વરવૃદ્ધકાલમ્ ॥૨૫॥

મન્યે તત્તેહ ભવજીવતુલ્યઃ દુષ્ટો ન સૂક્ષ્મો નિજવોધઙ્ગન્યઃ ।

સસારનાગ્નાય મ્વવોધનાય જ્ઞાત્વેતિ નિત્યં કુરુ પર્યુપાયમ્ ।૨૬॥

અર્થ—આ સંસારમા અ. વિદ્યા કેદમવૃદ્ધની માફક મુખ આપવાવાળી છે, અને સર્વ અતુલ્યવન્મની સારૂત છે. તથા તે વિદ્યાનુ પાડન કરવાનો સમય બાલ્યકાળ છે. પરંતુ આ એસારી છવ પોતાના બાલ્યકાલમાં આવી વિદ્યાનુ પાડન-પાડન કરતા નથી. કેટલે વેતી અને માતોમા રમીને પોતાની મુદર બાલ્યાવસ્થા વ્યતીત કરે છે. એમીલ રીતે યુવાવસ્થામા આત્મામા શાંતિ ઉત્પન્ન કરવાવાળી અને સમસ્ત પ્રાતિચ્છિને દૂર કરવાવાળી લૌકિકોન્નતિ તથા પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ, પરંતુ આ એસારી છવ યુવાવસ્થામા પણ નથી આત્માની ઉન્નતિ કરતો કે નથી લૌકિકોન્નતિ કરતો. પરંતુ તે પોતાની આજ્ઞા અમલ્ય અવસ્થા તરુણીચ્છિ સાથે વ્યતીત કરે છે અથવા કોઈપણ વ્યસનમા દેસાઈને વ્યતીત કરે છે, અથવા કુમિત્રો સાથે વ્યતીત કરી દે છે. તેવીજ રીતે વૃદ્ધાવસ્થામાં તો પોતાના આત્માને મુખ આપવાવાળી દેવ-પૂજા, પાત્રદાન, તીર્થયાત્રા વગેરે યુક્ત્યાદર્શ સપાદન કરી પોતાના નરજન્ય સાર્યક કરશે. જોઈએ પરંતુ આ એસારી છવ

વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ દાન, પૂજન વગેરે પુણ્યનું કાર્ય કરતો નથી અને આ મનુષ્યજન્મને વ્યર્થ ગુમાવીને હિમેશાં ફેરત ધનની તીવ્ર લાલસામાંજ લાગ્યો રહે છે. અને આવીરીતે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને પાપરૂપી કાર્યોમાંજ વ્યતીત કરે છે આ સર્વ બાબત દેખીને તો મને વિક્ષાસ થઇ ગયો છે કે આ સંસારમાં આ સસારી છુવો જેવા પોતાના આત્મજ્ઞાનથી વિમુખ અને વજન-મૂર્ખ બીજી કોઇપણ નથી. જ્ઞેમ સમજીને હે ભવ્ય ! તુ જન્મમરણરૂપી સસારનો નાશ કરવા માટે અને પોતાનું આત્મ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે હિમેશા પ્રયત્ન કરે.

સ્વાવાર્થ—આલ્યાવસ્થામાં જ્ઞાન સપાદન કરવું જોઈએ. યુવાવસ્થામાં ધર્મ અને ધન ઉપાર્જન કરવું જોઈએ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં દેવપૂજન અને પાત્રદાન કરવું જોઈએ (દાન ચાર પ્રકારના છે— આહારદાન, ઔષધદાન જ્ઞાનદાન અને અભયદાન) અને અતમા આ સસારનો ત્યાગ કરીને તપશ્ચરણ કરી આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ એજ આ નરજન્મનું શ્રેય છે

હવે છવે શું શું કરવું જોઈએ તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રથમ—કિં કર્તું યતતે લોકઃ કર્તવ્યં કિં શુરો વદ ?

અર્થ—હે ભગવત્ ! આ સસારી છવ શું શું કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને શું કરવું જોઈએ તે કૃપા કરીને કહે

હત્તર—સ્યાતુ શરીરે વિષય પ્રમાંક્તુ તદ્વૃદ્ધિહૃતોયતંતે સદાપિ ।

ન સ્વીયતે સુહ્યત એવ ચાયુ-રાયુક્ષયાદ્વૈ ઝિયતે હતાશ ॥૨૭॥

જ્ઞાત્વેતિ કાર્યો ન કદાપિ યત્નઃ સ્યાતુ શરીરે વિષય હિ ભોક્તુમ્ ।

સ્યાતુ પ્રયત્નઃ સ્વપદે હિ કાર્યઃ ભોક્તુ સદા સ્વાત્મસુખ સુમિષ્ટમ્ ॥૨૮॥

અર્થ—આ સસારીજીવ આ શરીરમા સ્થાયી રહેવાને માટે હમેશા પ્રયત્ન કરે છે અને વિષયોને ભોગવવા માટે હમેશા પ્રયત્ન કરે છે તથા એ બંનેની વૃદ્ધિને માટે હમેશા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ હમેશા પ્રયત્ન કરવા છતાં નથી શરીર સ્થાયી રહેતું કે નથી વિષયો ભોગવાતા વિષયોને ભોગવતાં ભોગવતા આ જીવ આજીવને ભોગવે છે અને આજીવને ભોગવી લીધા પછી અથવા આજીવના પૂર્ણ હોવા પછી આ જીવ હતાશ પામીને આ દહુ છોડે છે આ બાબત આવીરીતે વિચારીને આ શરીરમાં શાશ્વત રહેવા માટે અને વિષયો ભોગવવા માટે કદીપણ પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ. પરંતુ પોતાના આત્માને પોતાના શુદ્ધ આત્મામા સ્થિર-શાશ્વત રાખવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને શુદ્ધ આત્માથી ઉત્પન્ન થએલ અત્યંત મિષ્ટ-મિહુ સુખ ભોગવા માટે હમેશા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ—આ શરીર અને સમસ્ત ધર્મદ્રિયોના વિષય ભોગો નાશવત છે તથા એ બંને આત્માને કુખ દેવાવાળા છે, અપવિત્ર કરવાવાળા છે અને આ આત્માને જન્મમરણરૂપી સસારમાં પ્રમાણુ કરવાવાળા છે. તેથી તેમને પોષવા માટે પ્રયત્ન કરવો વ્યર્થ છે, પ્રયત્ન તો શા માટે કરવો જોઈએ ? પ્રયત્ન તો હમેશાને માટે સુખી રહેવા માટે કરવો જોઈએ. અને શાશ્વત સુખ તો શુદ્ધ આત્મામા જ છે. તેથી આત્માના શુદ્ધતા માટે જ અને તે શુદ્ધ આત્માથી ઉત્પન્ન થતા અનંત-સુખને માટે હમેશાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ જ અનંતકાળ સુખી રહેવાવાળું (શાશ્વત) સુખ છે.

હવે શું શું ત્યજી દેવું જોઈએ અને ક્યાં ક્યાં કરવાં જોઈએ તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કિં ત્યાજ્યં કિં ચ કર્તવ્યં વદ મે સામ્પ્રતં પુરો ?

અર્થ—હુ ગુરો, હવે કૃપા કરીને કહે કે આ જીવે શું શું ત્યજી દેવું જોઈએ અને ક્યાં ક્યાં કર્યો કરવા જોઈએ.

ઉત્તર—ઞ્ચાંતિપ્રદ જ્ઞાંતિહર ક્ષણાદિ ત્યક્ત્વા કપાય નરકપ્રદં તમ્ ।

મોહ ચ કામ વિષમં વ્યથાદ સ્વાત્મસ્વરાજ્યસ્ય વિનાશકં ચ ॥૨૧॥

સ્વસ્થાશ્વત્સંયમધારણં વા સ્વાનન્દપાત્નં કુરુ નિત્યમેવમ્ ।

સ્વાત્મસ્વરૂપં, મજ્જ સૌમ્યમૂલં સ્વરાઙ્ગ્યલક્ષ્મીં સ્મર શાંતિકર્ત્ત્ત્વમ્ ॥૩૦॥

અર્થ—હે આત્મા, તું કષાય, મોહ અને ક્રામ આ ત્રણને આ ક્ષણમાત્રમાજ છોડી દે, કેમકે એ ત્રણે આત્મામાં બ્રાતિ ઉત્પન્ન કરાવવાના છે, આત્માની અટૂટ શાંતિનો નાશ કરવાવાળા છે, સાક્ષાત્ નરકમાં લઈ જવાવાળા છે, અને પોતાના આત્માની શુદ્ધતારૂપી સ્વરાજ્યનો પણ નાશ કરવાવાળા છે. તદુપશ્ચાત્ તે ત્રણે પ્રણુ-અત્યંતે-ભયંકર છે અને હુમેશાં દુઃખ દેવાવાળા છે. એવા એ ત્રણે વિકારોનો તું ત્યાગ કર તથા પોતાના આત્માની શુદ્ધતા પ્રગટ કરવાવાળા તપશ્ચરણ અથવા સયમને ધારણ કરે. પોતાના શુદ્ધ આત્મભન્ય અનતસુખના મુખ્ય કારણરૂપી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને ક્ષણિકણે ધારણ કરે, અને અનતકાળ સુધી પોતાના આત્મામાં શાંતિ ભવર્તાવનાર આત્માની શુદ્ધતારૂપી શાંત્યર્થલક્ષ્મીનું સ્મરણ કરે.

ભાવાર્થ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાય છે. એ ચારે કષાયો આત્માને દુઃખ દેવાવાળા છે તથા મોહ અને ક્રામ (વિષય-વાસના) તો દુઃખ આપવાવાળા છે. તેથી પોતાનું કલ્યાણ ધરણવાવાળા ભવ્ય જીવોએ તેમનો સર્વથા ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. અને સયમ ધારણ કરી આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ જેથી આ જીવ મોક્ષમા બંધ અનતકાળ સુધી અનુપમ સુખ માનતો રહે.

હવે આ જીવનું કોઈ શરણ નથી તે કહેવાય છે—

ઉત્તર—આપત્કાલે ગુરો કોપિ શરણં યાતિ વા ન વા ?

હે પ્રભો, આ સમારમા દુઃખદ સમયમા કોઈ શરણ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—આપત્ત્યકીર્ણે ત્વયિ રામપૂર્ણે પુણ્યક્ષયે વાથ તવાક્ષીર્ણે ।

દેવી વ દૈત્યો ન ચ કાપિ દેવી. સ્વામી ન મૃત્યુઃ શરણ પ્રયાતિ ॥૩૧॥

जीवस्य लोके शरणं स्वधर्मः शान्तिप्रदं सत्यं तत्समस्तपापः ।
ज्ञात्वेति दुःखैः परिपीडितेऽपि त्याज्यः स्वधर्मो न कदाचिद्विच ॥ ३२ ॥

અર્થ—હે આત્મા, તુ બ્યારે કઈ આપત્તિમા આવી પડે છે, કોઈ સજ્જત ગેગથી ખીડાય છે, અથવા બ્યારે તોરે ખુલ્લકર્મના ક્ષય થાય છે, અથવા આ તારે શૈશીર દુઃખગુ પાતછું થઈ બંધ છે તેવખતે તારે રક્ષણ કરવાવાળો, તને શરણુ આપનાર ન તો કોઈ દેવ હોય છે, ન તો કોઈ દેવી હોય છે, ન તો કોઈ દેવિ હોય છે, ન તો કોઈ માલિક હોય છે કે ન તો કોઈ સેવક હોય છે તેમાનુ કોઈપણુ તને બચાવી શકવાનુ નથી. આ સંસારમા જો કોઈ શરણુ હોય તો આત્મધર્મન ક્રમણુ છે આ આત્માનો ધર્મ શાંતિ આપવાવાળો છે અને સમસ્ત પાપેથી રહિત છે. એમ સમજને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી દુઃખી હોવા છતાપણુ પોતાના આત્માથી ઉત્પન્ન થવાવાળા આહિંસામય ધર્મના કદીપણુ છોડવો ન જોઈએ.

સાવાર્થ—જેટલા દુઃખ-આવે છે તે સર્વ પાપ કર્મના ઉદયથી આવે છે તથા પાપકર્મના ઉદય કોઈથી પણ રોકી શકીતો નથી. ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, ચક્રવર્તી, દેવ, દેવી વગેરે કોઈપણુ તેને રોકી શકતુ નથી. તેથી કોઈપણુ દુઃખ સમયે અથવા મૃત્યુના સમયે ઇન્દ્રાદિક કોઈપણુ દેવ, દેવી આ જીવને બચાવી શકતા નથી. જો તે પાપકર્મોના ક્ષયોપશમ અથવા ઉપશમ થતો હોય તો માત્ર ઉત્તમ ક્ષમા વગેરે દશલક્ષણમય ધર્મથીજ થઈ શકે છે. કેમકે તે ઉત્તમક્ષમા વગેરે ધર્મ તો આત્માના સ્વભાવરૂપીન છે. કર્મોના બંધ થવાનુ મુખ્ય કારણુ તો આત્માના કષાયાદિક વિકારોન છે, તથા તેનો ક્ષય તો ઉત્તમ ક્ષમા વગેરે આત્માના સ્વભાવથીજ થાય છે. તેથી આગળ એમ ખતાવવામા આવ્યું કે આ સસારી જીવને જો કોઈ દુઃખોથી બચાવવાવાળુ હોય તો કેવલ આત્માનો ધર્મ અથવા ઉત્તમ ક્ષમા વગેરે દશલક્ષણુ ધર્મ છે. તેથી આ જીવે પોતાના આત્મ ધર્મમાજ લીધે રહેકુ જોઈએ. તેથીજ સર્વ દુઃખ ટળી બંધ છે અને અનેક મોક્ષમુખની સિદ્ધિ થઈ શકે છે.

હવે આ જીવ એકલો કયાં કયાં પરિભ્રમણુ કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન — ફૂકાકી ઝમમિત્ સ્વામિન્ જીવોડ્યં ક કયં વદ ?

અર્થ — હું સ્વામી આ છવ ઝોડલા પરિશ્રમણુ કરે છે મરંતુ તે કઈ કઈ ગતિમા કયા કયા કારણથી પરિશ્રમણુ કરે છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર — ફૂકોડયુ માચ્છવઝગતિં પ્રયાતિ કુણ્ણઃ કુરૂપી ચિરદુઃસ્વભોગી ।

તિર્યગ્ગતિં વા કુટિલસ્વભાવાદેકઃ સદાકાલે પરાશ્રિતો યઃ ॥૩૩॥

પ્રયાતિ મિશ્રાન્નૃગતિં કિલૈકો દુઃસ્વી દરિદ્રી જનન્યધુહાનઃ ।

ફૂકઃ શુભાત્સર્વગ્ગતિં પ્રયાતિ સુસ્વી ભવેત્તત્ર સદા દ્યરોગી ॥૩૪॥

શુદ્ધસ્વરૂપસ્મરણેન તત્ર ધ્યાનેન ચાનન્દપદસ્ય નિત્યમ્ ।

સુવાન્તિમ્કાં મોક્ષગતિં પ્રયાતિ નિરંજનસ્તિષ્ઠતિ શુદ્ધરૂપઃ ॥૩૫॥

અર્થ — આ સસારમા કોઈ ઝોક છવ તોત્ર પાપકર્મના ઉદયથી નરકગતિમા ભય છે. ત્યાં તે અત્યંત કુદૃષ હોય છે તથા લાખા કાળસુધી ઘોર દુઃખ ભોગવે છે. તેવીરીતે પોતાના કટીલ પરિણામોથી અથવા મોયાવાસી કરવાથી આ છવ ઝોકલોન્ તિર્યગ્ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ત્યાં સદાકાલ પરાશ્રિત રહે છે. જ્યારે આ છવના પુણ્ય અને પાપ ઝોક બનેનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે ઝોકલો મનુષ્ય ગતિમા જન્મ લે છે અને ત્યાં દુઃખી, દરિદ્રી, અને ભાઈભાંડુ વગેરે ન હોવાથી થતા દુઃખ સહન કરે છે. જ્યારે આ છવના શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે સર્વગતિમા ભય છે અને ત્યાંપણુ હોમશા નીરોગી રહી મુખ ભોગવે છે તેવીરીતે જ્યારે આ છવ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ સ્મરણુ કરે છે અને વિદ્યાનદમય શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન કરે છે ત્યારે આ છવ અનેત મુખમય ચિંતારહિત મોક્ષગતિમા ભય છે, અને ત્યાં સમસ્ત કર્મોથી રહિત યદનિ હોમશા અત્યંત શુદ્ધ અવસ્થામાં રહે છે.

અર્થ—હે ગુરો ! આ સસારના દુગ્ગાદિક સર્વે પદાર્થ અનિત્ય છે કે નિત્ય તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—સર્વે પદાર્થોશ્ચિદાચિત્સ્વરૂપા ભિન્ના દ્વનિત્યા વ્યવહારહૃલ્લ્યા ।

નિજાત્મનો વા નિવસંતિ નિત્યા નિજસ્વભાવે પરમાર્થહૃલ્લ્યા ॥૩૬॥

જ્ઞાત્વેતિ પર્યાયમતિં વિહાય દ્રવ્યાર્થદૃષ્ટયાડચિલવસ્તુતત્ત્વમ્ ॥

ગૃણ્હન્તુ ભવ્યાઃ સુત્વકાંતિમૂલ કુજનમમૃત્યોશ્ચ વિનાશનાર્થમ્ ॥૩૭॥

અર્થ—આ સસારમા છવ, અછવ, આસ્તવ, બંધ, સવર. નિર્જન, ચોક્ષ, પુણ્ય અને પાપ વગેરે પદાર્થો છે તે સર્વ પોતાના આત્માથી ભિન્ન [જુદા] છે અને વ્યવહારનયથી અનિત્ય છે અને પરમાર્થ દૃષ્ટિથી સર્વ નિત્ય છે અને પોત પોતાના સ્વભાવમાં રહે છે. આ સર્વે પદાર્થોનું આવુ સ્વરૂપ સમજીને ભવ્યછવેએ પોતાની પર્માય બુદ્ધિના ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ અને નરક તિર્થેય વગેરે અણુભ ચોનિએ.મા થવાવાળા જન્મખરણીને નાશ કરવા માટે સુખ અને શાંતિના કારણુ-રૂપ સમસ્ત પદાર્થોનું સ્વરૂપ દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિથીજ ગ્રહણ કરવુ જોઈએ.

ભાવાર્થ—પ્રત્યેક પદાર્થમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ ત્રણ ગુણ હમેશા રહેલાજ હોય છે. ઉત્પાદ એટલે ઉત્પન્ન થવુ. વ્યય એટલે નાશ થવુ. અને ધ્રોવ્ય એટલે કાયમ રહેવુ. જેમકે કપાસનુ રૂ બનાવવામા આવે તો કપાસના વ્યય થયો અને રૂના ઉત્પાદ થયો પરંતુ કપાસમા જે જે પરમાણુઓ હતા તેજ રૂમા પાણુ રહે છે. તેથી પરમાણુઓ ધ્રોવ્ય (કાયમ) સ્થા. તેવીજ રીતે બ્યારે રૂનુ સુતર બનાવવામા આવે છે ત્યારે રૂના નાશ થાય છે પરંતુ તેમા રૂના પરમાણુઓ તેવાજ રહે છે બ્યારે સુતરના વસ્ત્રો બને છે ત્યારે પાણુ સુતરનો નાશ થાય છે, વસ્ત્ર ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ સુતરના પરમાણુઓ તેવાજ રહે છે. જો તે વસ્ત્રના કોઈપણ કોર્પમાં કપાસમા ન આવે તો પાણુ તે કોટલાક વર્ષોમાં તો છાણું શીણું [કાટેલ] થઈજાય છે. તે વસ્ત્ર અમૂર્તજ ચુક્કરર સમયે છાણું થાય છે એમ નથી. પરંતુ પ્રત્યેક સમયે સમયે તેની અવસ્થા બદલાતી રહે છે. તે અવસ્થાનું બદલાવુ એજ ઉત્પાદ અને વ્યય છે અને પદાર્થ તો

તેના તેજ રહે છે. તેથી દરેક પદાર્થમાં પ્રત્યેક સમયમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રૌવ્ય એ ત્રણે ગુણો ક્રમ રહે છે. (હોય છે ન) આ ત્રણે ગુણોમાંથી ઉત્પાદ અને વ્યયની અપેક્ષાએ સમસ્ત પદાર્થ અનિત્ય છે, અને ક્રૌવ્ય ગુણની અપેક્ષાએ નિત્ય કહેવાય છે. ઉત્પાદ અને વ્યયનું હોય તે વ્યવહાર દૃષ્ટિ છે અને ક્રૌવ્ય ગુણનું હોય તે પરમાર્થદૃષ્ટિ અથવા દ્રવ્યાર્થદૃષ્ટિ છે તેથીજ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી સમસ્ત પદાર્થ અનિત્ય છે અને પરમાર્થદૃષ્ટિથી સમસ્ત પદાર્થ નિત્ય છે. વ્યવહારદૃષ્ટિથી પદાર્થોનું સ્વરૂપ બદલાતું રહે છે તેથી તે સ્વરૂપને યથાર્થ કહેવાનું નથી અને તેથીજ એકાગ્રાપ્તિના ઉપાયોમાં તે ત્યાગ્ય છે. તથા પરમાર્થદૃષ્ટિથી પદાર્થોનું સ્વરૂપ બદલાતું નથી, અને એકાગ્રાપ્તિને એકાગ્રાપ્તિ રહે છે તેથી તે સ્વરૂપને યથાર્થ કહેવાય છે અને તેથીજ તે ગ્રહણ કરવા ચોગ્ય છે. આ જીવની મનુષ્યાદિક પદાર્થો બદલાતી રહે છે તેથી જીવોનું પર્યાયરૂપ સ્વરૂપ વ્યવહાર દૃષ્ટિથીજ કહેવાય છે અને ત્યાગ કરવા ચોગ્ય કહેવાય છે. પરંતુ આત્માનું અનંત ચતુષ્કયરૂપી શુદ્ધ સ્વરૂપ કદી બદલાતું નથી. તેથી આત્માનું તે સ્વરૂપ પરમાર્થદૃષ્ટિથી કહેવામાં આવ્યું છે અને યથાર્થ હોવાથીજ તે ગ્રહણ કરવા ચોગ્ય કહેવાય છે. તેથી આત્માર્ય મહારાજ કહે છે કે જે જીવ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તેણે પોતાની મનુષ્યપર્યાય અથવા માનુષ દેહ ઉપર મોહ ન કરવો જોઈએ. ઇષ્ટ અનિષ્ટ સર્વ પદાર્થો ઉપરથી રાગદેષ દૂર કરી પોતે શુદ્ધસ્વરૂપમાં લીન થયું જોઈએ તેજ એકાગ્રાપ્તિ માટે યથાર્થ ઉપાય છે.

હવે ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવેછે—

પ્રશ્ન—પચ્ચેદ્રિયાણિ ખો સન્તિ કાંદયાનિ શુરો વદ ?

અર્થ—હે સ્વામી, હવે કહે કે આ પચ્ચેદ્રિય કેવી છે.

સત્તર—પિશાચતુલ્યાનિ કિલેન્દ્રિયાણિ પ્રતિક્ષણ દુઃસ્વપ્નપ્રદાનિ ।

ક્ષિપ્તુ હિ શક્તાનિ ભવાર્ણવે વ સસારમૂલાન્નિ દ્વઘાત્મકાનિ ॥૩૮॥

જ્ઞાત્વેન્દ્રિયોત્પન્નભવાં સ્વદ્દાનિં ત્યાજ્યાનિં વા તદ્વિપયાણિ તાનિ ।
અતીંદ્રિયાણ્યંવ ચિત્તપ્રદાનિ ગ્રાહ્યાણિ મઙ્ગ્યૈર્નિજરાજ્યહંતોઃ ॥૩૦॥

અર્થ—આ પાંચે ઇન્દ્રિયો પિશાય સમાન છે. પ્રત્યેક ક્ષણમાં રેકડો દુખ દેવાવાળી છે. આ પાંચે ઇન્દ્રિયો આ છવને સમારૂપી મહાસાગરમાં પરિભ્રમણ કરવા માટે ઝોકલી સમર્થ છે. અને નન્મ મરણરૂઢી સંસારને વધારવાવાળી સમારની દૃઢ મૂળ છે. તેથી આ ઇન્દ્રિયોની ઉત્પત્ત થવાવાળી આ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિમચેને પોતાના આત્માની હુનિરૂપ સમજીને ત્યાગ કરી દેવો નોઈએ. અને પોતાના આત્માની શુદ્ધતાઈપી મોક્ષગમ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાવાળા આત્માના અતીંદ્રિય શુદ્ધસ્વરૂપને ગ્રહણ કરવું નોઈએ. તેજ લવ્ય છવેનું કર્તવ્ય છે.

ભાવાર્થ—આ છવ અનાદિકાલથી ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ રહ્યા છે તથા ઇન્દ્રિયોને વશીકૃત ધર્માગીજ આ છવને નસકનિગોહમાં દુ.ખ સહન કરવા પડે છે. જે દૈવયોગે મનુષ્ય આદિ ઉત્તમ પર્થાય પ્રાપ્ત થાય છે તો ત્યાં પણ ઇન્દ્રિયોના વિપચોની વાગ્યોને લીધે આ છવને અનેક પ્રકારનાં દુ.ખ ભોગવવા પડે છે. આ ની અંટરી વાત તો સહેજે મમ્ છ શકાય છે કે આ છવ આ સમારના પરિભ્રમણ કરતા અનેક દુ.ખો ભોગવી રહ્યા છે. તેનું મુખ્ય પ્રકાર તો આ ઇન્દ્રિયોનું વિપચ સેવન જ છે. જો આ છવ આ નસકાદિકનાં દુ.ખોથી ખચવાની ધ્રુજ રાખતો હોય તો તેણે આ ઇન્દ્રિયોના વિપચ સેવનને સર્વથા ત્યાગ કરી દેવો નોઈએ અને મોક્ષનું અનતમુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવું નોઈએ. તેથીજ મોક્ષ મુખની પ્રાપ્તિ વઈ શકે છે

હવે અંસારના પરિભ્રમણનો કાળ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સસારં વસતઃ કાલો વ્યતીતો વદ મે ક્રિયાન્ ?

અર્થ—હે ભગવાન્ ! હવે એટલું કહે કે આ સંસારમાં વસતાં મેં કેટલા વખત ગુમાવ્યા છે

उत्तर — संसारसिंधौ विषमव्यथादं विपत्प्रकीर्णं वसतो हि नित्यम् ।

કાલો હનંતશ્ચ ગતઃ કુબોધાત્તતો યદિ ત્વ સ્વાહિતં પ્રકર્તુમ્ ॥૪૦॥

ત્યક્તું સ્પૃહાં વાંચ્છસિ મોક્ષમાર્ગં ગન્તું પ્રમાણં વચન ગુરોર્વે ।

તથા વિભાવં ભવદં વિહાય કુરુ સ્વમાવે સ્થિરતાં સુબોધાવ ॥૪૧॥

અર્થ—હે આત્મન્ ! આ સસારરૂપી સમુદ્ર અનેક ધોરકુઝિયાથી અને અનેક વિપત્તિઓથી ભરપૂર છે. તેમાં આપણા મિત્રાભાનને લીધે પરિશ્રમભણ કરતા મોરે અનતાનત કાળ વ્યતીત કરવો પડ્યો છે. તેથી હવે જો તુ તારા આત્માનુ હિત કરવાની ઈચ્છા રાખતો હોય, તારી સસારિક ઇચ્છાઓને દૂર કરવાની ઈચ્છા રાખતો હોય, મોક્ષમા જવાની ઈચ્છા રાખતો હોય, તો સૌથી પહેલા ગુરુઓના વચન પ્રમાણુ માનીને પોતાના સમ્યક્ગાનદ્વારા સસારના મહેલન કુઝડ દેવાવાળા વિભાવ ભાવોના ત્યાગ કરી પોતાના સ્વભાવમા સ્થિરતા ધારણુ કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ—હે આત્મા, આ સમયે તારા આત્મામાં ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કષાયોની સત્તા વિધમાન છે. આ કષાયોની સત્તા અથવા તો ઉદય પહેલા બાધેલ મોહનીયકર્મના ઉદયથી થાય છે, તથા તે મોહનીયકર્મ કષાયોના નિમ્ન તથીજ બધાય છે અને તે મોહનીય કર્મને બાધવાવાળી કષાયો પણ તેનાથી પહેલા બધાએલ મોહનીય કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થાય છે. આવીરીતે પરપરાપૂર્વક વિચાર કરવાથી એટલુ તે સિદ્ધ થાય છે કે આ જીવ અનાદિકાળથી આ કર્મોથી તથા કષાયોથી ક્ષમાએલા છે, અર્થાત્ અનાદિકાળથી આ જીવ આ સસારમા પરિશ્રમભણ કરી રહ્યો છે. આ કાળને દુકર્મ અનંતાનત કાળ કહે છે. જો તુ તે કષાયોને દૂર નહિ કરે તો હવે પછી પણ અનતાનંત કાળસુધી આ સંસારમા પરિશ્રમભણુ કરતો રહીશ. તેથી જો તુ પોતાના આત્માનુ કેલ્યાણુ કરવાની ઈચ્છા રાખતો હોય અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતો હોય તો આ કષાયોના ત્યાગ કર. આ કષાય જ વિભાવ ભાવ છે, અને તે જ સસારમાં પરિશ્રમભણુ કરવાવાળા છે તેથી તેના ત્યાગ કરી પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન થઈશ ત્યારે જ તને અનતસુખ દેવાવાળી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે. એજ જ્ઞાના અભિપ્રાય છે અને એજ ગુરુનુ વચન છે.

三三三

प्रश्न—परिश्च पोलियो नां प्रसवार्थीनां भवेत्कथम् ?

उत्तमः—कुरुंयन्त्रैः पारंपरीतृताऽपि देवैर्मन्त्रैः पद्मिनिश्च भूतैः ।

तथापि नेपां बन्धु पृष्ठलग्ना गोपा भवन्तीह विभावपदः ।

[illegible]

વર્ણનાર્થ - આ મગનાં વિભાગ બૃહદ્ અથવા સિમ્હાસન પાઠિપૂર્વે, વિભાગપ પાઠિપૂર્વે શેત્ર-
શ્રીન આ ૨૭૨ પેલાના દિન અર્ચિને બૃથ લય છે. અને વિપીન બૃહદેને પશ્ચ ક્રીને કુપ્પ દગનાના પ્રસિમા (વિપ-
ધાના) ન ૨૨૨ના પરચો ૨૨૨ે દે. શો કે કદ્દલી લોનો રુચેનાં નેન કુપ્પ દસ સરે ૨૨૨ે પાડી નેખત આદે આ હવ અગેક

પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરે છે. કુટુંબીઓને માટે ન આ છવ હિંસા કરે છે. અનેક પ્રકારે ઝુઝ યોદ્ધ છે, ઝોરી કરે છે અને અનેક પ્રકારના પરિત્રાહનો સમ્યક કરે છે. આ પરિત્રાહનો ઉપભોગ તો સર્વ કુટુંબી જન્મજ કરે છે, પરંતુ તે પાપના ફલથી નરક નિગોદમાં તો આ છવને ઝોકલાને ન જડુ પડે છે આ સર્વ બાબત સમજતા હોવા છતાં પણ આ સંસારી છવ આ કુટુંબનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. આ વિભાવબુદ્ધિનું ચોક્કસપણા પરિણામનું ન કારણ પરિણામ છે. આ વિભાવરૂપી બુદ્ધિનો નાશ થવાથી સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મા આ સ્વરૂપને ઝોળખવા માટે છે અને પછી સહેલાઈથી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરે છે.

હવે શરીર ઉપર ચોહ અથવા મમત્વ ન કરવાનો ઉપદેશ દેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—મમતા ક ન કાર્યા મો ગુરો મે વદ સામ્પતમ્ ॥

અર્થ—હું સ્વામી, અમારે ચોહ અથવા મમતા કયા ન કરવી જોઈએ તે કૃપા કરીને કહેા.

ઉત્તર—સપ્તધાતુમયે કાર્યે વીમત્સે ચ વિરૂપકે । સ્વર્મોક્ષરોધકેડનિત્યે મલમૂત્રમૃતેડ્યુત્તૈ ॥૪૪॥
જરાતંકભયાકીર્ણે રાગદ્વેષવિવર્દકે । ન કાર્યા મમતા મવ્યૈઃ સ્વર્મોક્ષસુત્તવાઙ્મકૈઃ ॥૪૫॥

અર્થ—આ શરીર લોહી, હાડકા, માસ, પદ્મ વગેરે સાત દુર્ગંધમય ધાતુઓનું બનેલું છે અને તેથી જ તે ધૂણાસ્પદ અને કુટૂંબી છે, સ્વર્ગ ચોક્ષના સાધનોને વેકવાવાળું છે, અનિત્ય છે, અનેક પ્રકારના ભય, ઘડપણ તથા મૃત્યુથી ઘેરાયેલ છે અને રાગદ્વેષને વધારવાવાળું છે, આવીરતે શરીરના વાસ્તવિક સ્વરૂપને વિચાર કરી સ્વર્ગચોક્ષની ઇચ્છા કરવાવાળા ભવ્ય છવોએ આવા શરીર ઉપર કેદી મમત્વ કરવા ન જોઈએ.

સામાર્થ્ય—આ સંસારી છવો પોતાના શરીર ઉપર અધિક મમત્વ કરે છે પરંતુ આ શરીર અવસ્થ નષ્ટ થવાવાળું છે, અત્યંત અપવિત્ર છે, મળ, મૂત્ર, કેદ, લોહી, વગેરે ધૂણિત પદાર્થોથી ભરપૂર છે. તથા આ છવને સ્વર્ગચોક્ષ માટે મયત્ન કરવામાં અડચણરૂપ છે. તેથી આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે સ્વર્ગચોક્ષની ઇચ્છા કરવાવાળા ભવ્યછવોએ આવા શરીર ઉપર

કદી મમત્વ કરવો ન જોઈએ, મમત્વનો ત્યાગ કરી તપશ્ચરણ કરવું જોઈએ તેથી અનતસુખ આપવાવાળા શિક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. જોન આ છવને માટે કલ્યાણકારી હિતકર છે.

હવે મમત્વ કયાં કયાં રાખવો જોઈએ તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન— ક મમત્વં પ્રભૌ કાર્યે વદ મે શાન્તિહેતવે ॥

અર્થ—હે પ્રભા ! શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ આત્માએ કયાં કયા મમત્વ કરવો જોઈએ.

ઉત્તર—શ્રીવે સ્વધર્મે શુરુદેવશાસ્ત્રે કાર્યે મમત્વં વ્યવહારહૃત્વા ॥

સ્વાનન્દસામ્રાજ્યપદં પવિત્રં કાર્યે મમત્વં પરમાર્થહૃત્વા ॥૪૬॥

અર્થ—વ્યવહારદૃષ્ટિથી જોતા તો આ છવે અતરંગ અને બહિરંગ લક્ષ્મી આપવાવાળા અહિંસામય ધર્મમા તથા દેવ, શાસ્ત્ર, ગુરુમા મમત્વ કરવો જોઈએ અને પરમાર્થ દૃષ્ટિથી જોતા અત્યંત પવિત્ર એવા પોતાના આત્માથી ઉત્પન્ન થવાવાળા અનતસુખરૂપી સામ્રાજ્યના સ્થાનમાં અથવા આત્માની શુદ્ધાવસ્થામાં મમત્વ કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ—આ સસારમા અરહંત દેવ, અરહંત દેવ કથિત ધર્મ, અરહંતદેવ કથિત શાસ્ત્ર, નિર્ગ્રંથ ગુરુ એ ચારે પદાર્થો આ છવને સુખ આપવાવાળા છે. એ ચાર પદાર્થોન મંગળરૂપ છે અને એ ચાર પદાર્થોન આ છવને માટે શરણુ-ભૂત છે. તેથી આ સંસારી છવેએ તેમનીન આરાધના કરવી જોઈએ તેમની સેવા અથવા પૂજન કરવી જોઈએ અને જે જે ગ્રંથોથી તે ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત છે તે તે સર્વ કાર્ય કરવાં જોઈએ. જોન જોમનુ મમત્વ છે પરનું પરમાર્થદૃષ્ટિથી આરાધના કરવાવાળો છવ જ્યારે ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત છે ત્યારે તેની આરાધના કરવી પણ છુટી જાય છે અને તે પોતાના શુદ્ધ આત્માથી ઉત્પન્ન થવાવાળા અનતસુખમા લીન થઈ જાય છે. પરમાર્થદૃષ્ટિથી જોન જોનુ મમત્વ છે, અથવા મમત્વનુ એકે રૂપક છે.

હવે અભિમાનનો નિષેધ કરવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—ગર્વઃ કર્મયેવ કાર્યો નં કાર્યો વા વદ મે ગુરો ?

અર્થ—હે સ્વામી, આ સસારમા શાનો અભિમાન કરવો જોઈએ અને શાનો નહિ તે કહે

ઉત્તર—કીર્તિશ્ચ શક્તિર્થનયૌવનાદઃ વૃદ્ધેશ્ચ ભક્તેઃ પ્રિયચાંપવાદઃ ।

કુલસ્ય જાતિર્વપોપદાનાં સ્વમેપે ગર્વો ન કદાપિ કાર્યઃ ॥૪૭॥

સ્વાત્માનુભૂતેઃ શિવસૌખ્યદાઙ્યાઃ ક્રમંણ સંપૂર્ણપદપદાઙ્યાઃ ।

ક્ષમાકૃપાશાન્તિદયાદિકાનાં મમેનિ ગર્વ મુતરાં સુકાર્યઃ ॥૪૮॥

અર્થ—આ મસારમા કીર્તિ, ધન, ચૌવન, બુદ્ધિ, ભક્તિ ભાઈબંધુ વગેરે કુટુંબીજનો કુલ, જાતિ, શરીર, અને શબ્દ મહારાજ આદિ પદવીઓના સ્વેનમા પણ અભિમાન ન કરવો જોઈએ અને મોક્ષમુખે આપવાવાળી અને અતુક્રમે ઇન્દ્ર ચક્રવર્તી આદિ મહાન પદવી આપવાવાળી, પોતાના શુદ્ધ આત્મથી ઉત્પન્ન થવાવાળી અતુભતિ તથા ક્ષમા, કૃપા, શાંતિ હયા વગેરે આત્માના ધર્મ મારાજ છે ખીન કોઈ ધર્મોના નથી. મોઁ ક્ષેત્રું પાતન યૂર્ણગેતે કરવુંજ નોઈએ, આવા પ્રકારનુ સ્વાભિમાન અવશ્ય રાખવું જોઈએ.

ભાવાર્થ—કીર્તિ, ખમ, ધન, ચૌવન, કુટુંબ, કુલ, જાતિ શરીર વગેરે જોડલા સંગઠિક મુખ આપવાવાળા પદાર્થો છે તે સર્વ અતિત્ય છે. નાશ પામવાવાળા છે, તેથી તેના અભિમાન કરવો તદ્દન ત્યર્થ છે. તેના ગર્વ કરવાથી તેના ઉપર મોહુ વધે છે અને મોહુ વધવાથી આત્માને સમારમાં પરિશ્રમણુ કરવુ પડે છે. તેથી તેના અભિમાન કદી ન કરવો જોઈએ. હયા ક્ષમા, શાંતિ અને સ્વાત્માનુભૂતિ એજ આત્માના ગુણો છે. તે ગુણો આત્માની સાથે શાન્ધન રહેવાવાળા છે અને આત્માનુ ક્રિયાણુ કરવાવાળા છે. તેથી તેમને પોતાનાજ માનીને સારીગેતે પાલન કરીને અપનાવવામા અભિમાન માનવું જોઈએ નથી તે સર્વ ગુણો આત્મામા સારી પેઠે પ્રગટ થાય.

હવે ભોગોપભોગનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

પ્રશ્ન— ભોગાશ્ચ કાંદયાઃ સન્તિ વદ મે મોહશાન્તયે ॥

અર્થ—હે ભગવાન્ ! મોશે મોહ-અભતા શાત કરવા માટે ભોગોપભોગોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરો.

ઉત્તર—ભોગોપભોગવસ્ત્વાયા શંપાસમસુચંચલાઃ ॥

ગજાશ્ચ હર્મ્યરાજ્યાયાસ્તુણસ્યિતપયઃ સમાઃ ॥૪૯॥

અર્થ—આ સસારમા હુથી, ઘોડા, ભવન, રાત્ર્ય વગેરે ભોગોપભોગના નેટલા પદાર્થો છે તે સર્વ વિભીની માફક તરૂન ચંચળ છે અથવા તૂણુના છેડા પર રહેલ પાણીના ટીપાની માફક અવશ્ય નાશ પામવાવાળા છે.

ભાવાર્થ—આ સસારી પ્રાણી ભોગોપભોગના પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાની, એકઠી કરવાની અને તેના ઉપભોગની હિતેશ લાક્ષણ કરે છે. તથા તે મેળવવા તથા તેના ઉપભોગ માટે અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરી નરકાદિકનાં ધોરાતિથોર દુઃખ સહન કરે છે. પરંતુ તે ભોગોપભોગના સર્વ પદાર્થો ખુણ્લકર્મના ઉદય સિવાય ખળી શકતા નથી. અને જો ખુણ્લકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય તો પાણુ તે ટકવા સુશ્કેલ છે. કેમકે તે વિભીની માફક ક્ષણભગુર છે. અવશ્ય નાશ પામે છે. આમ સમ-જન તેમની ક્રિયા કદીપણુ કરવી ન જોઈએ. તેમના ત્યાગ કરી અથવા તેમનાથી વિરક્ત થઈ તપશ્ચરણ કરવું જોઈએ. જેથી અનંતસુખની જલ્દી પ્રાપ્તિ થાય.

હવે અંસારનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

પ્રશ્ન—મવાર્ણવો ગુરો ! લોકે કાંદયોસ્તિ તદ્વાધુના ?

હે ભગવાન્ ! હવે કૃપા કરીને જોઈશુ કહો કે આ લોકમા આ સસારરૂપી સમુદ્ર કેવો છે.

ઉત્તર—વિયોગરોગદુઃખેન સમાકીર્ણો મવાર્ણવઃ । આશાચિંતાતરંગાશ્ચ યત્ર સન્તિ પ્રતિક્ષણમ્ ॥૫૦॥
તત્રાસામ્યેન મૃદાશ્ચ મત્તાઙ્ગવ પ્રમન્તિ વૈ । જ્ઞાત્વેતિ લક્ષણં તસ્ય યતન્તાં શોષણાય ચ ॥૫૧॥

અર્થ—આ સસારમાં અનેક પ્રકારના રોગોનાં કુખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને અનેક પ્રકારના ઇષ્ટવિયોગ અથવા અનિષ્ટ સ યોગના કુખ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સસારરૂપી મહાસાગર આવા પ્રકારના અનેક કુખોથી ભરપૂર છે. તથા આશા તથા ચિંતાની લહેરે ક્ષણિકાણુ વહે છે. આવા આ કુખાદ સસારમા આ આત્માની સસારી જીવ સમતારૂપી પરિણામો ધારણુ ન કરવાને લીધે મદોન્મત થઈને પરિભ્રમણુ કર્યો કરે છે. આવીરીતે આતુ સ્વરૂપ સમજ્યા પછી આ સસારરૂપી સમુદ્રને સુંકે-વવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મસારમાથી બચવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સાવાર્થ—આ સસારમા રોગ, શોક, ભય, ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસ યોગ વગેરે અનેક પ્રકારના કુખ ભરેલા છે. પરંતુ સમતા ધારણુ કરવાથી તે સર્વ રોગો-કુખો દૂર થાય છે. કેમકે જોલા કુખ થાય છે તે રોગદેહને લીધે જ થાય છે. પરંતુ સમતા ધારણુ કરવાથી તો ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ સર્વ સરખાં માનવા પડે છે. સર્વ ઉપરથી રોગદેહ જોડવો પડે છે. પછી કોઈ પ્રકારનું કુખ ઉત્પન્ન થતું નથી તેથી આ જીવે સમતા ધારણુ કરી આ કુખાદ મસારમાથી પાર ઉતરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને આત્મજન્ય અનંત સુખની પ્રાપ્તી કરી લેવી જોઈએ.

હવે પરિશ્રહનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

પ્રશ્ન—કીદશાં વિધતે સંગઃ ચિન્દં વા તસ્ય કીદશમ્ ?

હ સ્વામી, પરિશ્રહ કેવો છે તેનું સ્વરૂપ કૃપા ખીને કહે.

ઉત્તર—અન્તર્વિર્મેદકૃતાદ્દિર્મેદઃ કષાયરૂપે ધનધાન્યરૂપઃ ।

મમત્વચિન્દો નરકપ્રદા વૈ સસારહેતુઃ કલહસ્ય કેતુઃ ॥૫૨॥

જ્ઞાત્વેતિ સંગસ્ય સ્વરૂપમીદક્ ત્યક્ત્વા મમત્વ ધનધાન્યકાદિમ્ ।

નિઃસંગરૂપં સુખદં પવિત્ર ધ્યાયન્તુ શુદ્ધં ચ નિજાત્મરૂપમ્ । ૫૩॥

અર્થ—પરિશ્રહના બે ભેદ છે. અતરંગ અને અહિરંગ. અતરંગ પરિશ્રહ કષાયરૂપ છે અને અહિરંગ પરિશ્રહ

ધનધાન્યરૂપ છે. મમત્વ ઝોતુ ચિન્હ છે, આ પરિગ્રહથી નરકમા જવું પડે છે, સંસાર વધે છે, અને કલહ પણ વધે છે. મતલબ કે આ પરિગ્રહ કલહ ઉત્પન્ન કરવામાં કેતુ સમાન છે. આવીરીતે પરિગ્રહનું સ્વરૂપ સમજીને મમત્વ અને ધનધાન્યાદિ સર્વનો ત્યાગ કરી દેવો નોઈએ અને સમસ્ત પરિગ્રહથી રહિત તથા મુખશાંતિ આપવાવાળા અને પવિત્ર ઝવે આપણા આત્માનું ધ્યાન કરવું નોઈએ. આત્માને તપાસવો નોઈએ.

સામાર્થ્ય—સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય, વગેરેમાં ને મોહ છે, આ મોહ છે અને હું ઝોતો છું આવા પ્રકારના ને પરિણામ થાય છે તેને પરિગ્રહ કહે છે. મોહરૂપી પરિણામો થવાથીજ ધનધાન્યાદિને સંગ્રહ કરવો પડે છે. તેથી બાહ્ય પરિગ્રહમા અંતરંગ પરિગ્રહ પણ કારણરૂપ છે. અંતરંગ પરિગ્રહ વિના બાહ્ય પરિગ્રહનો મંગ્રહ કદીપણ થઈ શકતો નથી ને બાહ્ય પરિગ્રહનો સંપર્ણ અભાવ હોય અને જો તે અભાવ ઈછાપર્વકર થયા હોય તો અવશ્ય કહેવું નોઈએ કે તેમાં અંતરંગ પરિગ્રહનો પણ અભાવ છે. તેથી સૌથી પહેલા તો આ છાંવે અંતરંગ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો નોઈએ. અંતરંગ પરિગ્રહનો ત્યાગ થવાથી બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ અવશ્ય થઈ જાય છે. આવીરીતે આ છાંવે અંતરંગ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી પોતાના આત્માના મુક્ત સ્વરૂપનું ચિંતવન કરતા રહેવું નોઈએ, જેથી અનંતમુખની પ્રાપ્તિ જલદી થાય.

હવે કરવા અને ન કરવા જેવી વાતચીતનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન— કા વાર્તાં ચ ગુરોં કાર્યાં કા ત્યાજ્યા વદ મેઽધુનાં ?

અર્થ—હું સ્વામી ! હવે કૃપા કરીને કહે કે કેવી વાતચીત કરવી નોઈએ અને કેવો વાતચીતનો ત્યાગ કરવો નોઈએ.

જન—ત્યાજ્યા મિથઃ ક્ષોભકરા જ્યોગ્યા પાપપદા લૌકિકલોકવાર્તાં ॥

કાચિત્તથા કાર્યવશાદિ કાર્યાં વિદ્યુત્સમા કિલ્વિષ્ણુપુણ્યવાર્તાં ॥૫૪॥

કાર્યાં સદાજ્ઞૌકિકલોકવાર્તાં શાંતિપદા પ્રાંતિહરા ક્ષમાદા ॥

યતઃ સદા સ્વાત્મનિ ચૈવ ચાત્મા કુર્યાંતિથતિં સ્વાત્મરસે સુતૃષ્ણિ ॥૫૫॥

અર્થ—જે લૌકિક વાતચીત પરસ્પર દુષ્ટ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હોય, અયોગ્ય હોય, અને પાપ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હોય એવી લૌકિક વાતચીત કદીપણુ કરવી ન જોઈએ. ને કોઈ કાર્યને અંગે વાતચીત કરવી પડે તો પાપ પ્રણયની વાતચીત વીનળીના ચમકારાની માફક થોડા સમય માટેજ કરવી જોઈએ અને તેમા પણુ પ્રણયનો વૃદ્ધિ અને પાપના કષયનો હેતુ રાખવો જોઈએ. પોતાના આત્મામા તદ્દીન રહેવાવાળા સિદ્ધ પરમેષી વગેરેના સ્વરૂપની અલૌકિક વાતચીત સર્વ પ્રકારની જ્ઞાતિને દૂર કરવાવાળી છે, અને ક્ષમા વગેરે ગુણોને પ્રગટ કરવાવાળી છે. આવી અલૌકિક વાતચીત હમેશા કરવી જોઈએ નથી આ આત્મા પોતાના આત્મિક સ્થળ ઉપર સ્થિર—દૃઢ રહે અને પોતાના વિદ્યાનંદમય આત્મિક રસમા તૃપ્ત રહે.

ભાવાર્થ—જે વાર્તાઓથી કામ વિકારની વૃદ્ધિ થતી હોય, પરસ્પર કૌભાંડુષ્ટ ઉત્પન્ન થતુ હોય, કલહ ઉત્પન્ન થતો હોય, એવી પાપ ઉત્પન્ન કરવાવાળી વાર્તાઓ કદીપણુ કહેવી ન જોઈએ. કોઈને કોઈ વાર્તા કદા સિવાય ચાલી શકે તેમ ન હોય તો શાસ્ત્રોની માફક પ્રણય પાપનુ ફળ બતાવવાવાળી વાર્તાઓ કહેવી જોઈએ. જર્વદીતે શાસ્ત્રોમા પાપનો ત્યાગ કરાવવાનો હેતુ હોય છે અને પ્રણય કાર્યને વધારવાનો હેતુ હોય છે તેવોજ હેતુ વાર્તાઓના હોવો જોઈએ. સહેજ વાતચીતમા પણુ આજ હેતુ રહેવો જોઈએ. સર્વોદ્દૃષ્ટ ઉપાય તો એજ છે કે સર્વ પ્રકારની વાતચીત છોડી દઈને પરસ્પરમેષીના સ્વરૂપનુ ચિંતન કરવું જોઈએ. તેમના ગુણોનુ જ વર્ણન કરવું જોઈએ અને તેમના ગુણોમાજ લીન થઈ જવું જોઈએ. આમ કરવાથીજ આ આત્માને પોતાના આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થશે. અને શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થવાથી આ આત્મા તેમાજ સ્થિર અને સતોષી થઈ અનંતસુખમા સમય વ્યતીત કરશે.

હવે સ્વાત્મસિદ્ધિ માટે કર્તવ્ય બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન —સ્વાત્મસિદ્ધિ ચ કર્તવ્યં કિં ક વા વદ મે પ્રમો !

હે ભગવાન્ ! આ જવે પોતાના આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કયારે શુ કરવું જોઈએ તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—તત્ત્વં જ્ઞાતત્વ જ્ઞાકૃતિં કૃતિં વા જ્ઞાત્વા યથાવત્સ્વપરાત્મરૂપમ્ ।

ગ્રામે જ્ઞરણયે ભવનં વને વા સ્થિત્વા સદા સ્વસ્થગૃહે ઇમજ્ઞાને ॥૫૬॥

દુશ્યોધચારિત્રમયસ્ય ચૈવાત્મનો નિજાનન્દસુખસ્ય ચર્ચામ્ ।
તાનં હિ ગાનં મનનં વિચારં ધ્યાનં કરોતુ સ્વપદમસિદ્ધયૈ ॥૫૭॥

અર્થ—આ છવે પોતાના આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ તો તત્વ અતત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ અને પોતાના આત્માનો તથા પુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોનાં ગુણોનો વિચાર કરવો જોઈએ. આ સર્વનો વિચાર કરી કોઈપણ ગામમાં, વનમાં, મહેલમાં કોઈ નિગિરી ઘરમાં અથવા રમણાનમાં વિચર-દૃઢ થઈ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રમય પોતાના આત્માથી ઉત્પન્ન થવાવાળા અનંતસુખની ચર્ચા કરવી જોઈએ. તેમના અનુભવ કરવો જોઈએ અને તેનાજ વિચાર કરવો જોઈએ. તેનું જ રહન કરવું જોઈએ, અને તેવીજ ધુન મચાવવી જોઈએ અને તેનું જ ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

સાવાર્થ—સૌથી પ્રથમ તો તત્વ અતત્વોનો વિચાર કરવો જોઈએ. કયું તત્વ યથાર્થ છે અને કયું તત્વ અયથાર્થ છે. તેમથી યથાર્થ તત્વોને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરીને તેમનું જ મનન અથવા વિચાર કરવો જોઈએ. જે તત્વ યથાર્થ નથી અથવા જેનું સ્વરૂપ યથાર્થ નથી તેના સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. આવીરીતે કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો વિચાર કરી, અકર્તવ્ય કાર્યોના સર્વથા ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ અને કર્તવ્ય કાર્યોમાં ચિત્ત લગાવવું જોઈએ. કોઈનું જરૂર જ્ઞાનમાં સામગ્ર્ય કે આત્માનું કંટાળું કરવાવાળું કાર્યજન કરવા લાયક (કર્તવ્ય) છે. જે કાર્યથી આશુભ કાર્યોના બંધ થાય છે એ સર્વ કાર્ય અકર્તવ્ય છે. તેવીજરીતે ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં આદિદેશ ધર્મ અથવા રહનત્રયરૂપ ધર્મેજ આપણા આત્માના ગુણ-ધર્મ છે, અને શરીરાદિક અથવા કુદુંબાદિક સર્વ પરપદાર્થ છે. આમ મનનને પરપદાર્થનો, હૃમેશને માટે ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ પોતાનાં તત્વોને અમરનાવવા જોઈએ. આ સર્વ બાબતને સારીપેઠે પૂર્ણ તોરથી સમજ્યા પછી ચિદાનંદમય શુદ્ધસ્વરૂપ પોતાના આત્માનો વિચાર-મનન (ધ્યાન) કરવો જોઈએ. એકાત ભૂમિ સિવાય અને મનને શુદ્ધ કર્યા સિવાય ધ્યાન ધ્રુવી શકતું નથી. અપથી-કોઈ વન અથવા રમણાન ભૂમિમાં અથવા કોઈ એકાત સ્થાનમાં બેસી ધ્યાન ધરવું જોઈએ કેમકે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે આમ હકાણુમાં આત્માનું કર્તવ્ય કહેવામાં આવ્યું છે.

હેવે આત્માનું સ્વરૂપ બતાવવાનો ઉપાય કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સ્વાત્મરૂપ કથ સ્વામિન વદ મે પ્રવિલોકયતે ॥

અર્થ—હે ભગવાન્ ! હવે કૃપા કરીને કહે કે આત્માનું સ્વરૂપ કેવીરીતે દેખી શકાય ?

ઉત્તર—વાક્ષ્યાચિત્તેન તથા પરેણ સ્વાત્મસ્વરૂપ પરરૂપભિન્નમ્ ॥

કલ્પાન્તકાલેપિ ગત સહસ્રે ન નુવ્યતે નૈવ વિલોકયતે ચ ॥૧૮॥

જ્ઞાત્વેતિ ચાઘં કરણક્રિયાદિં ત્યક્ત્વા સદા સ્વાત્મનિ શુદ્ધબુદ્ધે ॥

દૃશ્યઃ સ્વસંવેદનધર્મતો હિ વંચો નિજાત્મા વસતિ સ્વપાર્શ્વે ॥૧૯॥

અર્થ—શરીર અને પુદ્ગલાદિક સમસ્ત દ્રવ્યોથી અલગ એક આપણું આત્માનું સ્વરૂપ હજારો કલ્પકાળ વ્યતીત હોવા છતાં પણ મન, વચન, કાયથી અથવા બોલ કોઈ બાહ્ય કારણોથી ન તો સમજી શકાય છે કે ન તો દેખી શકાય છે. આ બાબતને સારી પેઠે સમજીને ઈંદ્રિયોના બાહ્ય વ્યાપારને સર્વથા ત્યજી દેવો જોઈએ. અને પોતાના જ્ઞાનરૂપ શુદ્ધ-આત્મામાં પોતાના આત્મિક ધર્મથી પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જોડી તથા જાણી શકાય. કેમકે આ શુદ્ધ, યુદ્ધ, પદનીય પોતાના આત્મા પોતાની જ પાસે છે અને તે પોતાના આત્મિક ધર્મથી જ જોવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—આ આત્મા અમૂર્ત છે, જો કે અનદિ કાલથી કર્મોના બંધનથી બંધાયેલ છે તો પણ તે કર્મ વડે-જાનો સમૂહ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી બંધનથી જડકાઈ જોવા છતાં પણ કોઈ પણ ઈન્દ્રિયવડે દેખી શકાતો નથી તો પછી શુદ્ધ, યુદ્ધ અમૂર્ત આત્મા બાહ્ય ઈન્દ્રિયોથી કેવીરીતે જોઈ શકાય ? અર્થાત્ કદોપજાઈ શકાતો નથી. તે શુદ્ધ આત્મા તો કેવળ સ્વાનુભવથી જ જાણી શકાય છે. હું જાની છું, અનંત સુખરૂપ છું, શરીર અથવા પુદ્ગલાદિક સર્વ પદાર્થ મારાથી સર્વથા અલગ છે. આવા પ્રકારના સ્વાનુભવથી જ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે. અથવા જોહુનેય કેમના કષોપશમથી અથવા હિપશમ

અથવા ક્ષયથી આત્મામાં ને કોઈ પ્રકારનો પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે, તે પ્રકાશથી આત્માના સ્વરૂપનો ભાસ થાય છે અને તેપણુ સ્વસંવેદનથીજ (આત્માનો કોણખવાના પ્રયત્નથીજ) થાય છે. તેથી સ્વસંવેદન પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (આત્માને પિછાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ) નથી આત્માનુ કલ્યાણુ થાય.

હવે મોક્ષનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કો ધર્મઃ કીદશો માર્ગો મોક્ષસ્ય વદ મેઽધુના ?

અર્થ—હું સ્વામી ! કયું શુ છે અને મોક્ષમાર્ગ કયા છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—દુર્ગ્બોધચારિત્રમયોસ્તિ ધર્મો ગ્રાહ્યઃ સ एवास्ति यथार्थहृत्वा ।

સ્યાદ્વાદયુદ્ધો નયમાર્ગસિદ્ધો મોક્ષસ્ય માર્ગોપિ સ एव યોગ્યઃ ॥૬૦॥

પૂર્વોક્તધર્મસ્થિતિષ્ઠિદેહતોસ્તદ્ગ્રાહ્યધર્મોદિધિમોચનાર્થમ્ ।

જ્ઞાત્વેતિ ભવ્યો યતતાં ભવેત્તે યતઃ સ્વસિદ્ધિઃ પરિણામશુદ્ધિઃ ॥૬૧॥

અર્થ—આ સંસારમા સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર્યે જ ધર્મ છે અને તેજ ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય છે. તથા સ્યાદ્વાદસિદ્ધાતથી અત્યંત શુદ્ધ અને પ્રમાણુ અથવા નયથી સિદ્ધ કોવો મોક્ષનો ચોગ્ય માર્ગ પણુ ધર્મ છે. આમ સમજીને ભવ્ય જીવોએ તે રત્નત્રયમય ધર્મને સ્થિર કરવાને માટે તથા તેની વૃદ્ધિને માટે અને તેનાથી અલગ અન્ય અનેક ધર્મોનો ત્યાગ કરવાને માટે કોવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ કે નથી પરિણામોમા શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય અને પોતાના આત્માની સિદ્ધિ થઈ જાય અર્થાત પોતાના આત્માને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ જાય.

ભાવાર્થ—જ પદાર્થ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાતથી નિશ્ચિત કરવામા આવે છે અથવા પ્રમાણુ અને નયથી સિદ્ધ કરવામા આવે છે તે કદીપણુ મિથ્યા થઈ શકતા નથી. તેથી આચાર્યોએ રત્નત્રયને જ યથાર્થ ધર્મ અને મોક્ષનો નિશ્ચિત માર્ગ

ખતાવ્યો છે. બધા રત્નત્રયોની પૂર્ણતા હોય છે ત્યાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ બધા છે. તેથી આ રત્નત્રયને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામા મુખ્ય કારણભૂત માનવામા આવે છે તથા તે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ પરિણામોને શુદ્ધ રાખવાથી થાય છે બધામુંધરી પરિણામોમા સકલીષ્ટ પરિણામ રહે છે ત્યામુંધરી રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ કદીપણ થતી નથી. તેથી હે ભવ્યજીવ ! તુ તારા સકલીષ્ટ પરિણામોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર અને પોતાના પરિણામો શુદ્ધ રાખવાનો પણ પ્રયત્ન કર. પરિણામોને શુદ્ધ રાખવાથીજ તને રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થશે અને તે રત્નત્રયથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે. આ આચાર્યોના ઉપદેશ છે

હવે કેવા સાધુ વંદનીય છે અને કેવા ગૃહસ્થ પ્રશંસનીય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સાધુશ્ચ કીદશો વચ શસ્યતે વા કથં ગૃહી ?

અર્થ—હે ભગવાન ! કેવા સાધુ વંદનીય છે અને કેવા ગૃહસ્થ પ્રશંસનીય છે તે કૃપા કરીને કહો.

તત્ત્વા—સ્વાનંદસામ્રાજ્યસુતે સુતૃષ્ઠઃ શુદ્ધે સ્થિતો યઃ સ્વચ્ચતુષ્ટયે હિ ।

સ એવ સાધુઃ સતતં પ્રપૂજ્યઃ ચૈરાગયુક્તઃ શિવમાર્ગલીનઃ ॥૬૨॥

પૂર્વોક્તચિન્દન વિવર્જિતો યઃ સ સાધુરેવાપિ ભવેદસાધુઃ ।

તસ્યાપિહેતોર્યતે સદા યઃ પ્રશસનીયોપિ ગૃહી સ લોકે ॥૬૩॥

અર્થ—જે સાધુ પોતાના આત્મજન્ય અનંત મુખરૂપી સામ્રાજ્યના મુખમા તૃપ્ત રહે છે અને જે પોતાના અનંત-જ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતમુખ અને અનંત વીર્યરૂપી શુદ્ધ અનંત ચતુષ્ટયમાં સદા સ્થિર રહે છે, તથા જે પરચોલ્લુપ્ત વૈરાગ્યી મુશોભિત છે અને મોક્ષમાર્ગમા અર્થવા રત્નત્રયરૂપ ધર્મમા સદા લીન રહે છે, એવા સાધુ આ સમારમા હુમેશાં પન્થ અને વંદનીય મનાય છે. જે સાધુ સાધુ હોવા છતાં પણ સર્વોલ્લુપ્ત વૈરાગ્ય પરિણામોને ધારણ કરતા નથી, મોક્ષમાર્ગરૂપ રત્નત્રયને ધારણ કરતા નથી તથા જેમને આત્માના અનંત મુખથી સંતોષ થતો નથી અને જે અનંત ચતુષ્ટયનુ આરાધન

અયંકરૈઃ જ્ઞોધપિશાવચર્ગૈઃ સંઘેવ હુષ્ટો યત્તે યથેષ્ટમ્ ।

તથાપિ મય્યઃ સમંશાંતિશાસ્ત્રૈર્હત્વા શિવ મોહનૃપ પ્રચાતિ ॥૬૫॥

અર્થ —આ મોહુ અથવા મોહુનીય કર્મ સમસ્ત કર્મોના રાજ છે અને અત્યંત દુષ્ટ છે તેની પામે ભયંકર ક્રોધરૂપ અનેક પિશાચોના સમૂહ છે, અનેક પ્રકારના દુષ્ટ સકલવિકલ્પોની સેના છે અને સર્વને દુષ્ટ આપવાવાળી હુર્પ અને વિષાદની પણ સેના છે. આ મોહુરૂપી રાજા આ સર્વ મેનાને સાથે લઈ રૂક્ત પેતાના આત્માને આગ્રિત રહેવાવાળા સત્યચ્છેદિ છવના નાશ કરવાને માટે તેને પોતાને વશ કરવાને માટે પોતે સર્વ શક્તિ પેગેવી પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ આ ભવ્ય છવ જિમ થવા છતાંપણુ પોતાની સમતા અને શાંતિરૂપી શસ્ત્રોદારા તે મોહુરૂપી રાજાને મારી નાખીને મોક્ષમા વિરાજમાન થાય છે.

ભાવાર્થ —આ સંસારમા જટલા પ્રાણી છે તે સર્વ આ મોહુને વશીભૂત છે તથા આ મોહુને વશીભૂત હોવાથી જ નરકકલિકના દુષ્ટ ભોગવી રહ્યા છે. ઉમ્મકે મોહુને લીધેજ આ રૂઝવને કષાય ઉત્પન્ન થાય છે, મોહુને લીધેજ હુર્પ વિષાદ થાય છે અને મોહુને લીધેજ અયુલ સકલ્પ વિકલ્પ થાય છે તથા જિજ્ઞાસુ કષાયોથી હુર્પ વેપાદથી અથવા દુષ્ટ સંકલ્પવિકલ્પોથી આ છવ હિંસાદિક પાપો ઉત્પન્ન કરે છે, અને નરક નિગોદના દુષ્ટ ભોગને છે પરંતુ આત્માના સ્વરૂપને બાણવાળા ભવ્યછવ આ મોહુના સમસ્ત કૃત્યોને સનજ છે અને તેથી તે આ મોહુનાં બહુકાર્યોમા ન આવના આ ક્રોધાદિક કષાયોથી હુર્પવિષાદથી, અથવા અયુલ સકલ્પવિકલ્પોથી હમેશા અવવાનો પ્રપ્ત કરે છે. આ ભવ્યછવ જિજ્ઞાસુથી અચીને સતુષ્ઠ થતો નથી, પરંતુ પોતાના શુદ્ધ પરિણામોથી અને શુદ્ધભવન્ય પરમ શાંતિથી આ મોહુરૂપી રાજાનો સર્વથા નાશ કરી મોક્ષરૂપી મહેલમા જઈ વિરાજમાન થઈ જાય છે. તે મોક્ષરૂપી મહેલમા મોહુરૂપી રાજાની બીલકુલ સત્તા ચાલતી નથી. તેથી તે ભવ્યછવ ત્યાં અનંતકાળસુધી અનતપ્રભનો અનુભવ કરે છે તેથી ભવ્યછવોએ કષાયોનો સર્વથા ત્યાગ કરી, દુષ્ટ સકલ્પ વિકલ્પોનો પણ ત્યાગ કરી અને હુર્પવિષાદનો પણ ત્યાગ કરી, સમતારૂપ પરિણામ રાખવા નેહિએ. તથા પરમ શાંતિ ધારણુ કરવી નેહિએ. જેથા જલ્દી મોક્ષમુખની પ્રાપ્તિ થાય.

હવે પ્રાતઃકાળમાં કરવા યોગ્ય અને ચિંતવન કરવા યોગ્ય વસ્તુ કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—પ્રાતસ્થાય કિં કાર્ય કિં ચિત્યં વસ્તુ મે વદ ?

અર્થ—હે સ્વામી ! પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને શુ કરવું નોંધવું અને કયા પદાર્થનું ચિંતવન કરવું નોંધવું તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—પ્રાતઃ પ્રવૃત્તિ ગુરુદેવશાસ્ત્રસુત્રાય નત્વા હૃદિ ચિંતનીયમ્ ।

ત્યક્ત્વા પ્રમાદ વરવસ્તુરૂપં સ્થિત્વા પ્રદેશે વિજને વિશુદ્ધે ॥૬૬॥

કુત્રાગતોહ ગમનીયમસ્તિ કુતસ્તથા કિં કરણીયમસ્તિ ।

ઈદર્ગિવચારેણ સુત્રપ્રદેન વૈરાગ્યવૃદ્ધિશ્ચ ભવેત્સ્વસિદ્ધિઃ ॥૬૭॥

અર્થ—આ સંસારમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પદાર્થ તો અરિહંતદેવ છે, તેમનાથી કથિત શાસ્ત્ર છે અને નિર્ગ્રંથ ગુરુ છે. તેથી દરેક ભવ્યજીવે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને તેમને નમસ્કાર કરવા નોંધવું. અને કોઈ શુદ્ધ નિર્જનસ્થાનમાં યેસીને તથા સર્વ પ્રકારના પ્રમાદ અને વ્યભાષને ત્યાં જઈને પોતાના હૃદયમાં તેમનું ચિંતવન કરવું નોંધવું. તે સિવાય દરેક ભવ્યજીવે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી ચિંતવન કરવું નોંધવું કે હું કયાંથી આવ્યો છું, અને મારે કયા જવાનું છે. તથા આ વખતે મારે કયા કયા કાર્યો કરવાના છે આવા પ્રકારના વિચાર કરવાથી મુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, વૈરાગ્યરૂપી પરિણામોની વૃદ્ધિ થાય છે અને પોતાના આત્માની સિદ્ધિ થાય છે.

ભાવાર્થ—પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને માગલિક પદાર્થોનું દર્શન કરવું નોંધવું. સસારભરમાં દેવ, શાસ્ત્ર અને ગુરુ એ સર્વોત્તમ મ ગણ પદાર્થ છે અને સર્વોત્તમ શરણભૂત છે તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને સૌથી પહેલાં તો તેમને નમસ્કાર કરવો નોંધવું તથા તેમનું દર્શન, પૂજન પણ કરવું નોંધવું. તથા જોઈ વખતે કોઈ નિર્જન ગુફામાં યેસીને તેમના ગુણોનું ચિંતવન કરવું નોંધવું તે ઉપરાંત આપણી પહેલાની ગતિકોનું ચિંતવન કરવું નોંધવું હવે મેં શુ શુ પાપ પ્રણય ઉપાર્જન કર્યું છે અને તેની મને કઈ ગતિ મળી શકે તેનું પણ ચિંતવન કરવું નોંધવું. આ સર્વનું ચિંતવન કર્યા પછી

પોતાના કર્તવ્યનુ ચિંતવન કરવું બ્રેહ્મજ્ઞે. આ ભવ્યજનનુ કર્તવ્ય તો સસારનો ત્યાગ કરતો તથા મોક્ષ તથા મોક્ષિના સાધનો પ્રાપ્ત કરવા જોઈ છે. ને આ ભવ્યજનન દિનપ્રતિદિન આત્મજન વિચાર કરે તો તેને બહાર વૈરાગ્યનો પ્રાપ્તિ થાય છે, પ્રાપ્ત થયેલ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થઈ શકે છે અને અતે મોક્ષરૂપી આત્માની સિદ્ધિ થઈ શકે છે.

હવે શ્રેષ્ઠ ગુરુઓના મસાદથીજ જીવેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સદ્ગુરો કૃપયા કિં કિં મન્યો કૌ લભતે વદ ।

અર્થ—હું સ્વામી ! શ્રેષ્ઠ ગુરુઓના પ્રસાદથી કંઈ કંઈ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—કૃપાપ્રસાદાદ્મુવિ સદ્ગુરોઽથ વિજ્ઞાનચક્ષુ પ્રકટીર્ભવેદિ ।

તેનૈવ વિજ્ઞાનવિલોચનેન પલાયતેઽજ્ઞાનતમ. પ્રપંચઃ ॥૬૮॥

સૂર્યોદયાદેવ તમો યથા હિ જ્ઞાત્વેતિ કાર્યો ગુરુસગ એવં ।

નિશ્ચીયતે વંતિ તત્તત્તલોકે ન ભંતિ લોકા ગુરુચોધગ્ન્યાઃ ॥૬૯॥

અર્થ—આ સસારમાં શ્રેષ્ઠ ગુરુઓની કૃપાથી આ સસારી જીવોના જ્ઞાનરૂપી નેત્ર પ્રગટ થાય છે તથા જીવંતે સૂર્યના ઉદય થતાની સાથેજ અધિકારના સંપૂર્ણ નાશ પામે છે તેવીરીતે તે જ્ઞાનરૂપી નેત્રથી અજ્ઞાનરૂપી અધિકારના સમૂહનો પાણુ નાશ થાય છે. આમ સમજીને ગુરુઓનો સમાગમ હમેશા રાખતો બ્રેહ્મજ્ઞે કેમકે ત્રણે લોકમાં જોકે વાત તો તદ્દન નિશ્ચત છે કે ગુરુદ્વારા મેળવેલ જ્ઞાન વેના આ સસારીજીવ કદીપણુ જીભાયમાન હોતા નથી.

ભાવાર્થ—કોઈ કોઈ વખત આપોઆપ ભણવાથી વિદ્યા આવડી બધ છે. પરંતુ જોવી વિદ્યા સંદેહ્યુક્ત હોય છે. કહ્યું છે કે “સત્તિરગ્રહિ ગરિજ્ઞાનં ગુરુપ્રત્યગ્વર્જિતમ્” અર્થાત્ જે જ્ઞાન ગુરુ સિવાય મેળવવામાં આવેલ હોય છે તેમાં ક્રેટલા જે પ્રકારના વહેમ ઉદ્ભવે છે. અધ્યાત્મવિદ્યા તો નિર્ગુણ ગુરુઓની સેવા કર્યા સિવાય કદીપણુ થતી નથી તેથી અજ્ઞાન-

નરૂપી અધિકારને દૂર કરવા માટે અને આત્મજ્ઞાનરૂપી નેત્ર પ્રગટ કરવા માટે ગુરુજ્ઞાની સેવા કરવી અત્યંત આવશ્યક છે. જે લોકો ગુરુજ્ઞાની સેવા કરતા નથી અથવા પોતાના ગુરુજ્ઞાને માનતા નથી તે ગુરુમાર કહેવાય છે. તેથી તે ન તો આ સંસારમા શોભાસ્પદ બને છે અને ન તો જ્ઞાની વિદ્યા પૂર્ણીરીતે વિકસીત બને છે. વિકસીત ન હોવાથી તે વિદ્યા પૂર્ણીરીતે આપણું કાર્ય પણ કસી શકતા નથી. તેથી ગુરુજ્ઞાની સેવા કરવી, ગુરુજ્ઞાને માનવા, તેમના સમાગમ કરવો વગેરે કાર્ય પ્રત્યેક જીવને આત્મ-કથાણું કરવા માટે અત્યંત આવશ્યક છે.

હવે વિરક્ત યુરૂપેના ભાવો વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—વિરાગીણાં નરાણાં મો ભાવા ભવન્તિ કીદૃશઃ ॥

અર્થ—હે સ્વામી, વૈશલ્ય ધારણું કરવાવાળા પુરૂષોના ભાવ કેવા હોય છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—સુન્યાયલબ્ધેપિ ધને ગૃહાદૌ સુપુણ્યલબ્ધે પ્રિયપુત્રમિત્રે ।

ક્ષેમકરે વાંછિતદેપિ યસ્ય પ્રીતિઃ કલત્રે ન ગજાશ્વરાલ્યે ॥૭૦॥

કિં તસ્ય નિંદે ચ પરં પદાર્થે પુત્રે કલત્રે ધનરાણ્યહમ્ચે ॥

પ્રીતિઃ કદાચિદ્ભવતીહ લોકે વૈરાગ્યમાર્જાં મહિમા દ્વપારઃ ॥૭૧॥

અર્થ—જે પુરૂષોને વૈશલ્ય પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે તે પુરૂષોએ ધન, ધર વગેરે સામગ્રી ન્યાયપૂર્વક પણ પ્રાપ્ત થઈ હોય અને પ્રણયકર્મના ઉદયથી પ્રિયપુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી, હાથી, ઘોડા, રાજ્ય વગેરે ધણી ધણી વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત થઈ હોય અને તે સર્વ વિભૂતિ ઈચ્છાનુસાર ફળ આપવાવાળી અને સુખ આપવાવાળી હોય તો પણ તે સર્વ સામગ્રીઓમા તેમણે (વૈશલ્ય માણસોએ) બીલકુલ પ્રેમ-રાગ રાખવો ન જોઈએ તો પણ નિંદનીય અને દુઃખ આપવાવાળા પુત્ર, પૌત્ર, સ્ત્રી, ધન, ભવન વગેરે પરપદાર્થોમા કેવીરીતે પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે ! અર્થાત્ પરપદાર્થોમા પ્રેમ કદીપણ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી. આ સંસારમા વિરક્ત પુરૂષની મહિમા અપાર છે

ભાવાર્થ—વાસ્તવિક વૈરાગ્ય તો તેનેજ કહી શકાય કે જ્યાં ઉત્પન્ન થવા છતાં મુખ આપવાવાળા પદાર્થોમા કદીપણુ રાગ અથવા પ્રેમ ઉત્પન્ન ન થાય. ઝગલે મુદ્ધર્મે વિરક્ત પ્રુષ્ઠ પોતાના શરીર પર પણુ મમત્વ રાખતો નથી તો પછી સ્ત્રી, પુત્ર આદિક પરપદાર્થોમા રાગ અથવા પ્રેમ કેવીરીતે રાખી શકે ! અર્થાત્ કદીપણુ રાખતો નથી તેવીજરીતે વિરક્ત પ્રુષ્ઠ કુખ આપવાવાળા કોઈપણુ શત્રુ ઉપર તથા બીજા કોઈપણુ પદાર્થ ઉપર રાગદ્વેષ પણુ કરતો નથી. વિરક્ત પ્રુષ્ઠ રાગદ્વેષ બંનેના ત્યાગ કરી સમતાભાવ જ ધારણુ કરે છે. સમતા ધારણુ કરવાથી તેના મનમા બીલકુલ વિકાર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. અને વિકારભાવ ઉત્પન્ન ન થવાથી મનમા શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય છે. મન શુદ્ધ હોવાથી કર્મબંધના અભાવ થાય છે અને ચાલુકાળે કુખ આપી રહેલ કર્મોના પણુ નાશ થાય છે આવીરીતે સર્વ કર્મોના ક્ષય થવાથી વિરક્ત પ્રુષ્ઠને જ્ઞાનની પ્રાપ્તી જલ્દી થાય છે. તેથી રાગદ્વેષના ત્યાગ કરી સમતાભાવ ધારણુ કરતો તે પ્રત્યેક ભવ્ય જીવનુ કર્તવ્ય છે

હવે વૈરાગ્યથી શું શું પ્રાપ્ત થાય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—વિનયેનૈવ વૈરાગ્ય સ્યાદ્વા ચાન્યદ્દુરો વદ ।

અર્થ—હે ગુરો ! આ સંસારમા વિનયથી ચાલવાથી વૈરાગ્ય જ પ્રાપ્ત થાય છે કે બીજું કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે કૃપા કરીને કહે

ઉત્તર—સર્વાર્થસિદ્ધિ પરિણામશુદ્ધિં સ્વાત્માનુશ્રુતિં સુખદર્શનિદાત્રીમ્ ।

વૈરાગ્યત્રયં યતિધર્મસાર સ્વાનંદકન્દ સુખદં સ્વરૂપમ્ ॥૭૨॥

શુધાતૃષાદ્વૈષકષાયયુક્ત મોક્ષ લભન્તે વિનયાન્વિતાઃ કાં ।

ધર્મસ્ય દેવસ્ય શિવપ્રદસ્ય જ્ઞાત્વેતિ કાર્યો વિનયો ગુરુણામ્ ॥૭૩॥

અર્થ—આ સંસારમા દેવ, શાસ્ત્ર, ગુરોનો વિનય કરવાવાળા પ્રુષ્ઠોને સમસ્ત પ્રુષ્ઠર્થનો સિદ્ધિ કરવાવાળી પરિણામોની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય છે, યથાર્થ મુખશાતિ આપવાવાળી પોતાના આત્માની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે, મુનિઓના ધર્મના સારમૂત

વૈરાગ્યસહિત આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અનંતસુખ આપવાવાળા અને પોતાના ચિદ્વંદનમાં મગ્ન કરાવવાળાનું આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે અને ભૂખ, તૃષ્ણા, રાગ, દ્વેષ, ક્રમશઃ વગેરે સમસ્ત વિકારોથી રહિત જોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે આમ સર્વ બાબત સમજીને જોક્ષ આપવાવાળા દેવ, શાસ્ત્ર, ગુરૂનો તથા અહિંસામય ધર્મનો હમેશા વિનય કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ—જે પુરુષ ભગવાન અરહંત દેવનું શ્રીદ્ધાન કરે છે, તેમણે કહેલ ધર્મ અથવા શાસ્ત્ર પર દૃઢ વિશ્વાસ રાખે છે તથા નિર્ગ્રંથ ગુરૂઓનું શ્રીદ્ધાન કરે છે, તે પુરુષ તેમના વિનય કરી શકે છે. ગુણોમાં શ્રીદ્ધા રાખવા છતાં પણ તે ગુણોને ધારણ કરવાની તીવ્ર લાલસા હોવાથી જ વિનય થઈ શકે છે. તથા જોવી અવસ્થામાં શાસ્ત્ર તથા ગુરૂઓનો વિનય કરવાથી પાપ કર્મોનો ક્ષય થાય છે, અને પુણ્યકર્મનો બંધ થાય છે. તદુપરાંત જ્યારે તે ગુણોને જે કોઈ પુરુષ પોતે જ અપનાવે છે ધારણ કરે છે તેના પરિણામોમાં શુદ્ધતા જોવી મેળેજ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વાત્માનુભૂતિ ગુણ પ્રગટ થાય છે અને અનુકરે જોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી દેવ, ગુરૂ, શાસ્ત્રનો વિનય કરવો તે પ્રત્યેક ભવ્યજીવનું કર્તવ્ય છે.

હવે વાત્સલ્ય ભાવોનો અહિંમાં કહેવાય છે—

પદ્ય - વાત્સલ્યેન વિના સ્વામિન્ વૈરાગ્યં સફલ ન વા ।

અર્થ—હું સ્વામી, વાત્સલ્યભાવ વિના વૈરાગ્ય સફળ બને છે કે નહિ ?

ઉત્તર—જને સમાને સ્વમત્તસ્થિતે ચ મુસાશુવર્ગે વ્રતશીલતુલ્યે ।

ધર્મપ્રચારે સ્વહિતે ચ લગ્ને દક્ષે સદા મોક્ષપદપ્રદાને ॥૭૪॥

વાત્સલ્યભાવઃ સુલ્લદો પ્રમાદાત્ ભક્ત્યા સદા ચૈઃ ક્રિયતે ન સૂદૈઃ ॥

વૈરાગ્યચોદૌ વિફલૌ હિ તેષાં જ્ઞાત્વેતિ પૂર્વોક્તિવિધિવિધેયઃ ॥૭૫॥

અર્થ—જે અજ્ઞાની પુરુષ પ્રમાદવશાત્ પોતાના મતમાં અથવા જનંધર્મમાં સ્થિર રહેવાવાળા સાધર્મી શ્રાવક ભાઈ ઉપર વાત્સલ્યભાવ ધારણ કરતો નથી, અથવા જ્ઞાન, શ્રીદ્ધા, તપ, ભાવ વગેરે પોતાના જવાન છે તેવા સાધુ ઉપર ભક્તિ-

મુદ્ધર્મો

પૂર્વકે વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરતો નથી, આત્મહિતમાં નિમગ્ન રહેવાવાળા અથવા મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવાવાળા ભવ્યદૃષ્ટો ઉપર વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરતો નથી, અને મોક્ષપદ આપવામાં અત્યંત ચતુર એવા આચાર્ય ઉપાધ્યાય તથા સાંકુચો ઉપર ભક્તિપૂર્વકે મુખ આપવાવાળો વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરતો નથી, એવા લોકોનો વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન બને વ્યર્થ છે એમ ઉપર ભક્તિપૂર્વકે મુખ આપવાવાળો વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરવાવાળા અતિ અથવા આવકે ઉપર પ્રેમાદ વગેરેને ત્યજી દઈને ભક્તિપૂર્વકે સમજીને ધર્મ ઉપર અથવા ધર્મને ધારણુ કરવાવાળા અતિ અથવા આવકે ઉપર પ્રેમાદ વગેરેને ત્યજી દઈને ભક્તિપૂર્વકે હિંસા વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરે એ જોઈએ

૨. વ્યર્થ—આવકુધર્મ અને મુનિધર્મ અને મોક્ષમાર્ગ છે મુનિધર્મ સાક્ષાત મોક્ષમાર્ગ છે અને આવકુધર્મ પરમ સચી મોક્ષમાર્ગ છે તેથી જે પુરૂષ મોક્ષમાર્ગ માં અથવા રત્નત્રયધર્મમાં અથવા ધર્મ, શાસ્ત્ર, ગુરુમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખે છે તે પુરૂષ દરેક (આવક તેમજ સાંકુ) ઉપર વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરી શકે છે રત્નત્રયમાં અનુગાંગ રાખવાવાળા પુરૂષને આવક તેમજ અતિ ઉપર વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરી શકે છે વાત્સલ્યભાવ રત્નત્રય ગુણના કારણરૂપ છે. તથા વાત્સલ્યભાવને અપનાવીરહેલ પુરૂષ રત્નત્રયમાં છે એમ કહી શકાય. તેથી ભવ્યદૃષ્ટ તેમજ અતિ હોય કે આવક હોય તો પણ વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરે છે અનિરાજ વિલુકુમારના દાખલો વાત્સલ્યભાવને માટે પુરતોજ છે. અનિરાજ વિલુકુમારે ગાઢ ભક્તિ તથા વાત્સલ્યભાવને લીધે સાતસો અનિયાનો ઉપસર્ગ દૂર કરી, તે અનિરાજ તેમજ શ્રાવકોના ધર્મની રક્ષા કરી હતી તેથી દરેક અતિ તેમજ આવકે વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરવોજ જોઈએ, જે ભવ્યદૃષ્ટ વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરતો નથી તેના હૃદયમાં અનિરાજ પ્રેમ નથી એમ સમજી લેવું જોઈએ. રત્નત્રયથી પ્રેમ તેના હૃદયમાં ન હોવાથી તેના વૈરાગ્ય પણ વ્યર્થ—નિષ્ફળ બને છે, અને ઉચ્ચ પ્રકારનું તેનું જ્ઞાન પણ નિષ્ફળ બને છે.

પ્રશ્ન—સ્વદયા પાલ્યતે યેન વૈરાગ્યં તસ્ય કીદૃશમ્ ।

અર્થ—હે સ્વામી ! જે પુરૂષ પોતાના આત્માની ધ્યાનુ પાલન કરે છે તેના વૈરાગ્ય કેવો મનાય છે ?

વત્તર—સ્વમોક્ષદાત્રી સ્વદયાત્મમનિષ્ઠઃ સ્વાનન્દતૃપ્તઃ પરિપાલ્યતે યઃ ।

તથા પરેષામસુરક્ષણેન દુર્ગ્ગોઘચારિત્રવિવર્દનૈન ॥૭૬॥

બોધામૃતૈર્વાંભયદાનયોગાત્ દત્વાન્નવચ્ચં પ્રિયભાષણેન ।

વૈરાગ્યરત્નં વિમલં હિ તેષાં જ્ઞાત્વેતિ પાત્યા સ્વદયાન્યજન્તોઃ ॥૭૭॥

અર્થ—ચોતાના આત્મામા લીન રહેવાવાળા અને ચોતાના આત્મબન્ધ અર્તોદ્રિય સુખમા તૃપ્ત રહેવાવાળા ને ભવ્યજીવ સ્વર્ગભોક્ષિ આપવાવાળી ચોતાના આત્માની દયા પાલન કરે છે અથવા ખીજા જીવોના પ્રાણીની રક્ષા કરીને તેમના સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની વૃદ્ધિ કરીને અથવા જ્ઞાનરૂપી અમૃત દ્વારા તેમને અભયદાન આપીને અથવા અન્ન-વસ્ત્ર આપીને અથવા પ્રિય હિતમિત વચન યોલીને અન્ય જીવો ઉપર દયા કરે છે, તેજ પુરૂષનુ વૈરાગ્યરૂપી રત્ન નિર્મળ બને છે. આમ સમજીને પ્રત્યેક ભવ્યજીવે ચોતાના આત્માની દયા કરવી જોઈએ અને સાથે સાથે પરજીવોની પણ દયા કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ—જે પુરૂષ અનેક પ્રકારના પાપો કરીને ચોતાના આત્માને નરક નિગોદમાં ફેંકે છે તે પુરૂષ આત્મઘાતક કહેવાય છે. કેમકે ઘાત કરવાથી ટેકેજ વાર કુઃખ થાય છે પરંતુ પાપકર્મોના ઉદયથી નરક નિગોદમા અસંખ્યાત કુઃખ અસંખ્યાત વર્ષસુંઘ્રો ભોગવવા પડે છે. તેથી કહેવું જોઈએ કે પાપરૂપ કાર્ય કરવું તે ચોતાના આત્માના ઘાત કરવા કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે તેથી ચોતાના આત્માને તે પાપરૂપ કાર્યથી બચાવવો અથવા ચોતાના આત્માને ચોક્ષમાર્ગમા લગાવવો એજ આત્માની દયાનું પાલન કહેવાય. તેથીજ આ શ્લોકમા સ્વદયાનુ વિશેષણ સ્વર્ગભોક્ષ આપવાવાળી આપવામા આવ્યું છે અને તે દયાનું પાલન કરવાવાળાનું વિશેષણ ચોતપોતાના આત્મામા લીન રહેવાવાળા અથવા આત્મબન્ધ સુખમા તૃપ્ત રહેવાવાળા આપવામા આવ્યું છે. જે પુરૂષ ચોતાના આત્મામા લીન રહી શકે છે તે પુરૂષ ચોતાને પાપરૂપ કાર્યોમાથી બચાવીને ચોક્ષમાર્ગ ઉપર લાવી શકે છે—ચોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્ત બનાવી શકે છે. તદુપરાત આ પ્રકારના ભવ્યજીવે ચોતાની આત્માની દયા પાલન કરવા માટે અન્ય જીવો ઉપર પણ દયા રાખવી આવશ્યક છે. અન્ય જીવોની રક્ષા વસ્ત્ર અન્ન વગેરે આપાને થઈ શકે છે. હિતમિત વચનથી પણ થઈ શકે છે, અભયદાનથી પણ થઈ શકે છે અને તેમના રત્નત્રય ધર્મને (ગુણને) વધારીને પણ થઈ શકે છે જે પુરૂષ આમ સ્વદયા અને પરદયા ચોગ્ય રીતે પાળે છે તેનો વૈરાગ્ય અવસ્થ નિર્મળ

હોયો જોઈએ, એમાં લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી. તેથી એવી સ્વદયા તથા પશ્ચ્યાનુ પ્રત્યેક અવ્યહતે પાલન કરવું જોઈએ

હવે વૈરાગ્યની દૃઢતાનું કારણ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કર્મણા કેન સંતિષ્ટેદ્ વૈરાગ્યં શુદ્ધચેતસિ ।

અર્થ—હું સ્વામી ! તું કરવાથી આ વૈરાગ્ય શુદ્ધ હૃદયમાં દૃઢ રહી શકે ?

उत्तर-रागादिभावकर्मभ्यो मोहादिद्रव्यकर्मणः । देहादिकर्मणोपग्रात्मा भिन्नाश्चिन्हेन सर्वदा ॥७८॥

દક્ષિણાદુત્તરો લોકે પૂર્વતઃ પશ્ચિમો યથા । જ્ઞાત્વેતિ શુદ્ધચિદ્રૂપે તિષ્ઠેદ્ યઃ પરમાત્મનિ ॥૭૯॥

તસ્ય સ્યાત્સફલં જન્મ વૈરાગ્ય મોક્ષસાધકમ્ । જ્ઞાત્વેતિ સ્વાત્મશુદ્ધ્યર્થં યતન્તાં ધન્યયાંધવાઃ ૮૦

અર્થ—જેવીરીતે દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તર દિશા તદ્દન જુદીજ છે અને પૂર્વ દિશાથી પશ્ચિમ દિશા તદ્દન જુદીજ છે તેવીરીતે આત્મા મોહનીય આદિ દ્રવ્ય કર્મોથી તદ્દન અલગ છે તથા શરીરાદિ નોકર્મથી તદ્દન અલગજ છે, આત્માની આ ભિન્નતા તેના જ્ઞાનાદિક ગુણોથી અથવા જ્ઞાનદર્શનરૂપ લક્ષણથી આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જાય છે. એમ સમજીને જે ભવ્ય-જીવ પોતાના શુદ્ધ ચિદાનંદમય પરમાત્મામાં લીન રહે છે તેનો જન્મ આ સંસારમાં સંદેશ થયો એમ કહેવાય આમ સમજીને ભવ્ય જીવોએ પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા માટે હુમેશા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સાવાર્થ—જ્યાં સુધી આ આત્મા રાગદેષને વશીભૂત હોય છે અથવા જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોને આધીન હોવાથી ઇષ્ટ અનિષ્ટ પદાર્થો ઉપર રાગદેષ કરે છે, અથવા શરીર ઉપર મમતા રાગે છે ત્યાંમુઠી તેનો વૈરાગ્ય દૃઢ બની શકતોજ નથી જ્યારે આ આત્મા આ રાગદેષાદિકને અથવા કર્મોને અને શરીરને આત્માથી તદ્દન અલગ માની લે છે તથા આત્માને આ સર્વેથી ભિન્ન માને છે, જ્ઞાન, દર્શન વગેરે લક્ષણોથી તેનું સ્વરૂપ ક્રમાંકકથા । ભત્ર માતે છે અને એમ માન્યો પછી પોતાના આત્માને પરપદાર્થોમાં લીન થવા ન દેતા દૃઢ પોતાના આત્મામાંજ લીન થવા દઈ સમસ્ત રાગદેષ અથવા વિકારોને દૂર કરી

આત્માને શુદ્ધ બતાવી દે છે ત્યારે તેનો વૈશ્ય શાશ્વત્ સ્થિત રહે છે અને તેવા પુણ્યનો જન્મ સાર્થક મનાય છે. કેમકે જે જન્મ ધારણ કરી આ આત્મા પોતાનું કૃધાણુ કરી લે તે જન્મ સાર્થક માનવો જોઈએ. તેથી સમસ્ત ભવ્યજીવોએ રાગદ્વેષાદિકે વિકરેને દૂર કરી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ જ મનુષ્ય જન્મનો સાર છે.

હવે મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ વિચાર બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કિં કિં વિચારણીય કૌં સ્વમિત્ત મે વદ સામ્પ્રતમ્ ।

અર્થ—હું સ્વામી ! આ સમારમ્મા શુ શુ વિચાર કરવા જોઈએ તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—વિશ્વસ્વરૂપં વિવિધપ્રકારં કાચસ્વરૂપં વિપરીતરૂપમ્ ।

ચિત્રં વિચિત્રં મયદં સંદેશમસ્ય ત્ર લોકે ક્ષણહૃદનષ્ટમ્ ॥૮૧॥

જ્ઞાત્વા તયોર્દુઃખમય સ્વભાવ સ્વમેપિ રાગો ન કદાપિ કાર્યઃ ।

વૈરાગ્યબોધાદિવિવર્દનાર્થં પૂર્વોક્તરીતૈવ વિચારણીયમ્ ॥૮૨॥

ભાવાર્થ—આ સંસારમ્મા સંસારના તેમજ શરીરના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી જ વૈશ્ય અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. આ સમાર અનેક પ્રકારના કુ જ્ઞા તેમજ વિપરીત્ત્વાથી ભરપૂર છે કોમ્મા અનેક પ્રકારની ચિત્રવિચિત્રતા માણુમ પડે છે આ જન્મને આપણા પિતા છે તે આવતી કાલે મરીને આપણા પુત્ર તરીકે જન્મ લે છે. આ જન્મને ધર્મપત્ની છે તે આવતી કાલે મરીને આપણી એન બને છે અથવા પુત્રી બની જાય છે અરે ! એટલે મુખી કે પોતે મરીને પોતાના પુત્ર તરીકે જન્મ લે છે. તે ઉપરાત દેખતા દેખતા તે આ સમાર નષ્ટ થઈ જાય છે. માતા, પિતા, પુત્ર, ભાઈબધુ વગેરેના સંયોગ તેો માત્ર વિજળીની માફકે ચળગ છે. તેમના કોઈ નિશ્ચિત સમય નથી. જેમનો આ જ સંયોગ છે તેમનો આવતી કાલે વિયોગ પણ થાય છે. આલે જ ધનવાન છે તે કાલે રક થઈ જાય છે. આમ વિચારવાથી આ સમારની અનિત્યતા સહેલાઈથી માણુમ પડે છે

તદુપરાત સર્વ ક્રોધનિ પોતાપોતાના પ્રમાણુમા ભય છે. ક્રોધનિ રાગ્યનો ભય છે, ક્રોધનિ માતાપિતાના ભય છે, ક્રોધનિ રોગોનિ ભય છે, ક્રોધનિ ક્રોશોના ભય છે, ક્રોધનિ શત્રુઓના ભય છે, ક્રોધનિ આ લોક તેમજ પરલોકનો ભય છે, આ સંસારમા ક્રોધનિ પણુ છવ નિર્ભય નથી. આમ આ સસારનુ સ્વરૂપ જાણીનિ ક્રોધનિણુ છવ ક્રોધનિણુ છવ ઉપર તેમજ વસ્તુ ઉપર રાગ અથવા ગ્રોહ રાખવો ન જોઈએ

ભાવાર્થ—આવીરીતે શરીરનુ સ્વરૂપ પણુ કુખમયજ છે. આ શરીર અનેક રોગોથી ઘેરાએલુ છે, મળમૂત્રથી ભરપૂર છે, હાડકા, માસ, લોહી, પદ્ વગેરે અત્યત ઘણિત પદાર્થોનુ બનેલુ છે, અત્યત કૃત્તન અને અપવિન છે. જો આ શરીરના દુખાતા મુદરમા સુદર ભાગને ઉતરાવીને અદરના ભાગમા જોવામા આવે તો ક્રોધનિણુ મનુષ્ય તેને જોઈ શકતો નથી તદુપરાત તે ક્ષણુભગુર છે. હાલ છે પરતુ ક્ષણુવારમાજ નષ્ટ પામે છે એના બિચકલ ભરોસો નથી આમ સમજને આ શરીર ઉપર કદી રાગ અથવા પ્રેમ કરવો ન જોઈએ આ શરીર અને સસાર એ બનેના સ્વભાવ જોવો મુંદર અને સુખદાયી આપણુ માનીએ છીએ તેવો નથી પરતુ તેથી તદન વિપરીત છે બનેના સ્વભાવ કુખ આપવાનો છે. આમ બનેના સ્વરૂપને જાણ્યા પછી સ્વપ્નમા પણુ તેમના ઉપર રાગ કરવો ન જોઈએ. દરેક ભવ્યજીવોએ પોતાના વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ માટે અને જ્ઞાનની પણુ વૃદ્ધિ માટે ઉપર મુજબ સસાર તેમજ શરીરના સ્વરૂપનુ ચિંતવન કરતા રહેલુ જોઈએ. આમ ચિંતવન કરવાથી જ્ઞાન તેમજ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. આત્માના સ્વરૂપનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે અને જલ્દી ચોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

હવે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સિવાયની સમસ્ત ક્રિયાઓ નિષ્ફળ છે એમ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—જ્ઞાનવૈરાગ્યશૂન્યસ્ય ક્રિયા સ્યાત્ કીદશી વદ ।

હ ભગવાન્ ! જે પુરુષ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વિહોણુ છે તેની સર્વ ક્રિયાઓ કેવી હોય છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—જ્ઞાનવૈરાગ્યશૂન્યસ્ય ક્રિયાકાણ્ડો જપસ્તપઃ । ધ્યાનાધ્યયનમૌનાદિ વૃથા સ્યાહિં ગધારણમ્ ૮૩
જ્ઞાત્વેતિ જ્ઞાનવૈરાગ્યં ન વિના લિંગધારણમ્ । કાર્યં ન નિષ્ફલં ધ્યાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રધારિણા ૮૪

અર્થ—જે પુરૂષ જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય વિહિણો છે તેના સમસ્ત ક્રિયાકાંડ વ્યર્થ છે. જપ, તપ, ધ્યાન, અંધયતન, અને મૌનધારણવિધિ વગેરે સમસ્ત કાર્ય વ્યર્થ છે, તથા દીક્ષા લઈને બ્રહ્મચારી અથવા શુદ્ધક થવું અથવા નિર્ગ્રંથ મુનિ થવું વગેરે સમસ્ત ક્રિયા પણ વ્યર્થ છે. આમ સમજીને આ છવ્વે ન્યામુદ્ધી જ્ઞાન તેમજ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંમુદ્ધી કદીપણુ નિર્ગ્રંથ મુનિ અવસ્થા લેવી ન જોઈએ અથવા શુદ્ધક અથવા બ્રહ્મચારી પણ બનવું ન જોઈએ તથા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રોના જાણુ-કાર પુરૂષે જ્ઞાન વૈરાગ્ય સિવાય નિષ્કુળ ધ્યાન પણુ ધરવું ન જોઈએ.

ભાવાર્થ—જ્ઞાન શબ્દનો અર્થ આત્મિકજ્ઞાન સમજવું જોઈએ. કેમકે આત્મજ્ઞાન થયા સિવાયનું સમસ્ત જ્ઞાન વિધ્યાજ્ઞાન છે. તથા મિથ્યાજ્ઞાન સસારમા કુબાહનાર છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આત્માનું કલ્યાણ કરવાવાળું તો માત્ર આત્મજ્ઞાનજ છે. ન્યામુદ્ધી આ છવ્વે પોતાના આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી ત્યામુદ્ધી તે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકતો નથી તેથી આત્મકલ્યાણ કરવા માટે આત્માના ચાર્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા પડે છે. બ્યારે આ છવ્વે આત્માનું સ્વરૂપ સમજી લે છે ત્યારે તે શરીરાદિક પરબદ્ધાર્થો ઉપર અવશ્ય ઉદાસીન ભાવ સેવે છે, અને તેના ઉપરથી મમતા-મમત્વ ભાવ છોડી દઈને આત્મ સ્વભાવમા લીન બને છે. આવી અવસ્થામા બ્યારે તે જિનેશ્વર પૂજ, પાત્રદાન, ધર્મધ્યાન વગેરે જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે સર્વ ક્રિયા સદ્ગુણ મનાય છે. આત્મામા લીન હોવા છતાંપણુ આ છવ્વે ધ્યાન ધરી શકે છે, અસંયતન કરી શકે છે, મૌન ધારણુ કરી શકે છે અને નિર્ગ્રંથ મુનિ અવસ્થા ધારણુ કરી તેમનો મમસ્ત ક્રિયાઓનું ચાર્ય રીતે પાલન કરી શકે છે આત્મજ્ઞાન સિવાય તેમજ આ શરીરાદિક પદાર્થો ઉપરથી મમત્વભાવ છોડ્યા સિવાય કદીપણુ જિનેશ્વરરૂપ ધારણુ કરી શકતું નથી અને જપ, તપ, ધ્યાન વગેરે ક્રિયાઓ પણુ થઈ શકતી નથી. તેથી વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર માણવા-વાળા પુરૂષોએ પણુ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કેમકે આત્મજ્ઞાનની સાચેજ ચાર્ય વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે આત્મજ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સિવાયના તેમા ધ્યાન, અંધયતન વગેરે સમસ્ત ક્રિયાઓ વ્યર્થ છે અથવા જિનેશ્વર દીક્ષા ધારણુ કરવી અથવા વર્ણી, શુદ્ધક વગેરે થવું પણુ વ્યર્થ છે. તેથી બુદ્ધિમાનોએ જોવા અર્થ વિનાના (વ્યર્થ) કાર્યે કદીપણુ ન કરવા જોઈએ.

હવે સુનયોની વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ વિષે કહેવાય છે—

પ્રશ્ન—વૈરાગ્યં વર્દતે સ્વામિન્ કસ્મિન્ જીવે ગુરો વદ ।

અર્થ—હે ગુરુદેવ ! આ વૈરાગ્ય કેવા છવોઆ વધતો રહે છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—સર્વસંગવહિર્મૃતે શત્રુમિત્રસમાનકે । માનાપમાનસુક્તે હિ દેહમાત્રપરિગ્રહે ॥૮૫॥

સાધૌ સ્વસાધકં ધીરે વૈરાગ્યં વર્દતે વરસ્ । પૂર્વોક્તધર્મવાણે ન વંચકે ભેષમાત્રકે ॥૮૬॥

અર્થ—જે સુનિ બાહ્ય અને અલ્પંતર સમસ્ત ચોવીસ પરિગ્રહથી રહિત હોય છે, જે શત્રુમિત્રમા સમાન ભાવ ધારણુ કરે છે, જે માત્ર અપમાન બનથી સર્વથા રહિત હોય છે, જેમનો પાસે શરીર માત્રજ પરિગ્રહ છે શરીર સિવાય બીજા કોઈ પણુ પરિગ્રહ નથી, જે પોતાના આત્માની સિદ્ધિમાં હમેશા લીન રહે છે અને જે અત્યંત ધીરવીર હોય છે એવા સુનિરાગ્નેના શ્રેષ્ઠ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે જે સાધુઓમા પૂર્વોક્ત ધર્મ [ગુણ] હોતા નથી અને જે ફક્ત વેપ ધારણુ કરી ફક્ત સંસારને ઠગે છે તેવા સાધુઓમા વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ અથવા વૈરાગ્યનુ સ્થાન કદીપણુ હોઈ શકતુ નથી.

ભાવાર્થ—વીતરાગતાજ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિનુ કારણુ છે. બધા બધા વીતરાગતા છે ત્યાં ત્યા પરિગ્રહનો ત્યાગ હોય છે સમતાભાવ હોય છે અને મોહ, મદ, માયા, કામ વગેરે સમસ્ત વિકારોનો ત્યાગ હોય છે. તેથી બધા વીતરાગતા છે ત્યાં વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થઈ શકે છે બધા વાસ્તવિક વીતરાગતા નથી, સમતાભાવ નથી, પરિગ્રહોનો ત્યાગ નથી આત્મકથ્યાણુ કરવાની હુબ્બા નથી, તથા બધા ફક્ત શરીર અને ઈન્દ્રિઓને પોષવાની લાલસા રહે છે ત્યાં વૈરાગ્ય બીલકુલ સંભવો શકતો નથી—ટકી શકતો પણુ નથી. જો એવા પ્રશ્નને કદાચિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તો ફક્ત સ્પશાન વૈરાગ્યજ ઉત્પન્ન થાય છે અને ફક્ત અદ્ય સમય માટેજ રહે છે. શાશ્વત ટકી શકતો નથી. જોટલી વાત તો તદ્દન સત્ય છે કે વૈરાગ્ય સિવાય આત્માનુ કથ્યાણુ બીલકુલ થઈ શકતુ નથી. તેથી ભવ્ય છવોએ આત્મકથ્યાણુ કરવા માટે વૈરાગ્ય ધારણુ કરી સમસ્ત પરિગ્રહોનો ત્યાગ કરી

દેવો જોઈએ. સમસ્ત ઈંદ્રિ અનિષ્ઠ પદાર્થોમાં સમતાભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. અને આવીશીતે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરી આત્મ-કલ્યાણ કરી લેવું જોઈએ. આજ મનુષ્ય જન્મનો સાર છે.

હવે વૈરાગી પુરૂષના રહેવાના સ્થાન વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—ક વૈરાગ્યાભિલાષી મો તિષ્ઠેન્નૈવ ગુરો વદ ।

અર્થ—હું સ્વામી ! વૈરાગ્ય ધારણ કરવાની ઈચ્છાવાળા પ્રશ્નને કયા રહેવું જોઈએ અને કયા નહિ તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર — યસ્મિન્ પ્રદેશે સ્વસુખસ્ય દ્વાનિઃ સ્વરાજ્યલક્ષ્મીશ્ચ પરાશ્રિતા સ્યાત ।

મંવેત્તથા સંયમરત્નલોપો વૈરાગ્યહાનિરતિરાગચૃદિઃ ॥૮૭॥

સ્વમેપિ તસ્મિન્ન વસેત્પ્રદેશે સસારભીકઃ સ્વપદાનુરાગી ।

વસેત્સદા યત્ર નિજાત્મશુદ્ધિઃ સ્વરાજ્યલક્ષ્મીશ્ચ મંવેત્સ્વદાસી ॥૮૮॥

અર્થ—જે સ્થાન ઉપર રહેવાથી પોતાના આત્મજન્ય અતીદ્રિય સુખની હાની થતી હોય, જ્યાં રહેવાથી પોતાનો આત્માની શુદ્ધતારૂપી સ્વરાજ્યલક્ષ્મી પરાશ્રીન થઈ જતી હોય, જ્યાં રહેવાથી સયમરૂપી રત્નનો લોપ થતો હોય, જ્યાં રહેવાથી વૈરાગ્યની હાની થતી હોય અને જ્યાં રહેવાથી રાગદ્વિષ વિકારોની વૃદ્ધિ થતી હોય એવા સ્થાનોમાં સ્વને પણ રહેવું ન જોઈએ. જે પ્રશ્ન આ જન્મભરણરૂપી સસારથી હંમેશા ભયભોત રહે છે અને જે પોતાના આત્મા ઉપરજ અનુરાગ રાખે છે એવા ભવ્યજીવોએ જ્યાં રહેવાગો આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય, અને જ્યાં રહેવાથી પોતાના આત્માની શુદ્ધતારૂપી સ્વરાજ્યલક્ષ્મી પોતાની ઘાસી થઈને રહે એવાજ સ્થાનમાં હંમેશા રહેવું જોઈએ.

સાધ્યાર્થ—જ્યાં ગગદ્વિષ વધારવાના સાધન હોય, જ્યાં ગાનતાન વગેરે આનંદના સાધન હોય, જ્યાં અસંયમી દુષ્ટ, અલેખ વગેરે લોકો રહેતા હોય, જ્યાં અવસ્થાવર વધુ રહેતા હોય, જ્યાં કોઈને કોઈ પ્રકારે કલબલ થતી હોય, જ્યાં ઇન્દ્રીય

અને મનન લોભાવનાર વસ્તુ હોય, બધા યુક્ત થતું હોય, બધા લક્ષ્ય આલક્ષ્યનો વિચાર પણ ન હોય, બધા સદાચાર ન હોય બધા જિનલિપ્ય ન હોય, બધા સયમ પાળવાવાળા શ્રાવક અને મુનિ ન હોય, અને બધા ધર્મની વૃદ્ધિના સાધન ન હોય એવા સ્થાનોમા વૈરાગ્ય ધારણ કરવાવાળા પુરોએએ કદીપણ રહેતું ન બોધએ વિસ્ત્રુત પુરોએએ તો એવા એકાંત સ્થાનમાં રહેતું બોધએ કે બધા ધ્યાન અને અધ્યયન થઈ શકે કેમકે ધ્યાન અને અધ્યયનથીજ આત્માની શુદ્ધતો થઈ શકે છે. તથા ધ્યાનથીજ આત્માની પરમ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

હવે મુનિજન બીજા પાસેથી શું ગ્રહણ કરી શકે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન — વૈરાગ્યનિષ્પન્નાયુઃ કિં પરાકુશ્લતાંતિ એ વદ્.

ઉચ્ચતમ વૈરાગ્ય ધારણ કરવાવાળા સાધુ બીજા પાસેથી શું ગ્રહણ કરે છે તે કૃપા કરીને હે શુરો ! આપ કહે

વત્સર-કેવલમન્નમાત્રં ચ પ્રાસુકં વિધિનાર્પિતમ્ । તદપિ તત્તુસ્થિતયર્થં શુક્લાંતિ દયાન્નવર્દકમ્ ॥૮૧॥

નૈવાક્ષસૌખ્યહેતોઽથ તત્તુ સૌંદર્યહેતવે । જ્ઞાત્વેતિ નિર્મમઃ સર્વે સ્વરાજ્ય મુત્તવદં કુરુ ॥૯૦॥

અર્થ—મુનિવર્ગ ઋતી શ્રાવકોપાસેથી ફક્ત અન્ન ગ્રહણ કરે છે. અને તે પણ પ્રાસુકજન અને વિધિપૂર્વકે આપવામા આવે તોજ તેઓ આહાર પણ શરીરને દૃઢ રાખી શરીરથી ધ્યાન અધ્યયન થઈ શકે તેટલા માટેજ લે છે. નહિ કે શરીરને હૃષ્ટપ્રુષ્ઠ બનાવવા માટે મુનિવર્ગ ઇન્દ્રીઓના મુખને માટે અથવા શરીરની મુદરતાને માટે આહાર લેતા નથી. આમ સમજને દરેકે ભવ્ય છવોએ પોતાના શરીર ઉપરથી મમત્વનો ત્યાગ કરી પોતાના આત્માની શુદ્ધતાથી સ્વરાજ્યલક્ષ્મી મેળવવા પ્રયત્ન કરવા બોધએ.

સમાવાર્થ—મુનિલોક શરીર ઉપર મમત્વ રાખતા નથી તો પછી બોજનપર તો મમત્વ કેવીરીતે રાખી શકે. આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે તે શરીરની મુદરતાને માટે કદીપણ આહાર લેતા નથી. બ્યારે તેમને શરીર ઉપર મમત્વ નથી તો પછી તેમને ઇન્દ્રીઓના વિષયોની લાલસા તો કેવીરીતે હોઈ શકે ! આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે મુનિલોક ઇન્દ્રીઓને તૃપ્ત કરવા

૨૩ ॥

માટે અથવા શરીરને હૃદયુષ્ઠ બનાવવા માટે આહાર લેતા નથી. પરંતુ જોવી અવશ્યામાં જોઈ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે તેઓ આહાર શા માટે લે છે ? તેના ઉત્તર જોઈ છે કે આ આત્માની સાથે અનતાનંત કાળથી કર્મો લાગેલા હોય છે તથા કર્મોના ક્ષય વ્રત, તપ તથા ધ્યાન સિવાય કદીપણુ યદ્દ શક્યતો નથી. તેથી કર્મોના ક્ષય કરવા માટે ધ્યાન ધરવું જ નોંધવું. તથા તપશ્ચરણુ કરવું નોંધવું હવે શરીર સિવાય ધ્યાન તથા તપશ્ચરણુ પણુ યદ્દ શક્યતા નથી. અને આહાર સિવાય શરીર પણુ ટકી શકતું નથી. આથી પરમ વીતરાગ યુનિગજ આ શરીર કાગ તપશ્ચરણુ અને ધ્યાનની વૃદ્ધિને માટે જ આહાર ગ્રહણુ કરે છે. અને તે પણુ નવધાભક્તિયુક્ત બ્રહ્મીસ અતરાગ અને છેતાલીમ દોષો દાળીને મળે તેવી જ છે. નહિ તો નહિ. તેથી દરેક ભવ્યુષ્ઠને પોતાના શરીર પરથી મત્તવ છેડી દઈને આત્માને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધવું.

હવે સમસ્ત પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવા છતાં આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવતો નથી તેનું કારણ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સર્વસંગપરિત્યાગી કિં ન ત્યજતિ ભોજનમ્ ? ।

અર્થ—હું સ્વામિન્ ! યુનિગજ સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે. પરંતુ તે ભોજનનો ત્યાગ કેમ કરતા નથી તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર-ન ગૃહ્ણતિ ચિદિદમં તર્હિ દેહો વિનયતિ પૂર્વકર્મસ્થિતેઃ કોષાજ્ઞાનમ્મૃત્યુઃ પુનઃ પુનઃ ॥૯॥

અર્થ—હિ તન્નુસ્થિત્યર્થં તન્નુઃ સ્યાદધ્યાનવૃદ્ધયૈ । સર્વકર્મચિન્તનાદાર્થં ધ્યાનં સ્યાન્ન્યાયસંગતમ્ ॥૯॥

અર્થ—જો યુનિગજ અન્ન ગ્રહણુ નહિ કરે તો તેમનું શરીર અવસ્ય નાશ પામે. તથા શરીરના નાશ પામવાથી બહેલાના સચિત કુરેલ કર્મો તેમનેનેમ રહી બન્ધ અને કર્મના સ્થિતિ તેવી રહેવાથી તેનું કળ લોગવવા માટે વારંવાર જન્મમરણનો ફેરામા સંકોવાવ પડે. જો યુનિગજ ભોજન લે છે તો શરીરની સ્થિતિ સારી તેવીને તેવો રહે છે. અને શરીરની સ્થિતિ આવી રહેવાથી ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે અને ધ્યાનથી સમસ્ત કર્મોના નાશ થાય છે. આ બાબત સર્વોદો સત્ય છે તેથી જ યુનિગજ આહાર ગ્રહણુ કરે છે.

ભાવાર્થ—અનિરાજ શરીર ઉપર બીલકુલ મમત્વ રાખતા નથી આ બાબત નિશ્ચિત છે. શરીર ઉપર મમત્વ ન રાખવાથી તેઓ આહારનો પણ સર્વથા ત્યાગ કરી શકે છે. પરંતુ આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી શરીર ચોળ્ય સ્થિતિ પર રહી શકતું નથી અને તદુસ્ત શરીર સિવાય ધર્મધ્યાન પણ થઈ શકતું નથી. અને ધ્યાન તથા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ સિવાય કોઈનો નાશ ક્ષય થતો નથી તેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાવાળા પુરોએને કોઈનો નાશ કરવાની આવશ્યકતા પડે છે. કોઈના નાશ માટે જ્ઞાન તથા ધ્યાનની આવશ્યકતા પડે છે અને શરીરને માટે આહારની આવશ્યકતા પડે છે. આથી શિક્ષ થાય છે કે જ્ઞાન તથા ધ્યાનની વૃદ્ધિને માટેજ અનિરાજ આહાર ગ્રહણ કરે છે. આહાર લેવાને માટે તેખના બીજા કોઈ હેતુ હોઈ શકેનોજ નથી.

હવે વિરક્ત બુદ્ધિ કેાની થાય છે તે કહેવાય છે—

પ્રશ્ન—સુબુદ્ધિઃ વિરતિઃ કેષાં શંસનીયા ગુરો વદ ।

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! વિરક્ત બુદ્ધિ કેાની પ્રશંસનીય ગણાય છે તે કૃપા કરીને કહેો.

વત્તર—સ્વાનન્દસામ્રાણ્યપદે પવિત્રે કર્તુ નિવાસં સ્વરસ્યપાનમ્ ।

હર્તુ યતન્તે વિષમં કષાયં બહિઃ પ્રવૃત્તિં ભયદાં સદા યે ॥૧૩॥

તેષાં ભવેદેવ નિજાશ્રિતાનાં પ્રશંસનીયા વિરતિઃ સુબુદ્ધિઃ ॥

જ્ઞાત્વેતિ ભવ્યૈઃ પરિપાલનાયા પૂર્વોક્તરીતિઃ સુત્વશાંતિદાત્રી ॥૧૪॥

અર્થ—જે ભવ્યજીવ પોતાના ચિદાનદક્ષી પવિત્ર સામ્રાજ્યપદમા નિવાસ કરવા માટે હમેશા પ્રયત્ન કરે છે, પોતાના આત્મજન્ય અતીન્દ્રિય મુખપુ આસ્વાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તથા વિષય અને કષાયોનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અનેક પ્રકારે ભગ ઉત્પન્ન કરાવવાળી પોતાની બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને જે હમેશા પોતાના શુદ્ધ આત્મામા લીન રહે છે એવા ભવ્યજીવોનો મુખ્યદિ અને ત્યાગ બંને પ્રશંસનીય મનાય છે. એમ સમજીને સમસ્ત ભવ્યજીવોને મુખ અને શાંતિ આપવાવાળા પૂર્વોક્ત કાર્યો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

હસાવાર્થ—અ્યાસુધી આ છવ વિષય કષાયોના ત્યાગ કરતો નથી અને તે વિષય કષાયોને આધોન રહેવાવાળી બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરતો નથી ત્યાસુધી આ છવ પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ કરવામા પ્રવૃત્ત થઈ શકતો નથી. આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ વિના અતીન્દ્રિય સુખનો આનન્દ અથવા અનુભવ મળી શકતો નથી. અને પોતાના આત્મિક અનુભવ સિવાય સુખુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી, નથી અને સુખુદ્ધિ વિના યથાર્થ ત્યાગ પણ થઈ શકતો નથી. તેથી જ પુરુષ પોતાના આત્માનુ હિત કરવાની ઈચ્છા રાખે છે, આત્મામા અનંત સુખ અને શાંતિ ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે, તેણે પ્રથમ વિષય કષાયોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અને પછી અનુક્રમે બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરી પોતાના શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે ભવ્યજીવને પોતાના આત્માનો અનુભવ થઈ બળ્ય છે તે જીવોને શરીર આદિ પરપદાર્થોનુ પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન થઈ બળ્ય છે તેથી પરપદાર્થોનુ યથાર્થ જ્ઞાન થવાથી જીવ તેના પણ ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને અનુક્રમે ત્યાગ કરી પોતાના આત્માને સમ્યજ્ઞાનમય બનાવી દે છે બસ ખરેખર ! તેનો તે ત્યાગ તથા તે પ્રકારની સુખુદ્ધિ આ સંસારમાં પ્રશંસનીય મનાય છે તેથી મોક્ષની ઈચ્છા કરવાવાળા જીવે આવીજ પ્રશંસનીય સુખુદ્ધિ રાખવી જોઈએ જેથી જલ્દી તેને અનંતસુખની પ્રાપ્તિ થાય

હવે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય સિવાયનું સુનિપણુ વ્યર્થ છે એમ કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—વૈરાગ્યબોધહીનશ્ચ સુનિર્ભાતિ ન વા ક્વચિત્ ।

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સિવાય સુનિ કોઈ સ્થળે શોભાયમાન હોય છે કે નહિ તે કૃપા કરીને કહેા.

વત્તર—સસારસતાપવિનાશકેન વૈરાગ્યબોધેન શિવપ્રદેન ।

વિના સુનીનાં ન ચ ભાતિ વેષો વપુશ્ચ વાણી ન વૃજન્મ નૈષામ્ ॥૯૫॥

ક્રિયાકલાપોપિ જપસ્તપશ્ચ વૃથા મંવેત્સંયમધારણાદિઃ ।

જ્ઞાત્વેતિ નિત્યં પરિવર્દનીયૌ વૈરાગ્યબોધૌ નિજજન્મસારૌ ॥૯૬॥

અર્થ—સુનિરાંતોના ઉત્તમ વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાનરૂપી સમ્યક્જ્ઞાન સમારના સમસ્ત સત્તાપોનો નાશ કરવાવાળા છે, અને શોક્ષ આપવાવાળા છે તેથી આ ઉત્તમ વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાનરૂપી સમ્યક્જ્ઞાન સિવાય તેમના વેષ શોભાને પાત્ર નથી, તેમનું શરીર શોભાને પાત્ર નથી, તેમની વાણી શોભાને પાત્ર નથી, તેમના મનુષ્યજન્મ શોભાને પાત્ર નથી, તેમની સમસ્ત ક્રિયાઓ શોભાને પાત્ર નથી, તેમના જ્ઞાન અને તપ શોભાને પાત્ર નથી, અને તેમને સંયમ પણ શોભાને પાત્ર નથી, તેમના કમહણ અને પીછી પણ શોભાને પાત્ર નથી. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સિવાય તે સુનિરાંતોના સમસ્ત જ્ઞાન, તપ વગેરે વ્યર્થ જાય છે. આમ સમજીને ભવ્યહૃદયોએ મનુષ્ય જન્મના સારરૂપ આ ઉત્તમ વૈરાગ્ય અને સમ્યક્જ્ઞાનની વૃદ્ધિને માટે હરેશા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

સાધાર્થ—સુનિરાંતોની શોભા જ્ઞાન અને વૈરાગ્યવડેજ છે. જો કે સુનિર્દીક્ષા વૈરાગ્યભાવ ઉત્પન્ન થવાથીજ ધારણ કરવામા આવે છે, વૈરાગ્ય પરિણામો સિવાય કોઈપણ હવ સુનિર્દીક્ષા ધારણ કરતો નથી છતાંપણ પ્રત્યેક સુનિરાંતે તે વૈરાગ્યને દૃઢ રાખવો જોઈએ. જો તે વૈરાગ્ય દૃઢ ન રહે તો કોઈપણ કાળે તેઓ ભ્રષ્ટ થાય એ સંભવિત છે. તેથી પોતાના સુનિરાંતતા અત્યંત દૃઢ રહેવા માટે પ્રત્યેક સુનિરાંતે પોતાના વૈરાગ્યને દૃઢ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તથા વૈરાગ્યને દૃઢ રાખી પોતાના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ આ જ્ઞાનનું કોઈ પારાવાર નથી. કેવલજ્ઞાનને તેની સીમા છે. તેથી બ્યાસુધી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંમુધી દરેક સુનિરાંતે પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરવા જોઈએ આ વાત પણ જ્ઞાનમા રાખવી જોઈએ કે આ આત્મજ્ઞાન જેમ જેમ વધતું જશે તેમ તેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ પણ થતી જશે. તથા જ્ઞાનની પૂર્ણતા થતાં કેવલજ્ઞાન અને શોક્ષની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે તેથી શોક્ષની ઈચ્છા કરવાવાળા સમસ્ત સુનિરાંતોએ પોતાના ઉત્તમ વૈરાગ્યને દૃઢ રાખી આત્મજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરતા રહેવું જોઈએ. જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય સિવાય તેમના સમસ્ત જ્ઞાન, તપ, સયમ, મિષ્ટ ભાષણ વગેરે સર્વ વ્યર્થ છે. જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય સિવાયના સુનિરાંત બીલકુલ શોભાને પાત્ર નથી.

હવે ગાઢ વૈરાગ્યને માટે કર્તવ્ય યતાવવામાં આવે છે—

-પ્રશ્ન—વૈરાગ્ય કસ્ય ગાઢં સ્યાદ્વદ મે શર્મદં ગુરો ? ।

અથ—હે સ્વામિન્ ! કયા પુરૂષને વૈરાગ્ય અત્યંત દૃઢ રહે છે તે કૃપા કરીને કહેા.

ઉત્તર—માયાસુમિથ્યાત્વનિદાનશત્રયં યસ્યાસિતિ કિંપાકફલસ્ય તુલ્યમ્ ।

પ્રતિક્ષણ પ્રાણહર નિતાન્તમજ્ઞાનજં તાપકરં સદા હિ ॥૯૭॥

સ્વન્નેપિ તસ્યાસિતિ નરાધમસ્ય વૈરાગ્યવૃત્તિઃ સુખદા ન વિદ્યા ।

જ્ઞાત્વેતિ મુક્ત્વા ત્રિવિધં ચ દોષ વૈરાગ્યવૃત્તિર્હિ ધારણીયા ॥૯૮॥

અર્થ—આ સસારમા માયા, મિથ્યાત્વ અને નિદાન એ ત્રણે પ્રકારના શલ્ય અદરવરણા નામના ક્રૂણની માફકે અત્યંત દુઃખ આપવાવાળા છે ક્ષણેક્ષણે પ્રાણોને નાશ કરવાવાળા છે, અત્યંત અજ્ઞાનતાને લીધે ઉત્પન્ન થવાવાળા છે અને અનેક પ્રકારના સતાપ ઉત્પન્ન કરાવવાળા છે. તેથી આ ત્રણે શલ્ય ધારણુ કરવાવાળો પુરૂષ નરાધમ અથવા નીચ ગણાય છે અને તેથી તેને સુખ આપવાવાળી વૈરાગ્યની પ્રવૃત્તિ અને જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સ્વપ્ન પણુ હોઇ શકેતી નથી. તેથી માયા મિથ્યાત્વ અને નિદાન એ ત્રણે શલ્યનો ત્યાગ કરી વૈરાગ્ય ભાવના સેવા માટે દરેકે પુરૂષે યત્ન કરવી જોઇએ.

ભાવાર્થ—દગાખાલ અથવા છલકપટ કરવો તેનું નામ માયા શલ્ય કહે છે. છલકપટ કરવાવાળા પુરૂષને વૈરાગ્ય ભાવના કદીપણુ થઈ શકતા નથી. તોપણુ માયાચારી પુરૂષ પોતાના માયાચારના બળથી મિથ્યા વૈરાગ્ય ભાવના ખતાવી શકે છે પરંતુ તેની તે મિથ્યા વૈરાગ્યભાવના માયાચારને લીધે નીચ તિર્યચ ચાનિ તથા નિગોદના કારણરૂપ છે. તે વૈરાગ્ય ભાવનાથી આત્માનું કલ્યાણ કોઈપણુ કાળે થવાનું નથી તેથી આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપ પર શ્રદ્ધાન ન રાખવું તેનું નામ મિથ્યાત્વ. આ મિથ્યાત્વ નરકમા લઈ જવાવાળુ છે અને વૈરાગ્યનો પરમ શત્રુ છે. કેમકે બ્રહ્મા મિથ્યાત્વ છે ત્યા આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન બીલકલ હોઈ શકતા નથી અને આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપના શ્રદ્ધાન સિવાય વૈરાગ્યભાવના કદીપણુ ઉદ્ભવી શકેતી નથી. તદુપરાત આ મિથ્યાત્વ સમસ્ત પાપોના મૂળરૂપ છે અને અનંતકાળ મુકી દુઃખ આપવાવાળુ છે. આવીરિતે ભવિષ્યમા ભાગોનું સેવન કરવાની આકાંક્ષા રાખવી તેને નિદાન કહે છે. આ નિદાન પણુ લોભની પર્યાય

છે અને લોભ પાપના આપ સમાન છે. સસારના જેટલા પાપ થાય છે તે સર્વ કઈને કઈ લોભને લીધેન ઉત્પન્ન થાય છે. આવીરીતે આ નિધન પણ સમસ્ત પાપોની જડરૂપ છે. આવીરીતે આ માયા, મિથ્યાત્વ, અને નિધન એ ત્રણે મહાનપાપ ગણાય છે. એ ત્રણે પાપ દેખવામા તો અત્યંત સુદર-મીઠા લાગે છે પરંતુ અદરવરણાના ફળની માફક અત્યંત દુઃખ આપવાવાળા છે. અદરવરણાનું ફળ દેખાવમા કંઈક અ શે સુદર અને ખાવામા કંઈક મીઠુ હોય છે. છતાપણુ ઝેરી હોવા છતા અજ્ઞાની ખુફ તેને સુદર અને મીઠુ સમજી ખાય છે અને અ તે મરણને શરણુ થાય છે. તેવીજરીતે આ ત્રણે શબ્દોને ધારણુ કરવા અત્યંત સુદરશીક તો લાગે છે પરંતુ તેનું ફળ તો નરક અને નિર્જોદન છે. તેથી આ ત્રણે શબ્દો પ્રાણુનાશ કરવાવાળા છે, હુમેશા અત્યંત દુઃખ દેવાવાળા છે, અને અજ્ઞાનતાથીન ઉત્પન્ન થવાવાળા છે એમ આચાર્ય મહારાજે કહેલું છે શબ્દ ધારણુ કરવાવાળા મનુષ્યને વૈરાગ્ય ભાવના કદીપણુ થતી નથી. તેથી ત્રાક્ષની ઇચ્છા કરવાવાળા સમસ્ત ભવ્યજીવોએ પ્રથમ માયા, મિથ્યાત્વ અને નિધન આ ત્રણે શબ્દો ત્યજી દધને વૈરાગ્ય ભાવના ધારણુ કરવી જોઈએ. આમ કરવાથીન વૈરાગ્ય ભાવના દૃઢ બને છે

આવો ઉત્તમ પ્રકારનો વૈરાગ્ય કેને થાય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન —કસ્મિન્નરે ભવેત્ સ્વામિન્ ! વૈરાગ્યયુતભાવના ?

હૈ ભગવાન્ ! આ ઉત્તમ વૈરાગ્યયુક્તભાવના કેવા મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે તે કૃપા કરીને કહેા.

उत्तर-निर्द्वन्द्वो निर्मदः शान्तः शुद्धचिद्रूपनायकः . स्वानन्दमुखसम्पन्नः पंचाक्षमुखदूरगः ॥९॥

જ્ઞાનવૈરાગ્યસંતુષ્ટઃ પરધર્મપરાહ્મુલ્લઃ । વૈરાગ્યભાવના તસ્ય ભવેત્સ્વર્મોક્ષદાયિકા ॥૧૦॥

અર્થ—જે ભવ્યજીવ સર્વ પ્રકારના કલહથી અને આયોથી સર્વથા રહિત છે, જે ત્રોહિ, મદ, માયા આદિ સમસ્ત વિકારોથી રહિત છે, અત્યંત શાન્ત છે, જે પોતાના શુદ્ધ ચિદાનંદરૂપ આત્મા ઉપર પ્રભુત્વ ધરાવે છે, જે આત્મજન્ય આનંદ અથવા મુખથી મુશીભિત છે, જે પંચેન્દ્રિયના મુખ અથવા વિષયોથી સતેજા દૂર રહે છે, જે પોતાના આત્મજ્ઞાન તથા

વૈરાગ્યમા સતુલ રહે છે અને નર આત્માથી ભિન્ન જોવા કર્મોના ઉદ્ધયથી ઉદ્ધયમાં આવવાવાળા કષાયાદિક ભાવોથી દૂર રહે છે અથવા શરીરાદિક પરપદ્ધર્થોના મોહથી સર્વથા અદાગ રહે છે એવા ભવ્યલ્લેખોનું વૈરાગ્યભાવના સ્થિર-દૃઢ રહે છે અને તે વૈરાગ્યરૂપી ધન સ્વર્ગમોક્ષ આપવાવાળું હોય છે.

ભાવ્યાર્થ—પાંચ ધન્દિયોના વિષય, કષાય, મોહ વગેરે નેટલા આત્માના વિકારો છે તે સર્વ વૈરાગ્યના નાશ કરવાવાળા છે તેથી વૈરાગ્ય ધારણ કરવાવાળા પુરૂષેએ સર્વથી પહેલા તેા વિકારોનોજ ત્યાગ કરવો નેહજી, શરીર ઉપરથી મમત્વ ભાવને પણ ત્યાગ કરી દેવો નેહજી અને ભોગોપભોગની સર્વ સામગ્રીઓનો તેમજ તેમના ઉપભોગ કરવાની સમસ્ત ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરી દેવો નેહજી. પછી આત્માની શુદ્ધ અવસ્થા ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો નેહજી. આમ સમ્યક્જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરતા વૈરાગ્યને દૃઢ બનાવવો નેહજી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાવાળો (પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનાર) ને પુરૂષ આવીરીતે આત્મામા વૈરાગ્યભાવ દૃઢ કરે છે તે પુરૂષનું સ્વર્ગમોક્ષ આપવાવાળું વૈરાગ્યરૂપી ધન હુમેશાં વધતું રહે છે.

હવે વૈરાગ્યને બધારવાનું કારણ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—વર્જન હેતુના કેન વૈરાગ્યં શર્મદં વદ ।

હે સ્વામિનું ! આ કથાણું કરવાવાળો વૈરાગ્ય કેયા કેયા કારણોથી વૃદ્ધિ પામે છે તે કહે.

વત્તર — મનોવચઃકાયસુષુપ્તજનૈન પન્નાક્ષચૌરાદિકવળ્લજનૈન ।

કષાયમોહાદિકવળ્લજનૈન કદર્પલોભાદિકમર્લ્લજનૈન ॥૧૦૧॥

વૈરાગ્યપૂરઃ સુલ્લયાન્તિનીરઃ પ્રવર્લ્લતે સ્વાત્મરસોત્તિમિષ્ઠઃ ।

પ્રવર્તનૈનૈવ તથાન્યથા હિ સસારસિંધુશ્ચ વિપત્પ્રકીર્ણઃ ॥૧૦૨॥

અર્થ—મન, વચન, અને કાય એ ત્રણેનું મુડન કરવાથી અર્થાત્ એ ત્રણેની સમસ્ત ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી દેવાથી, પાંચ ધન્દિયરૂપી ચોરીને દડ આપવાથી, કષાય, મોહ, મદ વગેરેનું ખડન કરી દેવાથી, અને લોભ તથા કામનું મર્દન કરી

દેવાથી વૈરાગ્યનો વેગ વધે છે, સુખ અને શાંતિથી જળની વૃદ્ધિ થાય છે અને અત્યંત નિષ્ઠા એવા સ્વાત્માનુભૂતિથી સરસ રસની વૃદ્ધિ થાય છે. જો પૂર્વેક્ષિત રીતથી ઊલટી રીતે ચાલવામાં આવે તો મન, વચન અને કાય વશ રહે નહિ, ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ થઈ શકે નહિ, કપાય અને મોહ દૂર ન થાય, અને લોભ તથા કાંઈ કાંઈ કાંઈ માં ગાણી ન શકાય તો પછી આ જન્મ-મરણચક્રથી સસારની વૃદ્ધિ હંમેશા થતી રહે.

સાધાર્થ—આ સસારી જીવને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપવાવાળા કર્મનું છે. મન, વચન અને કાયની ક્રિયાઓથી જ કર્મોની આસપસ થાય છે. જો મન, વચન અને કાયની ક્રિયાઓ સારી રીતે ચાલતી રહે તો કર્મોના આસપસ પણ વધુ પ્રમાણમાં થયા કરે અને કર્મોના આસપસથી આ વિષમ દુઃખમય સસારની પણ વૃદ્ધિ થતી રહે. પરંતુ જ્યારે આ જીવ મન, વચન કાયને વશ રાખી તેમનાથી પાપપય પ્રવૃત્તિ થતાં ન હોય અને અનુકર્યથી પુણ્યરૂપી ક્રિયાઓ પણ થવા ન દે એટલે કે મન, વચન કાયની સમસ્ત ક્રિયાઓના ત્યાગ કરી શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કરે અથવા જ્ઞાન ધરે ત્યારે તેના વૈરાગ્ય અથવા સુખ, શાંતિ અથવા સ્વાત્મજન્ય અતીન્દ્રિય સુખ વૃદ્ધિ પામે છે. જેવી રીતે મન, વચન અને કાયની સમસ્ત ક્રિયાઓ કર્મોના આસપસના કારણરૂપ છે તેવી જ રીતે મન, વચન અને કાયની સમસ્ત ક્રિયાઓ કર્મોના આસપસના કારણરૂપ છે, અને તેથી જ આ કપાયોને સસારની વૃદ્ધિના કારણરૂપ માન્યા છે. જ્યારે આત્મા પોતાના તે કપાયોદિક વિકારોનું પોતાના આત્માને જો કપાયોદિક વિકારોથી દૂર રાખી પામે ઇન્દ્રિયોના વિષયથી દૂર રાખી શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ સમજીને પોતાના આત્માને જો કપાયોદિક વિકારોથી દૂર રાખી પામે ઇન્દ્રિયોના વિષયથી દૂર રાખી શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ માની રાખે, ત્યારે તેના વૈરાગ્ય અંતિમ સીમા સુધી પહોંચે છે, અને તેજ વખતે સુખ શાંતિ પણ વિકસે છે અને ચિદાનંદમય અતીન્દ્રિય આત્મલીનતાથી રસની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી મોક્ષરૂપક લબ્ય-યોગ્ય મન, વચન અને કાયની સમસ્ત ક્રિયાઓ તથા કપાયોદિક વિકારોના ત્યાગ કરી પરમોક્ષરૂપ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ જેથી પરમાવેના નાશ થાય અને મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય.

હવે વૈરાગ્ય સાધકનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે—
પ્રશ્ન—વૈરાગ્યસાધકઃ કોઽસ્તિ શર્મદો વદ મે ગુરો !

હે ભગવન્ ! આ સસારમા વૈરાગ્યને સિદ્ધ કરવાવાળો કયા પુરુષ છે તે કૃપા કરીને કહેા.

उत्तर परानन्दः कृपामूर्तिर्जितशत्रुः कुकामहा । अतीन्द्रियोऽतिसन्तुष्टः सत्यरूपो गतस्पृहः ॥ १० ॥
यः स्यादाकाशचच्छुद्धः सः स्याद्वैराग्यसाधकः । ज्ञात्वैति पूर्वरीत्यादिं कुर्वन्तु स्वात्मशोधनम् ॥

અર્થ—જે ભવ્યજીવને આત્મજન્ય પરમાનંદ પ્રાપ્ત થઈ ગયા હોય, જે ભવ્યજીવ કૃપાની મૂર્તિ છે, જેણે કામક્રોધાદિ ૬ અતરગ સર્વ શત્રુઓને જીતી લીધા છે, જેણે સમસ્ત સસારને દુઃખ આપવાવાળા કામદેવનો પણ નાશ કર્યો છે, જે ઈન્દ્રિયજન્ય મુખોથી અલગ થઈને અતીન્દ્રિય સુખમા લીન થઈ ગયા છે, જે હુએશા તેજ અતીન્દ્રિય સુખમાં મતુલ રહે છે, જે સત્ય સ્વરૂપ છે, જે આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપ ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે, જે સર્વ પ્રકારની દુષ્ટિઓથી અથવા લાલસાથી રહિત છે અને જે નિર્મળ આકાશ સમાન અત્યંત શુદ્ધ છે એવા ભવ્યજીવજ વૈરાગ્યની સિદ્ધિ કરી શકે છે આવીરીતે આત્માને શુદ્ધ કરવાની જે રીત આગળ બતાવવામા આવી છે તેને સારી પેઠે સમજીને ભવ્યજીવોએ પોતાનો આત્મા અત્યંત શુદ્ધ બનાવવો જોઈએ.

ભાવાર્થ—જોક્ષ આપવાવાળો પરમ વૈરાગ્ય ધારણ કરવો તે અત્યંત મશ્કેલ કાર્ય છે, જે ભવ્યજીવ સસારના સમસ્ત પ્રાણીયોને પોતાના આત્મા સમાન સમજીને સર્પૂર્ણપણે તેમના ઉપર દયા કરે છે, જે જીવ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોહ, કામ વગેરે કર્મબંધન કરવાવાળા સમસ્ત શત્રુઓને જીતી લે છે, જે કામદેવના સંપૂર્ણપણે નાશ કરી બાલકવત્ નિર્વિઝરવૃત્તિ ધારણ કરે છે, જે સર્વ પ્રકારની લાલસાઓનો ત્યાગ કરે છે, અને ભોગોપભોગની સમસ્ત સામગ્રીનો ત્યાગ કરે છે તથા તેથીજ જે પોતાના શુદ્ધ આત્મામાજ પરમાનંદનો અનુભવ કરી અતીન્દ્રિય સુખમા લીન રહે છે, અને એમાજ સંતુલ્ય રહે છે અને નિર્મળ આકાશ રુમાન પાપરૂપ ધૂળથી જે ઠકોતો નથી, અને જે હુએશા પોતાના આત્માને શુદ્ધ રાખે છે, એવા ઉત્કૃષ્ટ ભવ્યજીવ જોક્ષના સાક્ષાત સાધક વૈરાગ્યની સિદ્ધિ કરી શકે છે અને અંતે તેજ જોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવે એવા પરમોત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય ધારણ કરી પોતાના આત્માને પરમશુદ્ધ કરવો જોઈએ જેથી વિદ્યાનંદમય અનંત સુખની નક્કી પ્રાપ્તિ થાય.

હવે કેના હૃદયમાં વૈરાગ્ય થાય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—વૈરાગ્યં કર્મદં કર્ષાં વર્તતે વદ ચેતસિ ।

હે સ્વામિનું ! આ કલ્યાણ કરવાવાળો વૈરાગ્ય કેના હૃદયમાં થાય છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—અનન્તવારં કૃતમેવ કાર્યં તથા મયા કારિતમેવ નિયમ્ ।

નૃજન્મલબ્ધોતિ યદેવ કર્તું યોગ્ય તદેવાત્ર કૃતં ન મોહાત્ ॥૧૦૫॥

एवं विचार्यैव निजात्मशुद्धिं कर्तुं सदा यो यतते स्वराज्यम् ।

तस्यैव धीरस्य निजाश्रितस्य वैराग्यवित्तं स्वसुखप्रदं स्यात् ॥૧૦૬॥

અર્થ—“ આ સંસારમાં અનતવાર મેં નિદનીય કર્યું કર્યું અને કરાવ્યા. આ મનુષ્ય જન્મ પામીને જે યોગ્ય કર્યો કરવા જોઈએ તે મોહને વશીલત થઈ બીલાકુલ કર્યો નહિ ” આમ ચિંતવન કરવાવાળો જે ધીરવીર અને દક્ષ પોતાના આત્માને આશ્રિત રહેવાવાળો ભવ્યજીવ પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને આત્માની શુદ્ધતાથી પ્રગટ થવાવાળુ મુખરૂપી સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો જે હુમેશા પ્રયત્ન કરે છે તેજ પ્રુષ્ઠને પોતાના આત્માને મુખ આપવાવાળું વૈરાગ્યરૂપી ધન પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં અનતકાળથી ઇન્દ્રિયોના વિષય અને કષાયોદ્ધિક આ જીવની પાછળ લાગેલા છે જેથી આ જીવને અનતવાર નરક નિગોદના દુઃખ ભોગવવા પડ્યા છે તોપણ આ જીવ તેમનો ત્યાગ કરતો નથી અને વારંવાર તેમાં ફેસાઈ જાય છે. હવે નરદેહ અત્યંત ચુસ્તેલથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જીવ, તપ, કર્મોનો નાશ, ધ્યાન, જ્ઞાન વગેરે આત્માનું કલ્યાણ કરવાવાળા અવશ્ય કર્યું આ મનુષ્ય જન્મમાં જ થઈ શકે છે. તોપણ આ જીવ જીવ, તપ કરવામાં ધ્યાન લગાવતો નથી પરંતુ મહાદુઃખ આપવાવાળા તેજ વિષય કષાયોમાં ફરીથી લાગી જાય છે. પરંતુ ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ પામીને

આમ કરવું અત્યંત અચોગ્ય છે. મનુષ્યજન્મ પામીને તો આ છારે પ્રથમ તો પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. આ વિષય કથાય તો અનન્યતાથી આ છવને દુઃખ આપે છે તેથી તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી તપશ્ચરણ કરવું જોઈએ. અને જ્ઞાન ધ્યાનની વૃદ્ધિને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આવા ઉચ્ચ પ્રકારના વિચાર કરો ને પ્રરૂપ તે વિષય કથાઓને દૂર કરી [ત્યાગ કરી] પોતાના આત્માની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તપશ્ચરણ તેમજ ધ્ય તંત્રસ પોતાના કર્મોને ખાતર વાવો પ્રયત્ન કરે છે અને આવીરીતે પોતાના આત્મજન્ય સુખની પ્રાપ્તિને માટે હિંમેશા પ્રયત્ન કરે છે તથા આ સર્વ કર્યોમા વિષન તેમજ ઉપસર્ગ આવવા છતાપણુ કર્મ દ્રવીભૂત થતા નથી તથા શરીરાદિક પરપદાર્થો ઉપરથી સર્વથા મમત્વભાવ છોડી દઈ કર્મ પોતાના આત્માયાજ લીન થાય છે તેજ મહાપ્રરૂપને આ વૈરાગ્યરૂપી જોક્ષિધનની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી પ્રત્યેક છારે જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે વિષય કથાઓના સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ અને આત્મામાં લીન થઈ જાન તથા વૈરાગ્યની વૃદ્ધિના પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આજ મનુષ્ય જન્મનો સાર છે

વૈરાગ્યબોધેન વિના પ્રસૂદો યઃ કોપિ ગુહ્ણતિ જિનસ્ય લિંગમ્ ॥

તત્ત્વમ્ ચોક્તં હિ નિરર્થકં કૌ શ્રીકૃત્યુનામ્ના વરસૂરિણેતિ ॥૧૦૭॥

અર્થ—જે ગાજાની અથવા આત્મજ્ઞાન વિરુદ્ધ માણસ વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાનને ધારણ કર્યો વિના જિનેશ્વરરૂપ ધારણ કરે છે તેનો આ મનુષ્ય જન્મ વ્યર્થ જાય છે કોમ આચાર્યવર્ય શ્રીકૃત્યુનાગરજ કહે છે

ભાવાર્થ—જિનેશ્વર દીક્ષા લઈને અથવા દિગખર અવસ્થા ધારણ કરીને પોછી કમડળ લઈને જે અશ્વત્થ મલ-ગુણુ ધારણ કરે છે તેને જિનલિંગ કહે છે આ જિનલિંગ આત્મજ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પૈકા થયા સિવાય ધારણ કરી શકતું નથી. જે કોઈ પ્રરૂપ કોઈ કથાચવશાત્ તથા કર્મ અંગત સ્વાચ્છને લીધે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય સિવાય જિનલિંગ ધારણ કરે તે ખરેખર પોતાના મનુષ્ય જન્મને વ્યર્થ રીતે ગુમાવે છે કેમકે કોવા પ્રરૂપના કપડા માનજ છુટયા કહેવાય વિષયવાસના અથવા કથાચા છુટી ન કે વાય તેથી તેમના છારેશ્વરરૂપ ધારણ કરવાનું ખોલકલ પ્રયોજન રહેતું નથી. જિનલિંગ ધારણ કરવાથી

રત્નત્રયની પ્રુષ્ટિ થાય છે. પરંતુ વિષય ક્ષમાય છુટા સિવાય રત્નત્રયની વૃદ્ધિ કદીપણ થતી નથી. આવીરીતે જિનેશ્વરૃપનુ ક્ષણ તેને મળતું નથી વસ્ત્રાદિકે ત્યજી દેવાથી સસારિક સુખોથી પણ તેને વચીત રહેલું પડે છે આથી તે આ લોક તેમજ પરલોકમા પણ બ્રહ્મ ગણાય છે અને આમ દુર્લભ નરજન્મને વૃથા ગુમાવે છે. જો કદાચિત વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાન વિના જિનેશ્વરૃપ ધારણ કરવાવાળો પ્રુક્ષ્મ પોતાની વિષય ક્ષમાયોની ઈચ્છાને લીધે ચારિત્ર તેમજ ઉત્તમ પદથી બ્રહ્મ થાય તો તે આ સસારમા નિદાને પાત્ર થાય છે અને સાથે સાથે આ જૈનધર્મને પણ નિદાને પાત્ર થાય છે, આમ પોતાના ધોર પાપથી તથા જૈનધર્મનું અપમાન કરાવવાથી તે નરક-નિગોદને પાત્ર બને છે. આથી વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાન સિવાય જિનેશ્વરૃપ ધારણ કરવું જોઈએ નહિ એમ આચાર્યવર્ય કુચુસાગરજી મહારાજના ઉપદેશ છે.

આવીરીતે આચાર્યવર્ય શ્રીકુચુસાગરજી મહારાજ વિરચિત મુદ્ધર્મોપદેશામૃતસારની “ધર્મરત્ન ” ધે. લાલારામજી શાસ્ત્રીકૃત ભાષા ઈકામા આ વૈરાગ્યના ઉપદેશ આપવાવાળો પહિલો અધિકાર સન્માપ્ત થયો.

બીજો અધ્યાય.

સ્વર્મોક્ષદં પંચગુહં પ્રવંચ સ્વતત્ત્વશૂન્યસ્ય પરાશ્રિતસ્ય ।

તત્ત્વોપદેશઃ ક્રિયતે હિતાર્થં શ્રીકુચુનામ્મા વરસુરિણાય ॥૧૦૮॥

અર્થ—પછી આચાર્યવર્યશ્રી ૧૦૮ કુચુસાગરજી મહારાજ સૌથી પહેલા સ્વર્ગ, શોક્ષ આપવાવાળા અરહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરે છે અને પછી પોતાના આત્મજ્ઞાનથી સર્વથા વંચિત અને શરીર તથા કર્મોને આધીન રહેવાવાળા આ સસારી જીવના કલ્યાણાર્થે યથાર્થે તત્ત્વોના ઉપદેશ કરે છે.

હવે તત્ત્વ જાણવાવાળા અને ન જાણવાવાળાના ચિન્હ વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કિં તત્ત્વવેદિનશ્ચિન્હ વદ મેજતત્ત્વવેદિનઃ ?

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! તત્ત્વોને જાણવાવાળા અને ન જાણવાવાળાનું શુ ચિન્હ છે તે કૃપા કરીને કહેા.

વત્તર—તૃદેહધારી પશુદેહધારી તથા સદા નારકિદેહધારી ।

સ્વતત્ત્વચૂન્યઃ સુરદેહધારી મત્વેતિ ઝીમેઽતિ વૈ મવાબ્ધૌ ॥૧૦૯॥

તૃદેહભિન્નઃ પશુદેહભિન્નસ્તથા સદા નારકિદેહભિન્નઃ ।

ચત્તત્ત્વવેદી સુરદેહભિન્નઃ સુમન્યમાનો વસતિ સ્વભાવે ॥૧૧૦॥

અર્થ—આ સસારમાં જે પુરુષ આત્મજ્ઞાનથી રહિત છે, તે સમજે છે કે મનુષ્ય શરીર ધારણ કરવાવાળો ફક્ત હું જ છું, પશુઓનું શરીર ધારણ કરવાવાળો હું જ છું, નારકીઓનું શરીર ધારણ કરવાવાળો હું જ છું, અને દેવોનું શરીર પણ ધારણ કરવાવાળો હું જ છું આમ સમજીને તે પુરુષ આ અત્યંત ભયંકર સસારરૂપો સમુદ્રમાં પરિવ્રમણ કરે છે. પરંતુ જે ભવ્ય પુરુષ પોતાના આત્માને જાણે છે તે સમજે છે કે આ મનુષ્ય શરીરથી હું સર્વથા ભિન્ન છું, આ પશુ શરીરથી પણ હું સર્વથા ભિન્ન છું, આ નારકી શરીરથી પણ સર્વથા ભિન્ન છું અને દેવ શરીરથી પણ સર્વથા ભિન્ન છું આમ સમજીને તે ભવ્યપુરુષ હમેશા પોતાના આત્મિક સ્વભાવમાં જ લીન રહે છે.

ભાવાર્થ—જે પુરુષ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે તેનું લક્ષણ કોઈ છે કે તે શરીર આદિ પરપદાર્થોથી પોતાના આત્માને ભિન્ન માને છે અને તેથી તેમના ઉપર મમત્વભાવ રાખતો નથી. કોવા પુરુષો પોતાના આત્મામાં જ લીન રહે છે અને તેથી તેઓ પોતાનું આત્મકલ્યાણ જીવંત કરી દે છે. પરંતુ જે પુરુષ આત્મતત્ત્વને જાણતો નથી તે શરીરાદિક પરપદાર્થોને જ આત્મા માની લઈ તેમના ઉપર મમત્વભાવ રાખી તેમના પાલન પોષણમાં લાગ્યો રહે છે અને મહા અશુભ કર્મોના બંધ થવાથી નરક નિર્ગાહ આદિ નીચ ગતિઓમાં હમેશા પરિવ્રમણ કરે છે આમ કો બંનેનું લક્ષણ છે.

હવે આત્મજ્ઞાની અને આત્મજ્ઞાનરહિત પુરૂષ સ્ત્રી-પુત્રાદિકને કેવાં માને છે તે વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સ્વાત્માભિજ્ઞોનભિજ્ઞો વા માર્યાદિં મન્યતે કથમ્ ?

અર્થ—પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ જાણવાવાળા અને ન જાણવાવાળા સ્ત્રી-પુત્રાદિકને કેવા માને છે તે હે વ્યભિન્ ! કૃપા કરીને કહે

उत्तर—भार्यापि पुत्रोप्यहमेव बंधुः स्वामीति सर्वत्र च मन्यमानः ।

સ્વતત્ત્વશૂન્યઃ સ્વપરાત્મવોધાભાવાદ્ભવાઢ્યૌ પતર્તીહ મીમે ॥૧૧॥

યસ્તત્ત્વવેદી સ્વપરાત્મવોધો માર્યાપિ બંધુસ્તનયોપિ નાહમ્ ।

મુમન્યમાનઃ સુત્વદં સ્વભાવે સિદ્ધાલયે તિષ્ઠતિ સર્વકાલમ્ ॥૧૨॥

અર્થ—જે પુરૂષ આત્મજ્ઞાનથી રહિત છે તે સમજે છે કે હું જ સ્ત્રી છું, હું જ પુત્ર છું, હું જ ભાઈ છું, હું જ સ્વામી છું, હું જ દાસ છું. આમ સમજવાવાળો છવ નથી આત્માના સ્વરૂપને જાણતો કે નથી પુદ્ગલાદિક પરપદ્યોને જાણતો. તે સ્વપરસ્પિ વિજ્ઞાનથી સર્વથા રહિત હોય છે જેથી તેને આ વિષય સસારથી સમુદ્રમાં પશ્ચિમમાં ફરતું પડે છે. પરંતુ જે ભવ્ય પુરૂષ પોતાના આત્માના સ્વરૂપને જાણે છે તે પુદ્ગલાદિક પરપદ્યોના સ્વરૂપને પણ જાણે છે તે તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષ સમજે છે કે હું સ્ત્રી નથી, પુત્ર નથી, ભાઈ નથી, ગેવક પણ નથી. આવીગીતે પોતાના આત્માને શરીરાદિકથી બિલકુલ ભિન્ન માનીને તે પુરૂષ હમેશા મુખ આપવાવાળા સિદ્ધાલય સ્વરૂપ પોતાના સ્વાભાવમાં નિવાસ કરે છે.

અ.વાર્થ—હું સ્ત્રી છું, હું પત્ર છું, હું ભાઈ છું, હું સ્વામી છું વગેરે કલ્પના મિથ્યા છે. કેમકે આ આત્મા સ્ત્રી પર્યાયરૂપ અથવા પુત્રપર્યાયરૂપ વાસ્તવિક રીતે તો નથી આત્મા આત્માજ રહે છે પરંતુ કેમના ઉદયથી અશુદ્ધ આત્મા પુદ્ગલ સાથે મલવાથી પુનઃપર્યાય અથવા સ્ત્રીપર્યાયરૂપ માલુમ પડે છે. પરંતુ આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ ન જાણવાવાળા છવ

તેને આત્માન સમજે છે અને તેથી તેઓ આત્માનુ કથાણુ કરી શકતા નથી આત્મતત્ત્વ જાણવાવાળા પુરૂષ તો સર્વ પર્યાયોને આત્માથી અલગ માને છે અથવા એ સમસ્ત પર્યાયથી આત્મા અલગ છે એમ સમજે છે અને આથીજ તે આ સર્વ ઉપરથી મમત્વના ત્યાગ કરી પોતાના આત્મિક કથાણુઆ લાગી જાય છે.

હવે આત્મજ્ઞાની અને અનાત્મજ્ઞાની શરીરાદિકને કેવું સમજે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સ્વપરજ્ઞાનશૂન્યશ્ચ તત્ત્વાદિ મન્યતે કથમ્ ।

અર્થ—હે સ્વામિનુ ! જે પુરૂષ પોતાના આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી અને પુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોના સ્વરૂપને પણ જાણતો નથી તે શરીરાદિકને કેવા માને છે તે કૃપા કરીને કહેા.

ઉત્તર—સ્યાન્નિશ્ચયો મે સુવિ દેહૈ ઇવાસ્મ્યહં દ્વાબોધાદહમેવ દેહઃ ।

इत्येव मूढः खलु मन्यमानस्तत्पौषणार्थं यतते यथेष्टम् ॥११३॥

भवामि नाहं च कदापि देहो देहोऽपि मद्द्रूपसमश्च न स्यात् ।

यस्तत्ત્વवेदीति सुमन्यमानः स्यात्स्वात्मशુभ्रश्च कार्शीव कान्त्याम् ॥११४॥

અર્થ—આ શરીરજ હું છું, અને હુંજ શરીરરૂપ છું. આ માફ જ્ઞાન અત્યંત નિશ્ચયાત્મક છે. અજ્ઞાની પુરૂષ અજ્ઞાનવશાત્ એમ માને છે. અને તેથીજ આ શરીરને પુષ્ટ કરવા માટે પોતાના ઈચ્છાનુસાર હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જે ભવ્ય પુરૂષ પોતાના આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે છે તે એમ માને છે કે હું અથવા મારો આત્મા કદીપણુ શરીરરૂપ હોઈ શકતો નથી, અને આ પુદ્ગલાદિ શરીર કદીપણુ આત્મરૂપ હોઈ શકતું નથી. જેવોરોતે ચાહની રાત્રિથી ચંદ્રમા ભિન્ન છે તેવીબરીતે, ભવ્યજીવ પોતાના શુભ આત્માને શરીરાદિકથી સર્વથા ભિન્ન માને છે.

હાંદ્રાર્થ—શરીર જડ છે અને આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનમયુ છે. જ્યારે શરીરમાથી આત્મા અલગ થઈ જાય છે ત્યારે શરીર તો અદિજ પડતું રહે છે અને આત્મા અલગ થયા પછી બીજી પર્યાયમા ચાલ્યા જાય છે. આત્માના અલગ

યા પછી તે શરીરમાં ચેતના તથા જ્ઞાનશક્તિ રહેતી નથી ચેતનાશક્તિ તથા જ્ઞાનશક્તિ ન રહેવાથીન તે શરીરમાં મુખ દુઃખનો અનુભવ થતો નથી આ સર્વ બાબતથી ઝોટકુ તો સિદ્ધ થાય છે કે આ શરીર આત્માથી તદ્દન અલગ છે અને આત્મા આ શરીરથી તદ્દન અલગ છે. તેથી ને પુરૂષ આત્માના ચાર્થ સ્વરૂપને બાજુ છે તે પુરૂષ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરે છે અને ને પુરૂષ શરીર અને આત્માને જોડ મને છે તે પુરૂષ મિથ્યાજ્ઞાની હોવાથી તથા તે શરીરના પાલન-પોષણ માટેનો મિથ્યા ક્રિયાઓ કરવાથી આ સસારમાં પરિવ્રજાણું કરે છે. જોમ સમજને તેણે આત્માનું ચાર્થ સ્વરૂપ સમજવું નેઈક્રિયા અને તેનું કલ્યાણ કરવા માટે શરીરશક્તિ ઉપરથી મમત્વ-ભાવ છોડી દઈ ને, તપ તથા આત્મચાનમાં લાગવું નેઈક્રિયા. જોમ મનુષ્ય નન્મનેા સાર છે.

હવે આત્માને શરીરરૂપ માનવાવાળા અને શરીરરૂપ ન માનવાવાળા કેવા હોય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—યસ્ય દેહાત્મબુદ્ધિઃ સ્યાત્સ જીવઃ કીદશો વદ ?

અર્થ—હે ભગવાન ! ને પુરૂષની બુદ્ધિ શરીરરૂપ થઈ બળ છે અથવા ને આત્માને શરીરરૂપ માને છે તે કેવો હોય છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્ત—યસ્યાસ્તિ જન્તોર્વપુગાત્મબુદ્ધિર્યથાર્થહૃદ્યા સ સ્વલશ્ચ દુઃસ્વી ।

યસ્તત્ત્વચૂન્યચ્ચ્યુતધર્મકર્મા મન્યે સ દીનશ્ચ સદેત્યભાગી ॥૧૧૫॥

યસ્યાસ્તિ જન્તોશ્ચ નિજાત્મબુદ્ધિર્યથાર્થહૃદ્યા હિ સુસ્વી સ ધીરઃ ॥

યસ્તત્ત્વચેદી નિજધર્મલીનો મન્યે તતોહં મુચ્ચને સ વીરઃ ॥૧૧૬॥

અર્થ—ને પુરૂષ પોતાના શરીરને આત્મસ્વરૂપ માને છે તે પુરૂષ ચાર્થદૃષ્ટિ આત્મજ્ઞાન વિહીણો છે. અને તેથી તે દુષ્ટ છે, દુ ખી છે, અને ધર્મકર્મથી સર્વથા રહિત છે. એવા પુરૂષને અને (ગ્રંથકર્તા) અત્યંત દીન અથવા બાળ્યહીન

સમજાયે છીએ. ક્ષીરીતે ને પુરૂષ પોતાની બુદ્ધિને આત્મસ્વરૂપજ્ઞ માને છે અથવા પોતાના આત્માને શરીરથા ભિન્ન માને છે તે યથાર્થદૃષ્ટિથી આત્મતત્વને જાણવાવાળો છે તથા સુખી છે, ક્ષીરીવર છે, અને પોતાના આત્મધર્મમાં લીન રહેવાવાળો છે એમ માનવામાં આવે છે. આ સમારમ્ભા તેવાજ પુરૂષો ક્ષીરીવીર મનાય છે

સાવાર્થ—આત્મજ્ઞાનથી વિસુખ મનુષ્યજ્ઞ શરીરને આત્મા માને છે. અને તેથી મિથ્યાજ્ઞાન હોવાથી તે સમારમ્ભા પરિક્રમણ કરે છે અને મહાદુઃખ થાય છે તેથી આ જગત્ મિથ્યાજ્ઞાનનો ત્યાગ કરી આત્મજ્ઞાન વશ થઈ સ્વરૂપને જાણી લે

હવે શરીરને સુખી માનવાવાળાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—દેહં સુખપ્રદ દેવ મન્યતે સ ચ કૌદર્યાઃ ?

અર્થ—હે દેવ ! ને પુરૂષ આ શરીરજ્ઞ સુખ આપવાવાળું છે એમ માને છે તેનું સ્વરૂપ કૃપા કરીને કહે

ઉત્તર—સ્વદેહ એવાસ્તિ સુખાદિદેહુ સૂર્વશ્ચ મોહાદિતિ મન્યમાનઃ ।

તદ્વક્ષણાર્થં યત્તતે તરાં હિ ત્યક્ત્વા સ્વધર્મં નિજસૌહ્યસૂત્તમ્ ॥ ૧૭॥

સસારદુઃસ્વસ્ય ચ સુરુપયંદુઃ સ્યાદેહ એવેતિ સુમન્યમાનઃ ।

યસ્તત્સ્વવેદી તત્તુષોણે ન દક્ષો મયેત્સ્વાત્મવિચારણે ચ ॥ ૧૮॥

અર્થ—મૂર્ખ માણસ [અજ્ઞાની માણસ] પોતાના આત્માથી ઉત્પન્ન થવાવાળા અનંતસુખના કારણરૂપ પોતાના આત્મધર્મના તો ત્યાગ કરે છે અને પોતાના મોહની તીવ્રતાને લીધે આ શરીરનેજ અનેક કુખોનું કારણ માને છે તથા તેની રક્ષા કરવાનો અહોરાત્ર પ્રયત્ન કરતોજ રહે છે પરંતુ આત્મતત્વને જાણવાવાળા ભવ્ય સમ્યક્દૃષ્ટિ જગત્ આ શરીરનેજ સમારમ્ભા કુખોના સુખ્ય કારણરૂપ માને છે. અને તેથી તે આ શરીરના પાલનપોષણ માટે બીલકલ ધ્યાન આપતોજ નથી પરંતુ પોતાના આત્માના સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાજ પોતાની ચતુરાઈ વાપરે છે

ભાવાર્થ—વાસ્તવિક રીતે જોવામા આવે તો આ સમારમા આ શરીરજ અનેક પ્રકારના કુ.ઓ આપવાવાળુ છે આ શરીરનુ પાલનપોષણુ કરવા માટેજ આ છવ અનેક પ્રકારના પાપ કરે છે, અને તે પોષેને લીધે નરક નિગોત્તમા કુ.ખ સહુન કરે છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ છવ ક્ષેમજ માને છે અને ક્ષેમજ અનુભવી રહેલ છે આથી તે આ શરીરને પોતાના આત્માનો સર્વથા અલગજ માનીને તેનુ પાલનપોષણુ કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો નથી પરતુ પોતાના શુદ્ધ આત્માનુજ ચિંતવન કરવા માટે હમેશા પ્રયત્ન કરે છે. મિથ્યાદૃષ્ટ છવ આત્મજ્ઞાન ન હોવાથી આ શરીરનેજ અત્યંત સુખ આપવાવાળુ માને છે અને તેથી તેનુ પાલનપોષણુ કરવા માટે અનેક પ્રકારની પાપમય પ્રવૃત્તિ કરે છે તેથી ભવ્ય પુરુષોક્તે પ્રયમમા પ્રથમ તો આત્માના સ્વરૂપને જાણુજુ જ્ઞેહિંકો. અને પછી તેના શુદ્ધ કરવા માટે અથવા તેને લાગેલ કર્મોના નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જ્ઞેહિંકો. આજ ભાગ આત્માનુ કેલ્યાણુ કરવાવાળો છે.

હવે અજ્ઞાનીજ ઇન્દ્રીયસુખની પ્રશંસા કરે છે તે કહે છે—

પ્રશ્ન—અક્ષસૌહ્યપ્રશંસાં કૌ ક્ષઃ કરોતિ ગુરો વદ ?

તુ સ્વામિનુ ! આ સમારમા ઇન્દ્રીયજન્ય સુખોની પ્રશસા કોણુ કરે છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—ચિત્તાક્ષસૌહ્યેન વિવાંચિતો ય. સ તત્પ્રશંસાં સતતં કરોતિ ।

લીનઃ પ્રમૂઢઃ લલુ તેષુ સુક્ત્વા શૃંગીવ પદ્મે નિજીવીવનાશામ્ ॥૧૧॥

યસ્તસ્વવેદી નિજધર્મનિષ્ઠો દ્વાવચિતો યશ્ચ મનોક્ષસૌહ્યૈઃ ।

સ તત્પ્રશંસાં ન કરોતિ ધીરઃ સ્વમોપિ શક્તશ્ચ યથા કુરુદેઃ ॥૧૨૦॥

અર્થ—જેવીરીતે ભ્રમરો પોતાના છવનની આશાઓને ત્યજી દઈને કમળ ઉપર લીન થાય છે તેવીરીતે જે સમારી છવ ઇન્દ્રિય તથા મનના સુખોથી ઇલાતા હોવા છતાંપણુ તેમાજ સદા લીન રહે છે તેજ અજ્ઞાની અથવા આત્માના સ્વરૂપને ન જાણુવાવાળો પુરૂષ ઇન્દ્રિય અથવા મનના સુખોની પ્રશસા કરે છે. તથા જેવીરીતે ઇન્દ્ર કોઈપણુ દિવસ કુચુલિની અથવા

મિથ્યાજ્ઞાનની પ્રશસા કરતા નથી, તેવીરીતે આત્માના સ્વરૂપને જાણવાવાળા તથા આત્માના ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મોમા હોએશા લીન રહેવાવાળો જે પુરૂષ તે ઇન્દ્રિય અથવા મનના મુખિયાથી હગી શકતો નથી, તે ધીરવીર પુરૂષ તે ઇન્દ્રિય અને મનના મુખની પ્રશસા કરતા નથી.

સાવાર્થ—ઇન્દ્રિય અને મનના મુખ આ છવને કુઃખ આપવાવાળા છે આ ઇન્દ્રિયોના મુખોમા મગ્ન રહેવાવાળા છવ આ લોક તેમજ પરલોકમા અનેક પ્રકારના કુઃખ ભોગવે છે. દાખલા તરીકે હુથી સ્પર્શન ઇન્દ્રિયને વશ થઈ પોતાની સ્વતન્ત્રતા ગુમાવી યોસે છે. અને વધે તથા બંધનના અનેક પ્રકારના કુઃખ ભોગવે છે. રસના ઇન્દ્રિયને વશ થઈ માછલી પોતાનો કંઠ છેલાઈ જવાથી મરી જાય છે. ધ્રાણુ અથવા નાસ્કા ઇન્દ્રિયને વશ થઈ વ્રમરો કમગની પાખડીના બીડાઈ જવા છતા પોતે ન ઊઠવાથી કમળને ન ત્યજવાથી મરણને શરણુ થાય છે ચમુ ઇન્દ્રિયને વશ થઈ પતંગીઈ દોવા પર ઝપલાવે છે અને પોતાની જાતને દીવામા હોમવાથી મરણુ પામે છે અને આન ઇન્દ્રિયને વશ થઈ સારગી વગાડનાર પારધીને સારગી વગાડતો સાભાળી હરણુ ઊભુ થઈ જાય છે અને અત્યંત મુશ્કેલ જવાથી પારધી તેને મારી નાખે છે બ્યારે કોઈ કોઈ ઇન્દ્રિયને ધારણુ કરવાવાળા છવ આટલુ કુઃખ પામે છે ત્યારે પામે ઇન્દ્રિયોને ધારણુ કરવાવાળા છવ આ મનુષ્ય આ લોક તેમજ પરલોકમા કેટલા કુઃખો ભોગવતો હશે તે તો ફક્ત સર્વજ્ઞ ભગવાનજ જાણે આથી ભવ્યછવતુ કર્તવ્ય છે કે તેઓએ ઇન્દ્રિયોના વિષયમા ન તો લોભ કરવો જોઈએ અને ન તો તેમની પ્રશસા કરવી જોઈએ.

હવે સૂત્ર તથા જ્ઞાની પોતાનો સમય કેવીરીતે વ્યતીત કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—મૂર્ત્વસ્ય જ્ઞાનિનઃ કાલઃ કથં યાતિ ગુરો વદ્ .

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! મૂર્ખ તથા જ્ઞાની પુરૂષ પોતાનો સમય કેવીરીતે વ્યતીત કરે છે તે કૃપા કરીને કહેા

વત્તર—નિ સારવાર્તા નિજતત્ત્વશૂન્યાં સતાપદાત્રીં સત્તતં પ્રકુર્વન્ .

અમૂલ્યકાલં શિશુવદ્ શૃયા હિ હનાત્મબુદ્ધિર્ગમયત્યવશ્યમ્ ॥૧૨૧॥

નિઃસારવાતાં નિજતત્ત્વવેદી ત્યક્ત્વા પ્રકુર્વન્ નિજતત્ત્વચર્ચામ્ ।
કાલં સ્વકીયં ગમ્યત્યવદ્યં લૌકાન્તિકો વત્સ ! યથાત્મતૃપ્તઃ ॥૧૨૨॥

અર્થ—હવે વત્સ ! નેવીરીતે બાલક પોતાના અમૂલ્ય સમય રમત ગમતમા ગુમાવી દે છે તેવીજરીતે જની આત્મ-ગાનરૂપી ખુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ છે એવો અજ્ઞાની પુરૂષ પોતાના સમય અનેક પ્રકારના સતાપ ઉત્પન્ન કરવાવાળી તેમજ આત્મ-તત્ત્વની ચર્ચાથી સર્વથા રહિત એવી નિઃસાર વાત અથવા અહીંતર્હીના વ્યર્થ વાતોમા ગુમાવી દે છે. પરંતુ નેવીરીતે આત્મ-સ્વરૂપમા તૃપ્ત રહેવાવાળા લૌકાન્તિક દેવ આત્મતત્ત્વની ચર્ચા કરવામાજ પોતાના સમય વ્યતીત કરે છે તેવીરીતે આત્મતત્ત્વને બાણુવાળો પુરૂષ નિઃસાર અહીંતર્હીના વાતનો ત્યાગ કરી ફક્ત પોતાના આત્માના સ્વરૂપની ચર્ચામાજ પોતાનો અમૂલ્ય સમય વ્યતીત કરે છે.

ભાવાર્થ—આ સારમા ઘણા માણસો તો એના હોય છે કે જેઓ આખો દિવસ ગપ્પા મારવામાજ આખો દિવસ વ્યતીત કરે છે પરંતુ તે ગપ્પાથી નથી પારમાર્થિક ઉન્નત થતી કે નથી લૌકિક ઉન્નતિ થતી એવા માણસોનું જીવન એજે-વ્યર્થ-ગચ્છુ એમ સમજવું નેહંજિ ઘણા માણસો લૌકિક કાર્યોમાજ લાગ્યા રહે છે અને પરલોક સંબંધી બીજી કોઈપણ કાર્ય કરતા નથી. એવા જીવો પણુ રાતદિવસ પાપ ખા-માજ કરે છે કેટલાક મનુષ્યા એવા હોય છે કે જે લૌકિક કાર્યો સાથે સાથે દાન પૂજા વગેરે થોડા થોડા પારલૌકિક કાર્યો પણુ કરે છે પરંતુ તેવા મનુષ્યાનો ઘણોખરો સમય તો લૌકિક કાર્ય અથવા પાપમય પ્રવૃત્તિમાજ જાય છે જે મનુષ્યને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે તે સમ્યક્ષ્ટિ પુરૂષ પોતાના ઘણોખરો સમય તો દાન, પૂજા અથવા આત્મતત્ત્વની ચર્ચામાજ વ્યતીત કરે છે તથા સમ્યક્ષ્ટિ પુરૂષ-સ્ત્રીનયને ધારણુ કરવાવાળો પુરૂષ પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન કરવામાજ સમય વ્યતીત કરી જલદી મોક્ષ મેળવે છે. આથી ભવ્યજીવોએ પોતાના સમય આત્મતત્ત્વનું ચિંતન કરવામાજ વ્યતીત કરવો નેહંજિ આજ માત્ર આત્મકલ્યાણનો ઉપાય છે.

હવે પરપદાર્થોના સ્વરૂપને અલભ્ય કોણુ માને છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—દૃષ્ટ્વેત્યન્યસ્વરૂપં ચાલબ્ધં કો મન્યતે વદ ।

હે ભગવાન્ ! પરપદાર્થોને બોધને તે અલભ્ય છે એમ કોણુ માને છે તે કૃપા કરીને કહે

उत्तर—स्वतस्त्वशून्येन विलोकयते यत् तत्तत्स्वरूपं सकलं परेषाम् ।

પૂર્વં બલબંદં હૃદિ મન્યમાનઃ તત્સેવનાર્થં યત્તતે યથેષ્ટમ્ ॥૧૨૩॥

નિજાન્યરૂપાદિવિદ્યા હિ યદ્ યદ્ રૂપં પરેષાં પ્રવિલોકયતે તત્ ।

અનન્તવાર ચ મયેતિ હૃષ્ટં વિચાર્ય મુક્ત્વા રમતે સ્વરાજ્યે ॥૧૨૪॥

અર્થ—જે પ્રુક્ષ પોતાના આત્મજ્ઞાનથી સર્વથા રહિત છે તે પરપદાર્થોનું જે જે સ્વરૂપ દૃષ્ટિ છે તેને પોતે સર્વથા અલભ્ય-પહેલા કદી ન પ્રાપ્ત થયું હોય એવું માને છે. અને પહેલા કદી પણુ પ્રાપ્ત થયું નથી તેવું માનીને તેનું સેવન કરવાને માટે અત્યંત પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ જે પ્રુક્ષ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે અને પ્રુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોનું પણુ સ્વરૂપ જાણે છે તે પરપદાર્થોનું જે જે સ્વરૂપ દૃષ્ટિ છે તેને અનંતવાર દૃષ્ટિ અને પ્રાપ્ત થએલ માને છે, અને આમ વિચાર કરીને તે સર્વના ત્યાગ કરી દે છે અને પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા હુમેશા લીન રહે છે

ભાવાર્થ—આ સમારમા પરિભ્રમણુ કરતા આ હવને અનંતાનંત સમય થઈ ગયો છે આ હવે સ્વર્ગમાં પણુ અનંતવાર જન્મ લીધો છે અને અનુભ્ય તિર્યક ગતિમા પણુ અતંતવાર જન્મ લીધો છે. આ હવે અનેકવાર રાજા થયો, પ્રજા થયો, ધનવાન થયો, ગરીબ થયો, અત્યંત સુદર પણુ થયો અને સંસારની પ્રુદ્ગલપર્ગચા પણુ ભોગવી છેવટે એટલે સુધી કે આ સમારમા એવી કોઈપણુ વસ્તુ નથી કે જે આ હવે મેળવી ન હોય એવી અવસ્થામા કોઈપણુ વસ્તુ-પદાર્થ અલભ્ય અથવા કદીપણુ પ્રાપ્ત ન થયા હોય એવો ન કહી શકાય. પરંતુ આ વાત તો તેજ સમજી શકે છે કે જે તે પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે છે. અને તેથી આત્મા અને પ્રુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાવાળો સમ્યક્ષિ પ્રુક્ષ તે સમસ્ત પદાર્થોને તેમજ ભોગોપભોગોના સાધનોને અનંતવાર પ્રાપ્ત થવાવાળા માને છે અને તેથીજ તે સર્વના ત્યાગ કરે છે અને કોઈપણુ દિવસ પ્રાપ્ત ન થએલ એવા આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન બને છે જે પ્રુક્ષ આત્માના સ્વરૂપને તેમજ પ્રુદ્ગલ આદિ પરપદાર્થના સ્વરૂપને જાણતો નથી તે પ્રુક્ષ મિથ્યાગાની હોવાથી પ્રત્યેક પ્રુદ્ગલની પર્યાયને કદીપણુ પ્રાપ્ત ન

શાય કોઈ પાત્રીને તેનું સેવન કરવાનો યથેષ્ઠ પ્રયત્ન કરે છે તથા અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરી આ સંસારમાનવ પરિબ્ર-
મણુ કર્યા કરે છે. તેથી તે સર્વ બાબત સમજીને ભયભર્યાં પરાધર્મોના ત્યાગ કરી દેવા જોઈએ અને આત્મતત્ત્વમા લીન
થઈ જીવુ જોઈએ એવો ચોક્કસ ઉપાય છે.

હવે જો પુરુષ આત્માને પુરુષલક્ષણ પ્રેરિત માને છે તેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—પરેણ પ્રતિપાદ્યોસ્મિ હૈવં કૌ મન્યત ગુરો ?

હે સ્વામિન્ ! હવે આત્માને પુરુષલક્ષણ પ્રેરિત કોણુ માને છે તે કૃપા કરીને કહે

ઉત્તર—મયા પરોય પ્રતિપાદ્યતે ચ પરેણ ચગ્હ પ્રતિપાદિતોસ્મિ ।

મવત્યવોધાદિતિ મન્યમાનઃ શઠઃ સ સ્વરૂપવિકલ્પકર્તા ॥૧૨૫॥

મયા પરી ન પ્રતિપાદ્યતે કૌ પરેણ નાહં પ્રતિપાદિતોસ્મિ ।

સ્વાત્તત્ત્વવેદીતિ સુમન્યમાન. સમસ્તસંકલ્પવિકલ્પહન્તા ॥૧૨૬॥

અર્થ—આ સંસારમા હું અન્ય પુરુષલક્ષણિક પદાર્થોને પ્રેરણા આપુ છું અને પુરુષલક્ષણિક પદાર્થ મને પ્રેરણા આપે
છે. આવીરીતે અજ્ઞાનને લીધે માનવાણો પુરુષ ખરેખર મૂર્ખ છે અને અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પોના કર્તા છે. એમ
માનવુ જ ઘટે પરંતુ જે આત્માનુ સ્વરૂપ જાણે છે તે તો માને છે કે હું પુરુષલક્ષણિક પદાર્થોને પ્રેરણા આપી શકતો નથી
અને પુરુષલક્ષણિક પદાર્થો પણ મને પ્રેરણા આપી શકતા નથી અને આમ માનવાને લીધે તે સમસ્ત સંકલ્પ વિકલ્પોના નાશ
કરવાણો મનાય છે

લાવાર્થ—આ સમારી આત્મા બ્યારે કોઈપણ કામ કરે છે, કોઈ ઘડાને કોઈ સ્થાનથી ઉઠાવીને બીજા સ્થાન પર
મૂકે છે, અથવા કોઈ ગાડીને ધક્કેલીને બીજા સ્થાન મૂકે છે અથવા મકાન બનાવે છે અથવા બીજી કોઈપણ કાર્ય કરે છે
તો તે કોમન સમજે છે કે આ કામ મેં અથવા મારા આત્માએ કર્યું છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જેવામા આવે તો આત્મા

કોઈપણ કાર્ય કરતો નથી. પુદ્ગલનુ બનેલ આ શરીરજ સર્વ કાર્ય કરે છે. જીવીજીતે આ સસારી જીવ કોઈ ગાડીમા ઘેસીને એક ગામથી બીજે ગામ જાય છે તો સમજે છે કે આ ગાડીજી મને આહિં પહોંચાડી દીધી. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોવામાં આવે તો ગાડી શરીરને પહોંચાડે છે આત્માને તો કોઈ બાંધી પણ શક્તું નથી. તેથી કહેવું જોઈએ કે આ જીવની જે આવી વિપરીતરૂપી યુદ્ધિ થઈ રહી છે તે માત્ર તેની અજ્ઞાનતાને લીધેજ અને તેથીજ આચાર્યજી તેને અજ્ઞાની અને મૂર્ખ ગણેલ છે. જે સૂર્ય પુરુષ આમ માને છે તે પુરુષ આ સસારમા અનેક પ્રકારના સંકલ્પવિકલ્પ કર્યા કરે છે, તે સમજે છે કે આ મકાન મેં બનાવરાવ્યું છે તેથી હું તેનો માલીક છું, આ પુત્રે મારા લીધે જન્મ લીધો તેથી તે મારો પુત્ર છે, હું તેનો પિતા છું. આવીરીતે અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરી નરક નિગોદાદિકમા પરિભ્રમણ કરે છે. પરંતુ જે આત્માના યથાર્થ અને ચોક્કસને જાણે છે તે કર્મ, શરીર આદિ સમસ્ત પૂરંગદોને પોતાના શુદ્ધ આત્માથી ભિન્ન માને છે તથા આત્માને તે સર્વ પદ્ધતિઓથી ભિન્ન માને છે અને તેથી તે પુદ્ગલના કર્યેમા આત્માનો સંકલ્પ કરતો નથી અને આત્મામા પણ કોઈ પુદ્ગલનો સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો નથી. તે પુદ્ગલને પુદ્ગલ સ જાણે છે અને આત્માને આત્મા સમજે છે તેથી તે કોઈ કર્મથી બંધનરૂપ નથી તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભવ્યપુરુષોએ પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ સમજીને કોઈપણ પરપદાર્થો ઉપર ઝોહ કરવો ન જોઈએ સમસ્ત પદાર્થોમા ઉત્પન્ન થવાવાળા સંકલ્પ વિકલ્પ નો ત્યાગ કરી પોતાના આત્મામા લીન થવું જોઈએ આજ કર્મોને નાશ કરવાનો ઉપાય અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે

હવે ત્યાગ અને અહણ કરનાર વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રથમ—ત્યાગગ્રહણચિન્તાં ચ કઃ કરોતિ વિમો વદ ?

હે સ્વામિન ! આ સંસારમા ત્યાગ કરવાની અને ગ્રહણ કરવાની ચિન્તા કોણ કરે છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—ત્યજામિ ગૃહામિ પર સ્વવસ્તુ મિથ્યાગ્રહૈર્ગ્રસ્તજનઃ સદેતિ ।

તદેવ કનું યતતે પ્રમુક્ત્વા સ્વાનન્દ સ્વાત્મપદ પવિત્રમ્ ॥૧૨૭॥

આદૌ ગૃહીતં કિમાપિ સ્વવસ્તુ યોગ્યં ગૃહીતં હૃદિ મન્યમાનઃ ।

ત્યાગસ્ય ચિન્તાં ગ્રહણસ્ય સુક્ત્વા યસ્તત્તવેદી રમતે સ્વભાવે ॥૧૨૮॥

અર્થ—જે પુરુષ અનેકે પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહો કરવાવાળો હોય છે તે પુરુષ પોતાના આત્મજન્ય અનતસુખ આપવાવાળા અને પરમપવિત્ર એવા આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે છે. અને “હું પરપદ્ધતિનો ત્યાગ કરે છું અને પોતાના આત્મતત્વને ગ્રહણું કરે છું” આમ ચિંતવન કરીને ત્યાગ અથવા ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જે પુરુષને કોઈપણ પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહ હોતો નથી તે તો સૌથી પહેલાં તો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને ગ્રહણું કરે છે અને ક્રમ માને છે કે “મેં જે આ આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ ગ્રહણું કર્યું છે તે ખરેખર ચોખ્ખું અને સર્વોત્તમ છે.” તેથી તે કોઈપણ પદ્ધતિને ગ્રહણું કરવાની અથવા ત્યાગ કરવાની ચિંતા કરતો નથી. ત્યાગ અને ગ્રહણું કરવાની ચિંતા છોડી દઈને આત્મતત્વને જાણવાવાળો તે પુરુષ ફક્ત પોતાના આત્માજન્ય દીન થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—જ્યાંસુધી આ જીવ ત્યાગ અને ગ્રહણું કરવાની ચિંતા કરે છે ત્યાંસુધી તે તે ચિંતામાજ મગ્ન રહે છે. ત્યાગ અને ગ્રહણું કરવાની ધૃતિવાળો માણસ આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. જે પુરુષ પરપદ્ધતિનો સર્વથા ત્યાગ કરી આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને ગ્રહણું કરે છે તે પુરુષ તે સમસ્ત ચિંતાઓથી દૂર થઈ શકે છે. અને તેજ પુરુષ પોતાના આત્માના સ્વ-સ્વભાવમા [શુદ્ધ સ્વભાવમા] દીન થઈને તથા સમસ્ત કર્મોના નાશ કરી તેજ આત્માના શુદ્ધસ્વભાવમાજ નિમગ્ન રહે છે. તેથી આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને ગ્રહણું કરવા માટે દરેક બલ્યજીવોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અને તેજ આત્માને માટે હિતકર-કલ્યાણકારક છે.

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની આત્માની સત્તા ક્યાં ક્યાં આવે છે તે વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સ્વાત્માનં મન્યતે સૂઠઃ ક્વ વા જ્ઞાની પ્રભો વદ ।

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! હવે કૃપા કરીને કહે કે જ્ઞાની પુરુષ આત્માની સત્તા ક્યાં માને છે અને અજ્ઞાની પુરુષ આત્માની સત્તા ક્યાં માને છે.

ઉત્તર—સ્વાત્મા સદા તિષ્ઠતિ મે શરીરે સ્વતત્ત્વશૂન્યઃ કિલ સન્યમાનઃ ।

તદ્રક્ષણાર્થં વિષમવ્યથાદ કરોતિ પાપં પ્રવિહાય નિત્યમ્ ॥૧૨૯॥

યત્તત્ત્વવેચ્યાત્મનિ શુદ્ધબુદ્ધઃ સ્વાત્મા સદા તિષ્ઠતિ શુદ્ધ એવ ।

સુમન્યમાનઃ સ્વસુખ પ્રમુજન્ પ્રત્યક્ષમેવ પ્રતિભાતિ દેવઃ ॥૧૩૦॥

અર્થ—જે પુરુષ આત્મતત્વને જાણતો નથી તે એમજ સમજે છે કે આ મારો આત્મા હમેશા શરીરમાજ રહે છે, તેમ માનવાથી તે પોતાની નીતિ તેમજ ધર્મનો ત્યાગ કરી દે છે અને શરીરની રક્ષા કરવાને માટે અત્યંત ભયંકર અને મહા-દુઃખ આપવાવાળા અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ જે પુરુષ આત્મતત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે તે એમજ માને છે કે આ મારો શુદ્ધ આત્મા હમેશા પોતાના શુદ્ધ આત્મામાજ વિરાજમાન રહે છે. એમ માનીને તે આત્મજન્ય અતી-દ્રિય સુખનો અનુભવ કરે છે અને આવીરીતે તે પ્રત્યક્ષ અરહંતદેવની માફક સુશોભિત બને છે

ભાવાર્થ—આત્મા એક અલગ પદાર્થ છે અને શરીર પુદ્ગલલક્ષ્ય છે. પુદ્ગલ પોતાના પ્રદેશોમા રહે છે અને ચૈત-ન્યમય આત્મા પોતાના પ્રદેશોમા રહે છે જો કે બાહ્ય રીતે તો શરીર અને આત્મા એ બન્ને એકજ દેખાય છે છતાં વાસ્ત-વિક રીતે તો શરીર અને આત્મા એ બંને અલગજ છે. તેથી શરીરને આ-માનો આધાર માનીને તેની રક્ષા કરવી તથા તેનું રક્ષણ કરવા માટે અનેક પાપરૂપ પ્રવૃત્તિ કરવી તે માત્ર અજ્ઞાનતાજ છે ભલ્લજોએ એવી અજ્ઞાનતાથી સર્વથા દૂર રહેવું જોઈએ અને આત્માને જળકેમળની માફક શરીરથી તદ્દન અલગ માનીને તેને શુદ્ધ કરવા માટે નાનાવિધ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ વાસ્તવિક રીતે જોતા તો સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે આ શરીરજ આત્માને શુદ્ધ થવા દેતું નથી. તેથી બ્યાસુધી આ શરીરનું અસ્તિત્વ રહે છે ત્યાસુધી આત્મા બીલકુલ શુદ્ધ થઈ શકતો નથી આથી શરીરના અને શરીર ઉત્પન્ન કરવામા કાર-ણભૂત એવા કેમોના સર્વથા નાશ કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તેજ આત્મિક કલ્યાણનું સાધન છે (ભલ્લ-જોએ અનેક વસ્તુઓના ભાગે પણ આ સાચા સાધનને માટે નિશદિન પ્રયત્ન કરવો જોઈએ)

હવે હોનો પરિશ્રમ સફળ અથવા નિષ્ફળ બધ છે તે કહેવામાં આવે છે—

પશ્ચ — પરિશ્રમશ્ચ કસ્ય સ્યાત્સફલ વિફલ વદ ?

અર્થ—હું સ્વામિન્ ! આ સસારમા કોનો પરિશ્રમ સફળ મનાય છે અને કોનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ મનાય છે તે વિદ્યે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર — જહં શરીરે પ્રવિલોકનાર્થ નિજસ્વરૂપં યતતે પ્રમૂઢં .

નિજસ્વરૂપસ્ય તથાપ્યલાભાત્ પરિશ્રમઃ સ્યાદ્વિફલશ્ચ તત્સ્ય ॥૧૩૧॥

ચૈતન્યરૂપ પરભાવભિન્નં ચૈતન્યરૂપે પ્રવિલોકનાર્થમ્ .

યસ્તત્ત્વેદી યતતે તતશ્ચ પરિશ્રમઃ સ્યાત્સફલો હિ તમ્ય ॥૧૩૨॥

અર્થ—જે પુરુષ આ જડ શરીરમા પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ નિહાળવા પ્રયત્ન કરે છે તે ખરેખર મૂર્ખ છે તે કોઈ ઉપાય કરે તોપણ આ જડ શરીરમા પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ નિહાળી શકતો નથી. તેથી તેનો સર્વ પ્રયત્ન વ્યર્થ બધ છે. પરંતુ જે પુરુષ પુરંગલાદિક સર્વ પદાર્થથી અલગ એવા પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યમય આત્માને પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાંજ દેખવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે આત્મતત્ત્વને બાળવાણો ગણાય છે અને તેનો પ્રયત્નજ નફળ મનાય છે.

સાવાર્થ—જે પુરુષ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને બાળતો નથી તે પુરુષ ઘોરતપશ્ચરણ કરવા છતાપણ આ જડ શરીર-માજ આત્મતત્ત્વને નિહાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ શરીર જડ છે, આત્મતત્ત્વથી સર્વથા રહિત છે તેથી તેમા [શરીરમા] આત્માની પ્રાપ્તિ કદીપણ થઈ શકતી નથી. તેવા પુરુષો ઘોર તપશ્ચરણ કરે તોપણ તેમના તપશ્ચરણાદિ તદ્દન વ્યર્થ બધ છે પરંતુ જે પુરુષ આત્માના સ્વરૂપને બાળે છે, તે આત્માને શરીરાદિક પરપદાર્થોથી વર્વથા અલગજ માને છે તે કુદ્રૂષ આત્માને શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યમય માને છે અને શરીરને તદ્દન જડ માને છે અને શરીર તરફ બીલકુલ પણ ધ્યાન આપતો નથી. તે તો આ શરીરને ત્યાંજ અને દુઃખ દેવાવાનું તથા આત્માનું અકલ્યાણ કરવાવાળું માને છે. તેથી તે જડ પુરુષ પોતાના આ-

ત્માને આત્મામાંજ નિહાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે તો સમજે છે કે આ આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને તો કર્મોજી હાકી દીધુ છે. જ્યાંસુધી તે કર્મોને નજ્ર કરવામા નહિ આવે ત્યાંસુધી આત્માનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રગટ થવાનુ નથી. તેથી આત્મ-તત્વને બાણુવાણો પુરૂષ કર્મોનો નાશ કરવા માટે વહેલામાં વહેલી તકે પ્રયત્ન કરે છે કર્મોમા પણ સૌથી પ્રખળમાં પ્રખળ તો સોહનીય કર્મ છે અને સોહનીય કર્મમા પણ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને હાજવાવાું દર્શન સોહનીય કર્મ છે. દર્શન સોહનીય કર્મનો નાશ કર્યો પછી ચાસ્ત્રિ સોહનીય કર્મનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કું છે આવીશિતે જ્યારે સોહનીય કર્મનો નાશ થાય છે અથવા સોહનીય કર્મ શાંત પડે છે ત્યારે તેનો શુદ્ધ આત્મા આપોઆપજ પ્રગટ થાય છે. અને આવીશિતે તેનો સમસ્ત પરિશ્રમ સફળ થાય છે તેથી પોતાનો પરિશ્રમ સફળ બનાવવા માટે પ્રથમમા પ્રયત્ન તો સોહનીયકર્મનો નાશ કરવાનો ભવ્યહૃવોજી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તેજ સોક્ષ્મો ઉપાય છે

હવે પોતાના આત્માને જે સ્વસ્ત્રવેદ [પોતાનાજ અનુભવવડે બાણુવા લાયક] સમજે છે અને જે માનતા નથી તે કેવા હોય છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન —સ્વસંવેદ નિજાત્માને મન્યતે વા ન કીદશઃ ?

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! જે પુરૂષ પોતાના આત્માને પોતાનાજ આત્માદારા બાણુવા જોય સમજે છે અને જે પુરૂષ જોમ માનતો મથી તે કેવા હોય છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર —પંચાક્ષરુપોઽસ્મિ તથાન્યવેદ્યો નાહં સ્વસંવેદ્ય ઇતિ પ્રમૂઢઃ ।

સ્યાન્મન્યમાનાનશ્ચ સ્વલસ્તર્થ કરોતિ પાપં પરિહાય લજ્જામ્ ॥૧૩૨॥

પંચાક્ષરુપશ્ચ કદાપિ નાહં સદા સ્વસંવેદનતઃ પ્રગમ્યઃ ।

યસ્તત્ત્વવેદીતિ સુમન્યમાનોઽક્ષાતીતસૌરુપે ભવતિ પ્રલીનઃ ॥૧૩૪॥

અર્થ—જે પુરૂષ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને બાણુતો નથી તે જોમજ સમજે છે કે હું પાત્રે ઇન્દ્રિયરૂપ તેમજ શરીરરૂપ

છુ, તથા બીજાઓ મને સમજી શકે છે પરંતુ હું પોતે મારા આત્માને જાણી શકતો નથી. એમ સમજીને તે કુદૃષ્ટ પ્રકારે પોતાની લજ્જાનો તો ત્યાગ કરી દે છે અને તે ઇન્દ્રિયોની પ્રાપ્તિ માટે અત્યંત પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જો પોતાના આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણી છે તે તો એમજ સમજે છે કે હું કોઈપણ કાળે ઇન્દ્રિય સ્વરૂપ થનાર નથી હું તો માત્ર જ્ઞાનરૂપ છું, અને સ્વસંવેદનથી [હું સુખી છું, મોની છું. આવીરીતે પોતાના અનુભવરૂપી જ્ઞાનથી] જ જાણી શકાઉં તેવા છું આમ માનીને તે અતીન્દ્રિય સુખમાં હુમ્મશ લીન રહે છે

સાવાચાર્ય—જેવીરીતે દીવો પરપદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના સ્વરૂપને પણ પ્રકાશિત કરે છે, તેવીરીતે આ જ્ઞાનરૂપ આત્મા પોતાના જ્ઞાનથી અન્ય પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે અને સ્વાનુભૂતિદારા પોતાના સ્વરૂપને પણ પ્રકાશિત કરે છે. આત્માનો અનુભવ જાણે સ્વાત્માનુભૂતિ અને અનુભવ જાણે જ્ઞાન, આમ જ્ઞાનરૂપ આત્માનો સ્વરૂપ પોતાની અનુભવરૂપી જ્ઞાનદારા જાણી શકાય છે. જેવીરીતે દીવો સ્વપર પ્રકાશક છે તેવીરીતે આત્મા સ્વપર પ્રકાશક છે. જો પ્રકાર આત્માનો યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી છે તે એમ માને છે કે આત્મા અમૂર્ત છે તેથી તે ઇન્દ્રિયોદારા કદીપણ જાણી શકતો નથી. ઇન્દ્રિયોદારા તો માત્ર મૂર્ત-સ્થૂળ પદાર્થોનું જ જ્ઞાન થઈ શકે છે ઇન્દ્રિયોદારા મૂર્ત સૂક્ષ્મ પદાર્થો પણ જાણી શકતા નથી, તો પછી તે ઇન્દ્રિયોદારા અમૂર્ત એવા આત્માનું જ્ઞાન કેવીરીતે થઈ શકે ! તેથી આત્માનો સ્વરૂપ પોતાના અનુભવ-વડે જ સમજી શકાય છે. તેમાં કોઈ પ્રકાર પણ શંકા નથી. જો કોઈકે આવા પ્રકારનું આત્માનું સ્વરૂપ સમજે છે, તે આત્મજન્ય યથાર્થ સુખ અનુભવે છે, અને જો કોઈકે એમ માનતા નથી તે ઇન્દ્રિયોને વશીભૂત થઈ અત્યંત પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરે છે, આથી લવ્યજ્વલનું કર્તવ્ય છે કે આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણ્યા પછી અતીન્દ્રિય સુખનો અનુભવ કરે અને ઇન્દ્રિયોના વિષ-ચોના ત્યાગ કરી આત્માને નરક નિગોદાદિકના હુઝોમાંથી બચાવે

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની કોને બિન્ન અથવા શત્રુ માને છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—મન્યતે કિં રિપુ મિત્રં મૂર્ખં સુજ્ઞઃ પ્રભો વદ !

હું સ્વામિનું ! હવે કૃપા કરીને કહે કે અજ્ઞાની પ્રકારે કોને કોને બિન્ન ગણે છે, તથા જ્ઞાની પ્રકારે કોને કોને શત્રુ અને મિત્ર ગણે છે

ઉત્તર—સ્વતત્ત્વશૂન્યો બહિરેવ મિત્રં મત્વા રિપું સૌહયકરં વ્યથાદમ્ ॥
તન્મારણાર્થં ચ સુરક્ષણાર્થં ત્યક્ત્વા સુકૃત્યં યત્તે દ્વાભાગી ॥૧૩૫॥
સ્વતત્ત્વવેચેવ વિભાવમાવં મત્વા સ્વલ શત્રુસમં વ્યથાદમ્ ॥
મિત્રં સ્વમાવં સુલદં ચ મત્વા કરોતિ ભાષાં સ્વલુ તેન સાર્દમ્ ॥૧૩૬॥

અર્થ—જે પુરુષ આત્મતત્ત્વને બાણુતો નથી તે બાહ્ય સુખ આપવાવાળા પુરુષોને મિત્ર માને છે, અને બાહ્ય દુઃખ દેવાવાળા પુરુષોને શત્રુ માને છે. તથા એમ માનીને તે અજ્ઞાની પુરુષ પોતાના આત્મકલ્યાણનો માર્ગ ત્યજી દઈને તે શત્રુઓને મારી નાખવાનો અને મિત્રોને પોષવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જે પુરુષ આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ બન્યો છે તે તો શત્રુ સમાન દુઃખ આપવાવાળા પોતાના વિભાવ ભાવોને શત્રુ માને છે, અને અનત અતીન્દ્રિય સુખ આપવાવાળા આત્માના સ્વભાવને મિત્ર માને છે. પછી તો તે પોતાના આત્મિક સ્વભાવમાં જ મગ્ન રહે છે

ભાવાર્થ—આ છવને જે જે સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તે પોતપોતાના કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે શુભ કર્મોના ઉદયથી સુખ અને અશુભ કર્મોના ઉદયથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે.

ખરેખર, કર્મબંધનુ મુખ્ય કારણ કષ્ટાયાદિક ભાવોન છે, અને કષ્ટાયાદિક ભાવો આત્માના વિભાવભાવ તરીકે ક્ષેપાય છે. જો આત્મામાં કષ્ટાદિક વિભાવભાવો ઉત્પન્ન થતા ન હોય તો તે આત્માને કર્મબંધના પાસમાં સપડાવુ ન પડે જો કર્મબંધ ન થાય તો કર્મના ઉદય થવો તે પણ સંભવિત નથી. તેથી કહેવું જોઈએ કે આ સમારમાં જે બાહ્ય સુખદુઃખ થાય છે તેનું મુખ્ય કારણ તો આત્માના વિભાવભાવોન છે. તે વિભાવભાવોથી બંધનબદ્ધ થવાવાળા કર્મોના ઉદયથી જ સુખ દુઃખ થાય છે. પરંતુ તે સુખ દુઃખમાં અન્ય પુરુષ નિમિત્ત માત્ર બને છે.

જે પુરુષ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને બાણુતો નથી તે સુખમાં નિમિત્ત કારણ બનવાવાળા પુરુષને મિત્ર અને તેથી પ્રતિ-કૂળ કર્મમાં જ દુઃખમાં નિમિત્તરૂપ બનનારને શત્રુ માને ૭ જેવીરીતે કોઈએક પુરુષ કૃતારે મારવાના હેતુથી પત્યર ફેકે, અને

બીજા કોઈક પુરુષ સિંહને મારવાના હેતુથી પત્યર કે કે પરતુ કયો પત્યરની તરફ દોડે છે અને સિંહ પત્યર તરફ દોડે છે તેવીરીતે આત્માના સ્વરૂપને જાણવાવાળો પુરુષ અનત અતીદ્રિય સુખ આપવાવાળા સ્વનામને જ મિ । માને છે અને પછી તેને પોતાનું જ સ્વરૂપ સમજીને તેમા લીન બની જાય છે. તથા વિભાવ પરિણામોને શત્રુ સમજીને તેના મદતર યાગ કરી દે છે આત્મજ્ઞાની પુરુષ કર્મોના ઉદ્વેગમાં નિમિત્ત કાળુ બનવાવાળા પુરુષ તરફ બીલકુલ ધ્યાન આપતો નથી અને કર્મોના ઉદ્વેગ તરફ પણ બીલકુલ ધ્યાન આપતો નથી તે તો સીધા વિભાવ પરિણામોના નાશ કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે તથા તેના નાશ કરીને આત્મિક સ્વભાવમાજ લીન બની જાય છે.

હવે આત્મજ્ઞાની અને અનાત્મજ્ઞાનીના કાર્યવિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—અતત્ત્વજ્ઞોઽથ તત્ત્વજ્ઞઃ કિં કરોતિ પ્રશ્નઃ વદ ?

હુ સ્વામિન્ । આત્મતત્ત્વને જાણવાવાળો અને આત્મતત્ત્વને ન જાણવાવાળો પુરુષ યું શુ કરે છે, તે કૃપા કરીને કહે

ઉત્તર—અજાનમાનશ્ચ નિજસ્વભાવં સૂર્વઃ સદા હર્ષવિષાદભાવમ્ ॥

કુર્વન્નકૃત્યં વિષમ સ્પૃહૈત્યં તદ્વૌપતઃ શ્વશ્રગતિં પ્રયાતિ ॥૧૩૭॥

સ્વતત્ત્વવેદીતિ નિજસ્વભાવં જાનન્ યયાવત્પરમાવધિન્નમ્ ॥

ત્યક્ત્વા ધ્રુવ હર્ષવિષાદભાવ શુદ્ધે સ્વભાવે રમતે ચ ધીરઃ ॥૧૩૮॥

અર્થ—જે પુરુષને આત્માના સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી, તે પુરુષ હ્રેષ્ઠા હર્ષ અને શોક માને છે અને શ્રેષ્ઠાપૂર્વક ન કરવા યોગ્ય પાપકર્ય કરે છે. આવા ભયંકર દોષને લીધે તે પુરુષ નરકનિગોદ ગતિમાં જાય છે અને ત્યાં અનતાનત કાલ સુધી ઘોરાતિથોર દુઃખ સહન કરે છે પરતુ જે પુરુષ આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે, અને તે પુરુષ તેવા આત્માના સ્વરૂપને કષાયાદિક પરભાવોથી સર્વથા લિપ્ત-દૂર રાખે છે, તે જાની પુરુષ હર્ષવિષાદનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે છે અને પછે તે ધીર-વીર પુરુષ પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવમા હ્રેષ્ઠા લીન રહે છે

ભાવાર્થ—હુર્ષ અને વિષાદ એ બંને આત્માના વિભાવ ભાવ છે. હુર્ષવિષાદ માનવાથી આ છવ ધોરાતિધોર પાપરૂપી જાણના મુસાય છે. હુર્ષ મનાવવા માટે આ સસારી છવ અનેક પ્રકારના ઉત્સવ મનાવે છે અને જે ઉત્સવ મનાવવામાં થતાં પાપોનો ભાગો બને છે, અને વિષાદ મનાવવાથી તેમજ માનવાથી અત્યંત સંકલીષ્ટ ભાવો ભાવે છે, જેથી તે કદીપણ આ સંસારરૂપી જાણભાથી છુટી શકતો નથી. અર્થાત્ આ સંસારમાં પરિવ્રમણ કરીને દુર્ગતિઓના ધોરાતિધોર દુઃખ સહેન કરે છે.

વાસ્તવિક રીતે જોતાં તો માહુમ પડે છે કે હુર્ષ અને વિષાદ કર્મોના ઉદ્ધયથી યાય છે જેથી સાખીત યાય છે કે તે બંને આત્માથી ભિન્ન છે કેમકે કર્મ પણ આત્મનો મળ સ્વભાવ નથી. [આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ છે] તેથી આત્મજ્ઞાની પુરુષો હુર્ષ વિષાદથી દૂર રહી આત્મ સ્વભાવમા લીન બને છે, અને સસારદુઃખોથી બચવાનુ સાધન છે.

હવે આત્માના ભેદોને જાણવાવાળો અને ન જાણવાવાળો પુરૂષ શુ' કરે છે તે કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન—જ્ઞાત્વા ત્રિવિધયાત્માનમજ્ઞાત્વા વા કરોતિ કિમ્ ?

હ સ્વામિન્ ! ત્રણ પ્રકારના આત્માના સ્વરૂપને જાણવાવાળો તેમજ ન જાણવાવાળો પુરુષ શુ કરે છે તે કૃપા કરીને જો.

ઉત્તર—ચોડજાનમાનો બહિરન્તરાત્મભેદં પ્રમોહાત્પરમાત્મરૂપમ્ ॥

અત્યંતનિંદ્યાં કુકૃતિં પ્રકુર્વન્ ઝનમત્ત એવ પ્રતિભાતિ મૂઢઃ ॥૧૧॥

યસ્તત્ત્વવેદી ત્રિવિધાત્મભેદં જાનન્ યથાવદ્બહિરાત્મબુદ્ધિમ્ ॥

ત્યક્ત્વા દ્વિતીયે નિવસન્ તૃતીય દૃષ્ટુ કૃતીન્દ્રો યતતેડતિશુદ્ધમ્ ॥૧૪૦॥

અર્થ—જે પુરુષ મોહનીય કર્મના તીવ્ર ઉદ્ધયથી બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એમ આત્માના ત્રણ ભેદોને જાણતો નથી તે પુરુષ મૂર્ખ પુરુષની માફક અત્યંત નિંદ્ય કામ કરે છે, અને તેજ કારણે આ સંસારમા મૂર્ખ લેખાય છે. પરંતુ જે પુરુષ પોતાના આત્માના ત્રણ ભેદોને જાણે છે તે પુરુષ બહિરાત્મબુદ્ધિને ત્યજી દઈ અંતરાત્મામા નિવાસ કરે છે, અને

પછી તે ઉત્તમ પુણ્યવાન પુરૂષ અત્યંત શુદ્ધ એવા પરમાત્માને દેખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે.

ભાવાર્થ—આત્માના ત્રણ ભેદ છે. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા જે છવ્વ શરીર અને આત્માને એક માને છે તેને બહિરાત્મા કહે છે જે છવ્વ શરીરને ભિન્ન સમજે છે અને ચૈતન્યમય આત્માને શરીરથી ભિન્ન માને છે તેને અંતરાત્મા કહે છે. અને જે છવ્વ ધાર્તિયા કર્મોના નાશ કરી દે છે અને સમસ્ત આડે કર્મોના પશુ નાશ કરી દે છે તેને પરમાત્મા કહે છે. એ ત્રણેમા બહિરાત્મા હેય છે—આત્મા અને શરીરને એક માનવાવાળી બુદ્ધિ ત્યાજ્ય છે. કેમકે તે મિથ્યા બુદ્ધિ છે. શરીર અને આત્મા કદીપણ એક હોઈ શકતા નથી. શરીર જડ છે, અને આત્મા ચૈતન્યરૂપ જ્ઞાનમય છે. તેથી શરીર અને આત્માને એક માનવાવાળી બુદ્ધિ તદન મિથ્યા છે. જે છવ્વ આ ભેદોને જાણુનો નથી તે બહિરાત્મ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી શકતો નથી અને તેથી જ તે આત્મકલ્યાણનો માર્ગ ત્યજી દે છે અને શરીરને મુખ આપવા માટે—ચોખ્ખા માટે અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવે છે જેના પરિણામે તેને આ અસાર સંસારમા પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. પરંતુ જે પુરૂષ આત્માના યથાર્થ ભેદોને જાણે છે તે પુરૂષ ત્યાગ કરવા લાયક બહિરાત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી દે છે અને અંતરાત્મા ત્યજી પરમાત્મા ખતવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવની દરજ્જા છે કે બહિરાત્મબુદ્ધિ ત્યજી દઈ, અંતરાત્મા ખતી, પરમાત્મા થવાનો પ્રયત્ન કરે. કેમકે પરમાત્માજ આત્માનું સર્વોત્કૃષ્ટ કલ્યાણ છે.

હવે ચેતન અને અચેતન પદાર્થને કોણ જાણે છે અને કે: શુ જાણું નથી તે કહેવામાં આવે છે—

યસ્તત્ત્વશૂન્યશ્ચિદ્વેતનાદે-શ્ચિન્દં ન જાનન્ નિજવસ્તુનોપિ ।

તત: પ્રમાદી પરઝોકતાર્થે ભવશ્ચવશ્યં ભવદુ:સ્વપાત્રામ્ ॥૧૪૧॥

યસ્તત્ત્વવેદી ચિદ્વેતનાદે-શ્ચિન્દં યથાવત્સુખદં ચ બુદ્ધ્વા ।

અચેતનં ચા પ્રવિહાય વસ્તુ કરોતિ ચૈનન્યગ્રહે નિવાસમ્ ॥૧૪૨॥

અર્થ—જે પુરૂષ પોતાના આત્માના યથાર્થ જ્ઞાને ખણુનો નથી તે પુરૂષ ચોખ્ખાત્મક તેમજ અચેતનાત્મક કોઈપણ

વસ્તુના-પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપને બાળ્યુંતો નથી. જોઈએ મુખી કે તે પોતાનું સ્વરૂપ પણ બાળ્યુંતો નથી અને તેથીજ તે પાર-લોકિક કાર્યોમાં અત્યંત પ્રમાદી રહે છે, જેથી કરીને તેને આ સમારના અનેક દુઃખો ભોગવવા પડે છે. પરંતુ જે પુરૂષ પોતાના આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ બાળ્યું છે તે એતન તેમજ અએતનના મુખ આપવાવાળા ચિન્હોને પણ સારીરીતે બાળ્યું છે. તેમ બાળ્યા પછી તે પુરૂષ શરીરાદિક અએતન પદાર્થોના ત્યાગ કરે છે અને પોતાના ચૈતન્યમય આત્મામા હુએશાં લીન રહે છે.

સાવાર્થ—આત્માનું કલ્યાણ કરવાવાળું સ્વપરભેદવિજ્ઞાન છે. પોતાના આત્માનું તથા આત્માની સાથે મળી ગએલાં કર્મ અથવા શરીરાદિ પરપદાર્થોનું સ્વરૂપ બાળ્યુંને અથવા જીવ, અજીવ આદિ સમસ્ત પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ બાળ્યુંને શરીરથી આત્મા તદન બુદ્ધે માનવો તથા આત્માની સાથે મળી ગએલા શરીર અથવા કર્મને તે આત્માથી અલગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો અથવા આત્માને શરીર તેમજ કર્મથી અલગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તેજ સ્વપરભેદવિજ્ઞાનનું તાત્પર્ય છે જે પુરૂષ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ બાળ્યું છે તે પુરૂષ આત્માથી ભિન્ન એવા કર્મોદિક તથા શરીરાદિકનું સ્વરૂપ પણ સારી રીતે સમજે છે. અને બંનેનું સ્વરૂપ સારીરિતે સમજવાથી અએતનરૂપી કર્મોના નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તદુપરાત પોતાના શુદ્ધાત્મામાં લીન રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે જેથી તે અબસાર મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ જે પુરૂષ આત્માનું સ્વરૂપ બાળ્યુંતે નથી, તે પુરૂષ કર્મ અને શરીરાદિકનું પણ સ્વરૂપ બાળ્યુંતો નથી, જેથી તે ન તો કર્મોના નાશ કરી શકે કે ન તો આત્માનું કલ્યાણ સારી રીતે. આત્માનું સ્વરૂપ બાળ્યુંતો ન હોવાથી તે પુરૂષ નરક નિગોદાદિક દુર્ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવોએ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ બાળ્યું જોઈએ-યથાર્થ સ્વરૂપ બાળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને તે સાથે જનાગમનું પાન પાડન કરવું જોઈએ. તેજ આત્મકલ્યાણને માર્ગ છે.

હવે જાની અજ્ઞાનીને કયાં કયાં સાક્ષી લાગે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—મૂર્ત્યુઃ ક રમતે સ્વામિત્વાત્મજો વા પ્રમો વદ ?

અર્થ—હે પ્રભા ! હે સ્વામિન ! હવે કૃપા કરીને જોઈશું બતાવો કે મૂર્ત્યુ બાળ્યુંસને કયા રીતે લાગે છે અને જાની પુરૂષને કયા રીતે લાગે છે ?

વત્તર--યયૈવ સૂર્લઃ સ્વલુ જાયતે વૈ પાકાત્પુરા સંચિતકર્મણશ્ચ ।

સુતન્મયઃ સન્ રમતે હિ તત્ર વિસ્મૃત્ય ધર્મ કિલ પૂર્વચંધૂન્ ॥૧૪૩॥

સ્વતત્ત્વવેદી કૃતકર્મયોગાત્ નીચોચ્ચવંશે મમ જન્મ જાતમ્ ।

દ્વેષો ન રાગોસ્તિ તથાપિ તત્ત્વેતિ મન્યમાનો રમતે સ્વરાલ્લવે ॥૧૪૪॥

અર્થ—આત્માનુ સ્વરૂપ નહિ બાણુવાવળો પુરૂષ પૂર્વકર્મના ઉદયથી ને યોનિમા જન્મ લે છે ત્યા તે અજ્ઞાનતાને લીધે તન્મય થઈને આનંદપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરે છે, તથા તે પોતાના ધર્મને પણ ભૂલી બંધ છે અને પ્રથમના ભાઈબંધુ આદિને પણ ભૂલી બંધ છે. પરંતુ ને જીવ પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ બાણુ છે તે પુરૂષ કોમ સમને છે કે હુ પૂર્વકર્મના ઉદયથી નીચ તથા ઉચ કુળમા જનન્યા છુ તેથી કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થવાવાળા ઉચ્ચ તેમજ નીચ કુળ પ્રત્યે મને બીલકલ રાગદ્વેષ નથી. કોમ માનીને તે પોતાના શુદ્ધાત્મામા લીન રહે છે.

ભાવાર્થ—પશુ થકુ, પક્ષી થકુ, મનુષ્ય થકુ, દેવ થકુ, નરકમા જહુ વગેરે આ જીવની પર્યાયા છે. તે પોતે કરેલ કર્મોના ઉદયથીજ ધારણ કરવી પડે છે. આ જીવ જેકુ કરે છે તેકુ ભોગવે છે. પુણ્ય ઉત્પન્ન કરવાવાળો પુરૂષ સ્વર્ગાદિકમાં દેવ થાય છે અને મનુષ્ય લોકમાં રાજા, ચક્રવર્તી અથવા કોઈ પુણ્યવાન મનુષ્ય થાય છે. પરંતુ પાપ ઉત્પન્ન કરવાવાળો જીવ નરકમા બંધ છે અને નીચ પશુ, પક્ષીઓના શરીર ધારણ કરે છે. કો સર્વ પર્યાયા કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત કરવી પડે છે ને આ જીવ પોતાના સમસ્ત કર્મોના નાશ કરી નાખે તો પછી તે જીવને તે પર્યાયા કદીપણુ ધારણ કરવી પડતી નથી. તેથી કોઈક તો સિદ્ધ થાય છે કે તે પર્યાયા શુદ્ધ આત્માથી તદન ભિન્ન છે. ને જીવ પોતાના આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ બાણુ છે તે જીવ કોમ સમને છે અને તેથીજ સાચી કે નરસી કોમ કોઈપણુ પર્યાયામા રાગદ્વેષ કરતો નથી. તે તો માત્ર શુદ્ધ આત્મામાં લીન રહેવાના પ્રયત્ન કરે છે.

પરંતુ ને પુરૂષ પોતાના આત્માના સ્વરૂપને બાણુતો નથી તે કર્મજન્ય આત્માની પર્યાયિતેજ પોતાનુ સ્વરૂપ માની

લે છે. તે પર્યાયને પોતાના આત્માના યર્થાર્થ શુદ્ધ સ્વરૂપથી ભિન્ન સમજતો નથી અને તેથીજ તે આ [પ્રાપ્ત થએલ] પર્યાયમા તન્મય રહે છે, તથા તેનું પાલનપોષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી તે આ સંસારમાં પરિવ્રિમણ કરે છે અને અનેક પ્રકારના મહાદુઃખ ભોગવે છે. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યછવે આત્માનું સ્વરૂપ બાળીને નર, નારકે આદિ પર્યાયને ત્યાજ્ય સમજવી જોઈએ અને શુદ્ધ આત્માને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) સમજીને તેમાં લીન રહે-વાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ જ કથાણનો માર્ગ છે.

હવે સ્નાની અને મૂર્ખ શું કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કિં કરોતિ સૂર્વશ્ર ધીમાન્ મે વા ગુરો વદ !

પ્રશ્ન—હે સ્વામિન્ ! મૂર્ખ પ્રશ્ન શું કરે છે અને બુદ્ધિમાન પ્રશ્ન શું કરે છે તે કૃપા કરીને કહે

સ્વતત્ત્વશૂન્યોઽશ્વસુલ સુમત્વા તત્પ્રસયે મૃત્યુ દ્વવાતિસેવામ્ ।
કરોતિ તસ્ય સ્વસુલં વિહાય તદ્દોષનો જાન્દેદ્ગુહં પ્રયાતિ ॥૧૪૫॥
યસ્તત્ત્વવેદી પરમઃ પ્રસન્નો જિતન્દ્રિયઃ સઃ ભવમોગદૂરઃ ।
સયમ્ય ચિત્તાક્ષપિશાચવર્ગં તચોગતઃ સ્વાત્મગૃહ પ્રયાતિ ॥૧૪૬॥

અર્થ—જે છવ આત્મતત્ત્વને બળુતો નથી તે છવ ઇન્દ્રિયાના સુષોભને બંધુજ માને છે, તથા તે સુષોભી પ્રાપ્તિને માટે પોતાના આત્મતત્ત્વ અનત સુખને તો ધ્યાન કરી દે છે અને તે ઇન્દ્રિયાના સુષોભી પ્રાપ્તિને માટે સેવકની માફક તેમની આત્મતત્ત્વ સેવા કર્યા કરે છે, અને તેનાજ ગુન્હાઓ-દોષથી બંધીખાનામાં ફસાય છે. પરંતુ જે પ્રુષ્ઠ આત્માનું યર્થાર્થ સ્વરૂપ બળુ છે તે મન અને ઇન્દ્રિયક્રમી પિશાચોના સમૂહને સુચાળ્યરીતે વશ કરી લે છે, મન અને ઇન્દ્રિયના સંપૂર્ણપણે નિગ્રહ કરે છે અને તેથીજ તે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને છતવાથી સંસાર, શરીર અને ભોગોથી સર્વંયા દૂર થઈ

सूखो बबोधादिति मन्यमानो निवृत्तिमार्गान्भवतीह दूरः ॥१४७॥

યાવત્પ્રમોહો હૃદિ મેસ્તિ તાવદ્ગત્તોસિ દેવસ્ય વિમોહનાશાત્ ।

દેવઃ સ્વયં ચાસિ યથાર્થહૃદ્યૈતિ મન્યમાનો ભવતિ પ્રપૂજ્યઃ ॥૧૪૮॥

અર્થ—જે પુરુષ આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી તે પુરુષ અજ્ઞાનતાને લીધે કોમળ સમજે છે કે ભગવાન અરહંત દેવ મારા દેવ છે અને હું તેમનો સેવક છું. કોમળ માનીને તે પુરુષ નિવૃત્તિમાંથી બહુ દૂર જતો જાય છે. પરંતુ જે પુરુષ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે તે કોમળ સમજે છે કે જ્યાંસુધી મારા હૃદયમાં મોહ ઘસેલા છે ત્યાંસુધી અરહંતદેવ મારા દેવ છે અને હું તેમનો સેવક છું જ્યારે મારા હૃદયમાંથી મોહ સર્વથા નાશ થઈ જશે ત્યારે હું યથાર્થ રીતે પોતેજ દેવ બનીશ. આમ માનનાર પુરુષ સસારભરમાં પૂજ્ય બની જાય છે—પૂજ્ય મનાય છે.

ભાવાર્થ—જ્યારે આ છવતુ મોહનીયકર્મ સર્વથા નાશ થઈ જાય છે તેની અંતઃકૃતિમાંજ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરયકર્મ પણ નાશ પામે છે. આમ ચારે પ્રકારના કર્મનો નાશ થવાથી અરહંત આવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ અરહંત અવસ્થાને દેવ કહેવામાં આવે છે. ભગવાન અરહંત દેવ સદા પૂજ્ય છે અને પૂજક તેમની પૂજા કરે છે. પરંતુ પૂજા કરવાવાળા પુરુષમા મોહનીયકર્મ હયાત હોય છે. ભગવાન અરહંતદેવે મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કર્યો છે. તેથી મોહનીય કર્મનો નાશ કરવા માટેજ શ્રાવક લોકો ભગવાન અરહંતદેવની પૂજા કરે છે અથવા મુનિજનો તેમનું ધ્યાન ધરે છે. મોહનીયકર્મ જડ છે અને તેના ઉદયમા હોવાથી આત્માપર આવરણ પડેલું છે. જ્યાંસુધી આત્માપરથી મોહનીયકર્મથી આવરણ દૂર થાય નહિ ત્યાંસુધી આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય પણ નહિ. અને આત્માના સ્વરૂપનું પ્રગટ થવું તેજ દેવપણું અને પૂજ્યપણું છે. તેથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણવાવાળો પુરુષ સમજે છે કે જ્યાંસુધી મારા હૃદયમાં મોહનીયકર્મની સત્તા છે ત્યાંસુધી હું ભગવાન અરહંતદેવની પૂજા કરું છું જ્યારે માફ મોહનીયકર્મ નાશ પામશે ત્યારે હું પણ દેવ થઈશ, પછી મારા આત્મામા પૂજ્યપૂજક ભાવ બિલકુલ રહેશે નહિ તેવા પુરુષનું સમજવું યોગ્ય છે.

પરંતુ જે પુરુષ હૃદયમા પૂજ્યપૂજક ભાવજ માન્યા કરશે તે પોતાના આત્માને કદીપણ પૂજ્ય બનાવી શકશે નહિ અને તે હૃદયમા સસારમા જ પરિવ્રમણ કર્યા કરશે. આક્રુ થાય તેમા તેની અજ્ઞાનતાજ મુખ્ય કારણભૂત છે. તેથી અજ્ઞાનતા

ત્યાગ કરી આત્મજ્ઞાન પ્રગટ કરેલું નેહિંજી. જેથી આત્માનું કલ્યાણ જલદી થઈ શકે.
જ્ઞાની તથા અજ્ઞાની પુરૂષ વિષયોથી વિરક્ત થઈને શું કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—વિરક્તો વિષયાદ્ભૂત્વા જ્ઞાની મૂર્ત્વઃ કરોતિ કિમ્ ?

હૈ સ્વામિન્ ! વિષયોથી વિરક્ત થઈને જ્ઞાની, અજ્ઞાની શું શું કરે છે ?

ઉત્તર—સ્વતત્ત્વશૂન્યો વિષયાદ્વિરક્તો ભૂત્વા ન ચાનન્દરસે સુરક્તઃ ।

યઃ કેવલં રુઢિવશાત્કરોતિ તપો જપ ધ્યાનવિધેર્વિજ્ઞાનમ્ ॥૧૪૧॥

સ્વતત્ત્વવેદી વિષયાદ્વિરક્તો ભૂત્વા હિ ચાનન્દરસે સુરક્તઃ ।

યઃ કેવલં મોક્ષપુરી પ્રયાતું ગતસ્પૃહો ધ્યાનતપઃ કરોતિ ॥૧૫૦॥

અર્થ—જે પુરૂષ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણતો નથી તે પુરૂષ વિષયોથી વિરક્ત હોવા છતાંપણ આત્મજન્ય અતીન્દ્રિય સુખમાં લીન થતો નથી. એવા પુરૂષ જે કંઈ તપ, ધ્યાન, વ્રત, જપ વગેરે કરે છે તે માત્ર રૂઢી સમજીને કરે છે. પરંતુ જે પુરૂષ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે તે વિષયોથી વિરક્ત થઈને આત્મિક અતીન્દ્રિય સુખમાં લીન થઈ જાય છે. અને તે પુરૂષ ફક્ત મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે બીજા કોઈપણ ઇચ્છા વિના ધ્યાનરૂપી મહાતપશ્ચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ—વિષયોથી વિરક્ત થવું એટલે આત્મામાં લીન થવું. કેમકે વિષયોનું સેવન કરવાથી આ આત્મા સંસારમાં પરિવ્રજામાં કરે છે અને નરકનિગોદાદિકનાં દુઃખ ભોગવે છે. તેવા દુઃખ ભોગવવા ન પડે અને આત્મા હમેશા સુખી આનંદમય રહે તે માટે તે વિષયોનો ત્યાગ કરે છે. પરંતુ જે જીવને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે જીવ વિષયોનો ત્યાગ કરવા છતાંપણ પોતાના આત્માને સુખી બનાવી શકતો નથી. એવું કારણ પણ એટલું જ છે કે આ આત્મા પરપદાર્થોના નિમિત્તથી જ હમેશા દુઃખી થાય છે. જ્યોત્સુકી આ આત્મા પરપદાર્થોથી પર થઈ સ્વ સ્વભાવમાં લીન થતો નથી ત્યાંસુધી કદીપણ સુખી થઈ શકતો નથી. તે આત્માનું સ્વરૂપ જાણવાવાળો જે પુરૂષ આત્મામાં લીન થઈ જે ધ્યાન તથા તપશ્ચરણ

કરે છે તેના વડે કર્મોના નાશ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ જે આત્માનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, તે નથી આત્મામાં લીન થઈ શકતો કે નથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો. તેવા પુરૂષ બંને વસ્તુ મેળવવા અસમર્થ નીવડે છે, અને વિષયોના ત્યાગ કરેલ હોવા છતાંપણ તેના પુરૂષનાં વ્રત, તપ, ધ્યાન વગેરે વ્યર્થ ગણાય છે. તેથી દરેક ભવ્યજીવોએ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ સમજવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અને તેજ આત્મકથાણના પ્રથમ ભાગ છે

હવે તપશ્ચરણ કરવા છતાંપણ જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાંથી કોણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કુર્વન્ જ્ઞાની તપોમૂર્ખો મોક્ષસ્થાન પ્રયાતિ ક :

તુ સ્વામિન્ ! જ્ઞાની અને અજ્ઞાની તપશ્ચરણ કરે છતાં મોક્ષ કોને પ્રાપ્ત થાય તે કૃપા કરોને કહેા.

ઉત્તર—દેહાદિભિન્નં સ્વમુત્થાશ્રિતં ચાત્માનં ચિદાનંદમય ન વેતિ ।

વ્રતોપવાસં સ કરોતિ મૂર્ખસ્તથાપિ મોક્ષ ન કદાપિ યાતિ ॥૧૫૧॥

દેહાદિભિન્ન નિજમાવલીનં યો વેતિ ચાત્માનમપિ સ્વરાજ્યમ્ ।

કુર્વન્તપઃ સ્વત્પતર તથાપિ સ્વસ્મિન્ વસન્તં ચ પ્રયાતિ મોક્ષમ્ ॥૧૫૨॥

અર્થ—આ ચિદાનંદમય આત્મા શરીરથી સર્વથા ભિન્ન છે અને પોતાના આત્મભૂત્ય સુખને આશ્રિત છે. આવા પ્રકારનું આત્માનું સ્વરૂપ જે જાણતો નથી તે અનેક વ્રત, ઉપવાસ ધ્યાન કરવા છતાંપણ કદી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી પરંતુ જે જીવ શરીરથી ભિન્ન અને શુદ્ધ ભાવોમાં લીન થવાવાળું આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણે છે તે જીવ ચોક્કસ તપશ્ચરણ કરવા છતાંપણ પોતાના આત્મામાંજ રહેવાવાળું મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્ત કરી લે છે.

ભાવાર્થ—જ્યાસુધી આ જીવને આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય નહિ ત્યાસુધી વ્રત, ઉપવાસ વગેરે ક્રિયાઓ કરવી વ્યર્થ—મોગટ છે આનું મુખ્ય કારણ તો ઝોટલુજ છે કે જે જે પુરૂષ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે છે તે શરીર અને

ઇન્દ્રિયોને તે શુદ્ધ બુદ્ધ આત્માથી સર્વથા ભિન્ન સમજે છે. અને ઇન્દ્રિય અને શરીરને આત્માથી ભિન્ન સમજીને વ્રત, ઉપવાસ દ્વારા તે ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરે છે, ઇન્દ્રિયોદ્વાગ થતા પાપો અટકાવે છે. શરીર ઉપરથી મમત્વ ભાવ છોડી દઇને ચોર તપશ્ચરણ કરે છે અને આત્મામા લીન થવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આમ સમગ્ર કર્મોના નાશ કરીને ચોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે પરંતુ જે હજવને આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનુ ભાન નથી તે છવ શરીર અને ઇન્દ્રિયોને આત્માથી ભિન્ન કરીપણુ માની શકતો નથી. તથા ઇન્દ્રિયાદિકને ભિન્ન સમજ્યા સિવાય ઇન્દ્રિયાદિકના નિગ્રહ કરી શકતો નથી. ઇન્દ્રિયાદિકથી ઉત્પન્ન થવાવાળાં પાપોના પણુ ત્યાગ કરી શકતો નથી જેથી આત્મામા લીન થઈ શકતો નથી. તેથી તેના જગે ચોક્ષપ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી પ્રત્યેક ભલ્યજગે આત્માનુ સ્વરૂપ સમજીને ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરજો નહિએ અને આત્મામા લીન થઈ ચોક્ષ પ્રાપ્ત કરશુ નહિએ હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને તપશ્ચરણનું શું ફળ મળે છે તે કહેવામાં આવે છે—

વ્રત — તપસા પીઢિતો મૂર્ખો જ્ઞાની કિં યાનિ તત્કલમ્ ।

હુ સ્વામિનું ! તપથી પીઢિત જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને શું ફળ મળે છે તે કૃપા કરીને કહે

જ્ઞાન — સ્વતત્ત્વશૂન્ય પરિપીઢિતોપિ ક્રિયાકલાપૈર્વિવિધૈર્વિધાનૈઃ ।

તથાપિ સત્યાર્થફલેન હીનો મવત્યવશ્ય હૃદિ ચંદસ્વિન્નમ્ ॥૧૫૧॥

યસ્તત્ત્વવેદી પરિપીઢિતોપિ વ્રતોપવાસૈર્વિધૈર્મૈસ્તપોભિ-

સ્તથાપિ સામ્રાજ્યમદ પવિત્રં પ્રાપ્નોતિ સ્વેદેન વિના સ ચોંગી ॥૧૫૪॥

અર્થ—જે પુરૂષ આત્મતત્ત્વને બળુતો નથી તે અનેક પ્રકારનો ક્રિયાઓ—વ્રત, ઉપવાસ વગેરેથી અત્યંત પીડાય છે છતાં તેને તે ક્રિયાઓ તેમજ ધોર તપશ્ચરણ આદિ વિધાનોનુ યથાર્થ ફળ મળનુ નથી તેથી તે અત્યંત દુખીત અને છે. શોકાનુરૂપ છે. પરંતુ જે પુરૂષ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે છે તે પુરૂષ વ્રત ઉપવાસ તેમજ તપશ્ચરણથી પીડાય છે છતાંપણુ શુદ્ધ આત્માનુ જ્ઞાન ધરવાવાળો તે ચોગી કોઈપણ પ્રકારના ખેદ મિત્રાય અત્યંત પવિત્ર એવું આત્માનુ પ્રાપ્તમા પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ—આ આત્મા અનાદિકાળથી કર્મેનિ વશીભૂત થયેલ છે અને તેમના ઉદ્ધયથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે વાસ્તવિક રીતે જોતા માલુમ પડે છે કે કર્મ જડ છે અને આત્મા ચૈતન્યમય છે. ચૈતન્યમય આત્માએ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂંડવું નહિ જોઈએ. પરંતુ ચોહનીય કર્મેના ઉદ્ધય આ આત્માને મોહિત બનાવે છે જેથી આત્મા મોહવશાત્ શરીર-દિકે પરપદાર્થોને પોતાના મમજે છે અને આત્માના ચાર્ય સ્વરૂપ ભની જાય છે એવી અવસ્થામાં જે તે તપશ્ચરણ કરવામાં આવે કે તે શરીરાદિકના પાત્રન પોષણોર્થે જ કરવામાં આવે કે, નહિકે આત્મકદયાણુર્થે કેમકે આત્માના સ્વરૂપને તો તે સમજતો નથી તો પગે તેનું કદયાણુ ને કેવીરીતે કરી શકે. આથી એટલી બાબત થાય છે કે આત્માનું સ્વરૂપ જાણનાવાળો જ આત્માનું કદયાણુ કરી શકે કેમકે તે પોતાનું સ્વરૂપ સમજે છે. તેથી તે પરપદાર્થોને પોતાના મની શકતો નથી જેથી તે પરપદાર્થોના ત્યાગ કરી પોતાના આત્મામાજ રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી તેનું તપશ્ચરણ આદિ સદેશ થાય છે અને તેને શ્રોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે રાગદ્વેષને વશીભૂત કર્યો પુરૂષ થાય છે અને કયો પુરૂષ નથી થતો તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—રાગદ્વેષવશં યાતિ કો વા યાતિ ન ખો વદ ?

હે ભગવન્ ! હવે એટલું કૃપા કરીને કહો કે કયો પુરૂષ રાગદ્વેષને વશીભૂત થાય છે અને કયો નહિ ?

ઉત્તર—રાગં પ્રકુર્વન્ ત્વલ્લુ મૂર્લ્લજીવઃ પુનઃચ ત્સૈવ ભવપ્રદસ્ય ।

વશં પ્રયાલેવ ગતેરભાવાન્ ચૌરો યયા મૂપવશં સદોષાત્ ॥૧૫॥

યસ્તત્ત્વવેદી પરમાવભિન્નઃ દ્વેષસ્ય રાગસ્ય વશં ન યાતિ ।

યથૈવ સર્પસ્ય મયંકરસ્ય વશ ન યાલેવ સુમંત્રવેદી ॥૧૬॥

અર્થ—જેવીરીતે ચોરી કરવાવાળો ચોર ચોરી કરવારૂપ દોષથી રાજનને વગ થઈ જાય છે, તેવીજરીતે આત્માના

સ્વરૂપને નહિ જાણનાવળો અજ્ઞાની પુરૂષ દુષ્ટ, અનિષ્ટ પદાર્થોંમાંરાગદ્વેષ કરે છે, તેઓ કર્મબંધ કરી સંસારમા પરિવ્રમણુ કરે છે અને આવીરીતે સંસારમા પરિવ્રમણુ કરાવનાળા તે રાગદ્વેષને ફરીથી વળાંભૂત થઈ જાય છે. તે સિવાય તેની બીજી કોઈપણ ગતિ થતી નથી પરંતુ જે પુરૂષ પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ જાણે છે તે ઈષ્ટ, અનિષ્ટ વગેરે સમસ્ત પરપદાર્થોંથી પોતાના આત્માને ભિન્ન સમજે છે અને તેવીજ જેવારીતે મંત્રાસ્ત્ર જાણનાવળો પુરૂષ કોઈભયકર સર્પને પણ વશ થતો નથી, તેવીરીતે પરપદાર્થોંથી પોતાના આત્માને સર્વથા ભિન્ન માનનાવળો પુરૂષ રાગદ્વેષને વશભૂત કદીપણુ થતો નથી.

ભાવાર્થ—પરપદાર્થોંમા મમત્ત્વ-ભાવ આવવાથી ઈષ્ટ, અનિષ્ટની કલ્પના થાય છે જે પુરૂષ ઈષ્ટ, અનિષ્ટની કલ્પના કરે છે તેજ પુરૂષ ઈષ્ટ પદાર્થોંમા રાગ કરે છે અને અનિષ્ટ પદાર્થોંમા દ્વેષ કરે જે અવીરીતે ઈષ્ટ, અનિષ્ટ પદાર્થ પર રાગદ્વેષ કરવાથી જોહુનીય કર્મના બંધ થાય છે જ્યારે જોહુનીય કર્મ ઉદયમા હોય છે ત્યારે તે જીવ જોહિત થઈને આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને ભૂલો જાય છે, અને ઈષ્ટ, અનિષ્ટ પરપદાર્થોં ઉપર રાગદ્વેષ કરવા માંડે છે. આમ રાગદ્વેષની પરપરા હુએશા ચાલી રહે છે. રાગદ્વેષથી જોહુનીય કર્મના ઉદય થાય છે અને જોહુનીય કર્મના ઉદયથી પાછો રાગદ્વેષ થાય છે. તે સિવાય તેની બીજી ગતિ હોઈ શકતી નથી પરંતુ જે પુરૂષ આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જ્યારે સમજે છે, ત્યારે તે પરપદાર્થોંને આત્માથી પર માને છે અને પોતાના ચૈતન્યમય શુદ્ધ આત્માને તે સર્વથા પર સમજે છે આવી અવસ્થામા તે કોઈ પદાર્થમા ઈષ્ટ, અનિષ્ટપણુની ભાવના—કલ્પના કરતો નથી અને તેથીજ તે પદાર્થોંમા રાગદ્વેષ કરતો નથી. તે તો માત્ર આત્મસ્વરૂપમાજી લીન થવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેજ જોક્ષિતો સરલ ઉપાય છે જેવીરીતે ચોર પરપદાર્થને ચાહુ કરવાથી દંડને પાત્ર થાય છે અને પોતાના પદાર્થને ચાહુ કરવાથી દંડને પાત્ર થતો નથી, તેવીરીતે આ આત્મા પણ જ્યારે શરીરાદિક પરપદાર્થોંને પોતાના માની તેમા જોહિત થાય છે ત્યારે તે ચોરની માફક કર્મોંના બંધનમાં ફસાય છે અને સંસારમાં પરિવ્રમણુ કરવા સમાન દંડને પાત્ર થાય છે. તેથી પરપદાર્થોંમાં લીન ન થતા પોતાના આત્મામાજી લીન રહેવું તે પ્રત્યેક ભવ્યજીવની ફરજ છે. તેજ આત્મસ્વરૂપાણુનું સાધન છે.

હવે તે જીવ મોહના ઉદયથી શુ' કરે છે અને મોહનો નાશ થવાથી શુ' કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

મોહોદયાદ્ધારયતિ પ્રમૂઢો વિક્ષિપ્તચિત્તં કપિવદ્વિલોભમ્ ।

યોગ્યં દ્વાતથૈકમપિ સ્વકૃત્ય કરોતિ નાનન્દપદે નિવાસમ્ ॥૧૫૭॥

મોહક્ષયાદ્ધારયતિ પ્રવીણો વિક્ષિપ્તસુક્તં હૃદયં પવિત્રમ્ ।

કર્તું સુયોગ્યં દ્વાતપ્વ કાર્યં કરોત્યવશ્યં સુલક્ષણંતિદં ચ ॥૧૫૮॥

અર્થ—મોહનીય કર્મના તીવ્ર ઉદયથી આ આત્માના સ્વરૂપને ન જાણવાળો અજ્ઞાની જીવ પોતાના હૃદયને વિક્ષિપ્ત સમાન બનાવે છે અને વાદરાની માફક અત્યંત ચચળ બનાવે છે. તેથી તે પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાનું કંઈ પણ કાર્ય કરતો નથી, અને પોતાના ચિદ્ધાનન્દમય આત્માના કદીપણુ નિવાસ કરતો નથી. પરંતુ બ્યારે આ જીવનું મોહનીયકર્મ ઉપશાત થઈ જાય છે અથવા નજીક જાય છે, તે વખતે તે આત્માનું સ્વરૂપ જાણવાળો ચતુર પુરુષ પોતાના હૃદયને પવિત્ર અને નિશ્ચલ બનાવી દે છે અને તેથી મોક્ષરૂપ અત્યંત સુચોજ્ય કાર્ય કરવા માટે તે સુખ અને શાંતિ આપવાળાં કાર્ય અવશ્ય કરે છે.

ભાવાર્થ—આ સસારમા મોહનીયકર્મ સૌથી બળવાન છે આ મોહનીય કર્મના ઉદયથી આત્મા મોહિત થઈ જાય છે તથા પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી જઈને પરપદાર્થોમા લીન થઈ જાય છે. પરપદાર્થોમા લીન થવાથી તે ઇષ્ટ, અનિષ્ટની કલ્પના કરે છે. તેમાજ રાગદ્વેષ કરે છે, તેથી રાગદ્વેષની તીવ્રતાથી ચિત્ત વિક્ષિપ્ત થઈ જાય છે, હ્રમેશા ચચળ રહે છે અને આવીરીતે તે હ્રમેશા અશુભ કર્મોનો બંધ કરે છે. આવીરીતે તે આત્મા પોતાના આત્માને કોવે ભૂલી જાય છે કે પછી તેના કલ્યાણોર્થે કંઈ પણ કાર્ય કરતો નથી અને તે આત્માનું સ્વરૂપ જાણવા માટે તથા તેમાં લીન થવા માટે પ્રયત્ન પણ કરતો નથી. પરંતુ બ્યારે આ જીવનું મોહનીયકર્મ કંઈ મદ થઈ જાય છે, અને બ્યારે આત્માના સ્વરૂપનું કેઈક જ્ઞાન થવા માંડે છે તે વખતે તે પ્રયત્નપૂર્વક મોહનીયકર્મને નાશ કરવામા આવે તો પછી તેનો આત્મા પોતાના આત્માના સ્વરૂપને આપોઆપ

સમજવા માટે છે, તથા તેનું જ્ઞાન થયા પછી તેના કલ્યાણાર્થે પ્રયત્ન કરે છે અને શાશ્વત રહેવાવાળી સુખ શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે. જેવીરીતે અત્યંત વેગવાળી નદીના વહેણમા કોઈ મનુષ્ય પડી બન્ય અને તે તરતા બાણુતો હોય, છતાપણુ બચાસુધી તે નદીના વેગ અત્યંત ઝડપી હોય ત્યાસુધી તે તેમાજ વહ્યા બન્ય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ સમતલ ભૂમિમા નદીના વેગ મદ પડી બન્ય, ત્યારે તે પુરૂષ પ્રયત્નપૂર્વક બહાર નીકળી શકે છે. તે સિવાય તો નહિજ. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવે ઓહ દૂર કરવો જોઈએ. તેજ આત્મકલ્યાણુનો ભાગ છે.

હવે સુસંસ્કાર અને કુસંસ્કારથી આ મનુષ્ય શું શું કાર્ય કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કુસંસ્કારાત્સુસંસ્કારાત્ કાર્યં કિં કરોતિ ના ?

હે ભગવન્ ! સુસંસ્કાર અને કુસંસ્કારથી આ જીવ શું કરે છે તે કૃપા કરીને કહે

ઉત્તર—મૂર્ખઃ કુસંસ્કારવશપ્રકીર્ણઃ સન્નેવ કાર્યં ચ કરોતિ નિચમ્ ।

ચયા કુસંગાદ્યસની કરોતિ પાપ સહસ્ર સતતં વ્યથાદમ્ ॥૧૫૯॥

જ્ઞાની સુસંસ્કારશતપ્રયુક્તઃ સન્નેવ સર્વત્ર કરોતિ શાંતિમ્ ।

સ્વાચારમાર્ગં પ્રકટીકરોતિ ખર્સીકરોત્યેવ જવાત્કુરીનિમ્ ॥૧૬૦॥

અર્થ—જેવીરીતે સાતે વ્યસનોનુ અથવા સાતમાથી કોઈપણુ ઓકનું સેવન કરવાવાળો પુરૂષ પોતાની કુસંગતને લીધે અનેક પ્રકારના દુઃખો ભોગવે છે અને અનેક પ્રકારના દુઃખ આપવાવાળા પાપો કરે બન્ય છે, તેવીરીતે આત્માનુ સ્વરૂપ ન બાણુવાવાળો અજ્ઞાની પુરૂષ પોતાના કુસંસ્કારના નિમિત્તને લીધે સદા નિદનીય કાર્ય કરે છે. પરંતુ આત્માના સ્વરૂપને બાણુવાવાળો જ્ઞાની પુરૂષ પોતાના સેકડા સુસંસ્કારને લીધે હમેશા સર્વત્ર શાંતિ સ્થાપે છે, શ્રેષ્ઠ મદાયાર ભાગ મગટ કરે છે અને સર્વ કુરીતોને જલદી નાશ કરી નાખે છે.

ભાવાર્થ—જેવીરીતે યોગ્ય અને શ્રેષ્ઠ સંસ્કારથી હીરાની કિંમત વધી બન્ય છે અને અયોગ્ય સંસ્કારથી તેની કિંમત ઘટી બન્ય છે તેવોજરીતે આત્માનુ સ્વરૂપ ન બાણુવાવાળો પુરૂષ પોતાના કુસંસ્કારોથીજ નિદનીય કાર્ય કર્યાજ કરે છે, તથા તે

નિદનીય કાર્યો અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરે છે. આ છવ જ્યારે મોહનીય કર્મના ઉદયથી મોહિત થઈ જાય છે, અને આત્માના સ્વરૂપને ભૂલીને પરપદ્ધતિને પોતાના માની અપનાવે છે ત્યારેજ તે છવ તે પદ્ધતિમાં ધૂષ્ટ, અનિષ્ટ કલ્પના કરી પોતાના સસ્કાર બગાડે છે. જો આ છવ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણી લે તો કોઈપણ પ્રકારે તેના સસ્કાર બગાડી શકતા નથી. કેમકે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને તો તે પોતાના આત્મકલ્યાણમા લાગી જાય છે. પરપદ્ધતિને હેય સમજીને તેમનાથી પોતાના આત્માનો સંબંધ જવા દેતો નથી, તો પછી તેના સસ્કાર ક્યાંથી બગાડી શકે! તેથી ભવ્યજીવોએ પરપદ્ધતિમા ઉત્પન્ન થવાવાળા મોહનો નાશ કરીને પોતાના આત્માને કુસંસ્કારોમાથી બચાવવો જોઈએ, અને પોતાના આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થઈ આત્માને તપશ્ચરણુ તેમજ ધ્યાનરૂપી કસોટીપર કસવો જોઈએ, કે જેથી તેને રત્નત્રય ગુણુ પૂર્ણીકે પ્રગટ થાય, અને આ આત્માને ચોક્કસપ્રમાણે પ્રાપ્તિ થાય. જોજ તેના કલ્યાણનો માર્ગ છે. તેનાથી સમસ્ત કરીતી નાશ પામે છે, સદાચારનો માર્ગ પ્રગટ થાય છે અને અનતકાલસુધી રહેવાવાળી અનત શાંતિ અને અનત સુખ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે કોણું હૃદય સંતપ્ત રહે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન — તપ્યતે કસ્ય ચિત્ત ન તપ્યતે કસ્ય મે વદ ?

હે સ્વામિન્ ! તેનું હૃદય સતત રહે છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્ત — માનાપમાનસ્ય ભવમ્મદસ્ય યસ્યાસ્તિ ચિત્તે સતતં વિચારઃ ।

તસ્યૈવ મૂઢસ્ય મનશ્ચ વહ્નૌ લોહાદિવચ્ચયત એવ નિત્યમ્ ॥૧૬૧॥

માનાપમાનસ્ય સ્વલાશ્રિતસ્ય સ્વપ્નેપિ ન સ્યાત્ હૃદિ યસ્ય વાસઃ ।

સહસ્રકાર્યે સુખદે કૃતેપિ ન તપ્યતે ચિત્તચક્રોરપક્ષી ॥૧૬૨॥

અર્થ—માન અપમાનનો વિચાર તો દુષ્ટ મનુષ્યોના હૃદયમાંજ થાય છે અને સસારના મહાદુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે. આનો આ માન અપમાનનો વિચાર જે અજ્ઞાનો માણસના હૃદયમા હૈમેશા થયા કરે છે તેનું હૃદય જેમ અગ્નિની ભટ્ટીમા

હોહું બળે છે—તપે છે તેમ બળ્યા કરે છે. પરંતુ જે પુરૂષ આત્માનું સ્વરૂપ સમજે છે. તે પુરૂષ પોતાના હૃદયમાં સ્વપ્ન પણુ મોન અપમાનનો વિચાર કરતો નથી, અને તેથીજ તેનું હૃદયરૂપી ચક્રોરપક્ષી સુખ આપવાવાળા હૃદયો કાર્યો કરવા છતાં વિવૃજ બનતું નથી.

સાવાર્થ—હૃદયને સંતાપ-કુખ થવાનું કારણુ તો માત્ર માન અપમાનજ છે આબંદિત મુદ્ધી આ હૃવ અનેક વાર ક્રોડેન્દ્રિય થયો, અનેક વાર નાના નાના કીડાંમા ઉત્પન્ન થયો, અનેક વાર પગુ થયો, અનેક વાર પક્ષી થયો, અનેક વાર જલચર થયો, અનેક વાર નરકમાં પણુ ગયો, અને અનેક વાર દીન કુખી થવાથી અનેક વાર ભીખ માગીને પેટ ભરવા-વાળો થયો આવી અવસ્થામાં માન અપમાનનો વિચાર કરવો સર્વથા વ્યર્થ છે. અભિમાન ઉચ્ચ અવસ્થામાં થયું છે અને આ હૃવનો સૌથી ઉચ્ચ અવસ્થા તો સિદ્ધ અવસ્થા છે. જે આ હૃવને પોતાના અભિમાનના વિચાર હોય તો આ સંસારરૂપ અપમાન થવાવાળા સ્થાનને છોડી દઈ સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી લેવેથી કદી પણુ અપમાન થઈ શકેજ નહિ અર્થવા રાગદ્વેષ નષ્ટ થઈ જવાથી કદીપણુ માન અપમાનનો વિચાર સરખો પણુ આવે નહિ. કોઈકોઈ તોત્ર અજ્ઞાની અથવા તોત્ર મિથ્યાદ્રષ્ટિ સિદ્ધિના પણુ તિરસ્કાર કરે છે. એમ કોઈક કહે તો તેનું સમાધાન એમ છે કે જેવીરીતે ચક્રોરપક્ષી અગ્નિ ખાઈ બચ છે તોપણુ તેનું સુખ બળતું નથી, તેવીજરીતે ભગવાન્ સિદ્ધ પરમેષ્ઠી સર્વોત્તમ છે તેથી જે અજ્ઞાની પુરૂષ તેમના તિરસ્કાર કરે છે તે પોતાનાજ આત્માને અનંત પાપરૂપી સમુદ્રમાં ફેંકે છે, અને પોતાનેજ તિરસ્કાર કરે છે, એમ માનવું જોઈએ. કેમકે વાસ્તવિક રીતે તો આત્મા ચિદાનંદમય છે. મોહની કર્મને લીધે તેની દુર્ગતિ થઈ છે. અને તેજ તેનું સ્થળે સ્થળે અનેક પ્રકારના અપમાન સહન કરવા પડે છે. અને પોતાના હૃદયને બાળે છે—એકધિત્ર બનાવવું પડે છે. તેથી એમાંથી બંધવાનો ઉપાય માત્ર એકજ છે. અને તે એજ કે મોહનીચક્રમો નાશ કરી પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણું અને તેમાં લીન રહેવું. જે પુરૂષ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણી લીધા પછી તેમાંજ લીન રહે છે તે પુરૂષ પછી જેટલા જેટલાં કાર્યો કરે છે તે સર્વ સુખ આપવાવાળાં હોય છે તથા પરપદ્યોને સંબંધ છોડી દેવાને લીધે તે અનેક સુખ આપવાવાળા કાર્યો કરે છે, છતાંપણુ તેમાં મમત્વભાવ રાખતો નથી, આત્માની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિપત્ર માને છે. તેથી તેના હૃદયમાં નથી તેના વિચાર થતો કે નથી તેનું હૃદય એક પામતું.

હવે પોતાના દોષ કોણુ જાણુ છે અને કોણુ નહિ તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સ્વદોષં દુઃખદં નિંદ્યં વૈત્તિ ક્વો વા ન ચ પ્રમો ?

હુ સ્વામિન્ ! હવે ઓટ્ટુ કહો કે અત્યંત નિંદનીય અને દુઃખ આપતવાળા પોતાના દોષ કોણુ જાણુ છે અને કોણુ નહિ ?

ઉત્તર—અજ્ઞાનતઃ ક્રૂરતરં કુપાપં કૃત્વા સ્વયં વૈત્ત્યપિ ન સ્વદોષમ્ ।

તન્નાશરેતોરતપ્ત્વ મૂર્ખોઽજ્ઞાનં ન સુકૃત્વા યતને હિતાર્થમ્ ॥૧૬૩॥

અજ્ઞાનતો ધોરતરં કુપાપ સ્વય મયૈવેહ કૃતં સ્વલેન ।

યસ્તત્સ્વવેદીતિ ચ મન્યમાનસ્તન્નાશરેતોર્યતતે હિતાર્થમ્ ॥૧૬૪

અર્થ—આત્માનુ સ્વરૂપ ન જાણુનાવાળો પુરૂષ સ્વ અજ્ઞાનવશાત્ અત્યંત ધોર પાપ કરે છે અને પોતે તે દોષને જાણી શકતો નથી. આથી તે અજ્ઞાનો પુરૂષ પોતાના અજ્ઞાનનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો નથી જોયી તે આત્મકથાણુ માટે પણ પ્રયત્ન કરી શકતો નથી પરંતુ જે પુરૂષ આત્મ સ્વરૂપ જાણુનાવાળો છે તે પુરૂષ એ ન માને છે કે મેં દુઃ પાપી જીવ આ ધોર પાપ કર્યો છે. તેથી તે જ્ઞાને પુરૂષ અજ્ઞાનને દૂર કરવા માટે તથા આત્માનુ કથાણુ કરવા માટે હમેશા પ્રયત્ન કરે છે.

ભાવાર્થ—આ આત્મા મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઓટ્ટા બંધો મોહિત થઈ જાય છે કે ધોરતિધોર પાપ કરવા છતાંપણુ તે મહાદોષને પોતે જાણી શકતો નથી, અને આવીરીતે હમેશા અજ્ઞાની અથવા આત્મહિતથી વિરુદ્ધ રહે છે. પરંતુ મોહનીય કર્મના બંધ ઉદય હોવા છતાંપણુ જ્યારે આ આત્મા પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ જાણી લે—જોગખી લે અને પોતાના આત્માના સ્વરૂપને વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી લે તો તેને પોતાના આત્માના સ્વરૂપનાં સાધ્ય થે પરપદોધેના સ્વરૂપનુ પણ ભાન થાય છે. તેજ વખતે તે આત્મ કર્મ અને શરીરને આત્માથી તદ્દન મિત્ર અને આત્મને દુઃખ દવાવાળા સમજે છે, અને તેથી તે પરપદોધેને પોતાના આત્માથી મિત્ર કરતો તથા પોતાના આત્માથી હમેશાને માટે તેમના સંબંધ દૂર

કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને પોતાના આત્મામાં લીન થવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આવીરીતે તે અનુક્રમે સમસ્ત કર્મોના તથા રાગદ્વેષાદિ વિકારોને તથા શરીરના સર્વથા નાશ કરી વિદ્યાનંદમય પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ આત્માનું શાશ્વત રહેવાવાળું પરમ કલ્યાણ છે

હવે ભોગાદિકોની ધ્યક્ષા કોણુ કરે છે અને કોણુ નથી કરતું તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—દિવ્યં વેદ નવ ભોગ ક્તો વૅચ્છતિ ન વા પ્રમો !

અર્થ—હે સ્વામિન્ ! હવે કૃપા કરીને એટલું કહે છે આ સસારમાં દિવ્ય શરીર અને નવા નવા ભોગોપભોગોની કોણુ કરે છે અને કોણુ નથી કરતું ?

તત્ત્વ—સ્વતત્ત્વશૂન્યો વિષયાભિલાષી દિવ્યં શરીરં વસનં નવં હિ ।

ભોગ પિયં વાંચ્છતિ શક્રસેન્યં મૃત્વાત્મસૌહ્યદ્વિમુલ્લશ્ચ દૂરઃ ॥૧૬૫॥

યત્તત્ત્વવંદી વિષયાદિરક્તઃ સત્ત્વાત્મસંસૅખ્યે યતિવત્પ્રલીનઃ ।

આચન્તમધ્યે વિષવદ્વ્યયાદ ભોગં નવં વાંચ્છતિ નૈવ વેદહમ્ ॥૧૬૬॥

અર્થ—જે પુરુષ આત્માનું સ્વરૂપ જાણતો નથી તે પોતાના આત્મજન્ય અનંત સુખથી વિમુખ થઈને તે સુખથી ખડેજ નરો જતો જાય છે. પછી વિષયોની અભિલાષા કરતો દિવ્ય શરીર ધારણ કરવાની ઈચ્છા કરે છે, નવા નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાની ઈચ્છા કરે છે અને ઈન્દ્રિયો દ્વારા સેવન કરવા યોગ્ય સુદર સુદર ભોગોપભોગોની ઈચ્છા કરે છે પરંતુ જે પુરુષ આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે, તે ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી સદા વિરક્ત રહે છે, અને મુનિયોની માફક સર્વોત્તમ આત્મજન્ય અનંત સુખમાં લીન રહે છે, અને તેથીજ તે આ વિષકટક મમાન પ્રારભ થઈ અ ; અતમા દુઃખ દેવાવાળા નવીન નવીન ભોગોનો તેમજ શરીરની કદાપિ પણ ઈચ્છા કરતો નથી.

ભાવાર્થ—ઈચ્છા લોભની પર્યાય છે, અને લોભ ચારે કષાયોમાં સૌથી પ્રબળ છે. કેમકે લોભનો સૂક્ષ્મ અંશ દશમાં ગુણસ્થાન સુધી પહોંચી શકે છે. લોભ કો ચોહુનીય કર્મનો પણ એક ભેદ છે, અને તે ચોહુનીય કર્મના ઉદયથીજ મગટ થાય

છે. મોહનીય કર્મના ઉદ્ધયથી આત્મા મોહિત થઈને પોતાના સ્વરૂપને ભૂતો બની જાય છે, અને પરપદાર્થોમાં લીન થઈને તેમાં ધૂળ, અનિષ્ટની કલ્પના કરે છે, ચગદેષ કરે છે, અને તેથી નવીન કર્મોના પશુ બંધ કરે છે. આવીરીતે આ છવ આ સસારમાં પરિભ્રમણ કરતા કરતા મહાદુઃખ ભોગમે છે મોહનીય કર્મના ઉત્થયથી આ છવ બંધ, પુદ્ગલમય ભોગોપભોગોની સામગ્રીની ધૃષ્ટિ કરે છે, અને પોતાના અનતસુખમય આત્માને ભૂલી જાય છે પરતુ બ્યારે તેનું મોહનીયકર્મ મદ પડે છે, ત્યારે પ્રયત્નપૂર્વક આત્માનું સ્વરૂપ જાણી લઈને સ્વપરબ્રેહ વિગ્નાન ઉત્પન્ન કરે છે. તે સમયે તેના હૃદયમાંથી અજ્ઞાનરૂપી સમસ્ત અધિકાર દૂર થઈ જાય છે પછી તે પોતાના આત્માના સમ્યક્દશનરૂપી પ્રકાશમા કર્મ, શરીર, અને ભોગોપભોગોની સામગ્રી વગેરેને પર અથવા હૈય-સ્થાન્ય માને છે અને તેથીજ તે કદીપણ ફરીથી તેમની ધૃષ્ટિ કરતા નથી. પછી તો તે તેને દુઃખ-દાયા સમજે છે અને પોતાના આત્મામાજ સુખ માને છે તેથી તે પોતાના આત્મામાજ લીન થઈને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરે છે. તેથી પ્રત્યેક છવે ભોગોપભોગની સામગ્રીથી વિરક્ત રહેકું નોઈજી અને આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને આત્મા-માજ લીન થઈને કર્મોનો નાશ કરી મોક્ષ સ્થાન મેળવે છે અને તેમાજ છવનું હિત સમાજેલું છે

કોણ આત્મહિતમાં લાગે છે અને કોણ પરપદાર્થોમાં પડે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—પતતિ સ્વપરે સ્વામિન્ કો જીવાં વદ મંડયુના ?

હ સ્વામિન્ ! હવે જાણુ કહે કે પોતાના સ્વરૂપમા લીન કોણ રહે છે અને પરપદાર્થોમા કોણ પડે છે ?

ઉત્તર—પરે સ્વચુદ્ધિઃ સ્વલુ યસ્ય જન્તો. સ એવ સૂર્વઃ સ્વપદ ચ ત્યાજ્ય

પરે પદાર્થે પનતીવ ચાન્ધઃ કૂપં તથા કર્મ કરોતિ નિચમ્ ॥૧૬૭॥

નિજે સ્વચુદ્ધિઃ સ્વલુ યસ્ય જન્તોઃ સ એવ સુજઃ પરતઃ પ્રચ્યુત્વા ।

નિજે સ્વમાવે ભવતીહ તુષઃ કર્પાણિ હન્યેવ તથા સમૂલાત્ ॥૧૬૮॥

અર્થ—જેનારીતે કોઈ આદ્યો માણસ પોતાનો માર્ગ ભૂલવાથી કૂવામા પડી જાય છે, તેવીબરીતે જે છવ પુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોમા આત્મરૂપ છુદ્ધિ કરે, તે અજ્ઞાની પ્રુષ્ઠ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યમય સ્વભાવથી ભ્રષ્ટ થઈને ભોગોપભોગાદિક પરપદાર્થોમા પડી જાય છે, અને અત્યંત નિંદનીય કાર્ય કરે જાય છે પરતુ જે છવ પોતાના આત્મામાંજ આત્મરૂપ છુદ્ધિ કરે તે જ્ઞાની પ્રુષ્ઠ પુદ્ગલાદિક પરપદાર્થોથી દૂર થઈ પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવમાજ લીન થઈ જાય છે અને પછી તે મોહ-

ભાવાર્થ—આ આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યસ્વરૂપ છે કર્મ અથવા પુનઃગણાદિક પરપદાર્થથી અને ભોગોપભોગની સામગ્રીથી તદ્દન ભિન્ન છે. ને ભવ્યજીવ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ આવીરીતે માને છે તે પોતાના આવી સ્વરૂપથી કદીપણુ જીવ થતો નથી—દૂર થતો નથી. પછી તો તે પોતાનાજ ચિદાનંદમય આત્મ સ્વરૂપમા વૃત્ત રહે છે. તેથી તેના સર્વ કર્મો નષ્ટ પામે છે અને તે મોક્ષસ્થાન ચેળવે છે. પરંતુ ને જીવ મોહનીય કર્મના તીવ્ર ઉન્નયથી આત્માના આવા સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે, તે શરીરાદિકમાજ આત્મભુજિ કરે છે અને તેના કલ્યાણાર્થે અત્યંત શ્રમ ઉઠાવે છે શરીરાદિકના કલ્યાણાર્થે અનેક પ્રકારની ભોગોપભોગની સામગ્રી એકઠી કરે છે અને તેથી મહાપાપ બાંધીને તે સસારમા પરિવ્રમણ કરે છે અને ધાર દુઃખ ભોગવે છે. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવે પોતાના આત્માને પરપદાર્થથી સર્વથા હટાવી દેવે એકિ, અને આત્માનુ સ્વરૂપ બાહ્યીને તેમાં લીન થવું જોઈએ, નેથી સમસ્ત કર્મ નષ્ટ પામે અને મોક્ષસ્થાન મળે. આજ આત્માને માટે હિતકર છે.

હવે સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસકર્લીંગ ધારણ કરવાવાળા કોણુ હોય છે અને કોણુ નથી હોવું તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન - ત્રિલિંગધારકઃ કોડસ્તિ કો નાસ્તિ વદ મે પ્રશ્નો ?

હે ભગવન્ ! હવે કૃપા કરીને એટલુ કહેા કે ત્રીલિંગ, પુર્લીંગ અને નપુંસકર્લીંગ એ ત્રણુ લીંગને ધારણ કરવાવાળા કોણુ હોય છે અને કોણુ નથી હોતા

ઉત્તર—ત્રિલિંગધારીત્યહમેવ વિશ્વે મદ્ધારકાણયેવ ચ મન્તિ તાનિ ।

મત્વંતિ મૂઢઃ કિલ તદ્વિતાર્થ કરોતિ મોહં વિવિધં ચ પાપમ્ ॥૧૬૯॥

ત્રિલિંગધારીત્યહમેવ માંહાત્ તન્નાશઃસ્વાસ્મ્યહમેવ તત્ત્વાત્ ।

યસ્તત્ત્વવેદીતિ ચ મન્યમાન તન્નાશહેનોર્યતંતં સ્વસિદ્ધયૈ ॥૧૭૦॥

અર્થ—પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ ન બાણવાવળો અજ્ઞાતી પુરૂષ કોમળ સમજે છે કે આ સસારમા ત્રીલિંગ, પુલ્લિંગ

અને નપુસકલિંગને ધારણુ કરવાવાળો હુ છુ, અથવા કો ત્રણુ લિંગ મારામાંજ હોય છે અને તેથી તે મારાજ છે. કોમ સમ-
જને કો ત્રણુ લિંગોની વિષયવાસના પૂર્ણુ કરવા માટે મોહ વધારે છે અને અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરે છે. પરતુ આ-
ત્માનુ સ્વરૂપ જાણવાવાળો ભવ્ય પુરૂષ ક્યેમજ્ઞ માને છે કે જ્યારે મારા આત્મામાં મોહનીય કર્મનો તીવ્ર ઉદય થાય છે ત્યારેજ
હુ સ્ત્રીલીંગ પ્રુલ્લિંગ અથવા નપુસકલિંગ કો ત્રણુ લિંગમાથી કોઈ કોઈ લિંગ ધારણુ કરે છુ. વાસ્તવિક રીતે તો હુ શુદ્ધબુદ્ધ
ચિદાનંદમય, અને કો ત્રણુ લિંગોના નાશ કરવાવાળો છુ કોમ સમજને પોતાના શુદ્ધ, બુદ્ધ અને ચિદાનંદમય આત્માની
સિદ્ધિ કરવા માટે કો ત્રણુ લિંગોના નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

સમાવાર્થ—સ્ત્રીલિંગ, પ્રુલ્લીંગ અથવા નપુસકલીંગની પ્રાપ્તિ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. જ્યાંસુધી તે લીંગોને
ઉત્પન્ન કરવાવાળા મોહનીય કર્મની સત્તા હોય છે ત્યાંસુધી તે લીંગોની પાણુ સત્તા રહે છે. મોહનીય કર્મના નાશ થવાથી તે
લિંગો પાણુ નાશ પામે છે તેથી મોહનીય કર્મના સર્વથા અભાવ થતા તે લીંગોની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તેથી કો પાણુ સિદ્ધિ
ચાય છે કે લીંગોને ધારણુ કરવા તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, પરતુ તેમના નાશ કરી નિરાકુલ થવુ જોજ આત્માનુ યદ્યર્થ
સ્વરૂપ છે. આત્માના આવા પ્રકારના સ્વરૂપને જાણવાવાળો પુરૂષ તે ત્રણુ લીંગોને નાશ કરો આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા
માટે પ્રયત્ન કરે છે પરતુ આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને ન જાણવાવાળો પુરૂષ ત્રણુ લીંગોને ધારણુ કરવુ તે પાણુ આત્માનું
સ્વરૂપ સમજે છે, અને તેથીજ તેમનો વાસનાઓ પુરી પાડવામાજ મુખ્ય માને છે. તે વાસનાઓ પુરી પાડવામા થતા અનેક
પાપ કરે છે જેથી તેને આ વિષરૂપ સમાર સમુદ્રમા પરિભ્રમણુ કરવું પડે છે. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજ્ઞે પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ
સારોષિઠ જાણીને કો ત્રણુ લીંગોને આત્માથી સર્વથા લિપ્ત સમજવા જોઈએ અને તેમના નિમિત્તથી થતા સમસ્ત પાપોના
ત્યાગ કરી, મોહનીય કર્મના નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જી આત્મા નિરાકુલ થઈ આત્મિક સ્વભાવમાં લીન થઇ
જલદી મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરી હો, આજ તેના કલ્યાણનો માર્ગ છે

હવે પરપદાર્થોમાં કેાણુ રતિ કરે છે અને કેાણુ નથી કરતું તે વિષે કહેવામાં આવે છે—

પ્રજ્ઞ - અરતિ કો રતિં સ્વામિન્ કરોતિ વદ વે પરે ?

હે સ્વામિન હવે જોટલુ કહેા કે પરપદાર્થોમા રતિ પ્રેમ), અરતિ કેાણુ કરે છે.

વત્તર—સુચેતનંડચેતન एव चार्थो सुखो गजोघाच्च तयोः प्रकृत्या ।

કરોતિ સાર્દ્ધં દ્વરતિં રતિં ચ તસ્યાપરાધાદ્ભવતીહ હુ ની ॥૧૭॥

કૌં ચેતનોડચેતન एव चार्थो स्वस्वस्वभावे वसति स्वचिन्हैः ।

રતિસ્તતો વેડસ્યરતિર્ન હુજ્ઞઃ મત્વેતિ તુમો નિજચિત્સ્વભાવે ॥૧૭૨॥

અર્થ—આત્માનું સ્વરૂપ ન જાણવાવાળો પુરૂષ પોતાની આજ્ઞાનતાને લીધે ચેતન અચેતન સમસ્ત પદાર્થોમા અનાદિ-કાલથી ઉદયમા આત્મેલ મોહુનીય કર્મને લીધે રતિ પાણુ કરે છે અને અરતિ પણુ કરે છે. અને તેમ કરવાથીજ તેને આ સસારથી સતુદ્રમા પરશ્રિમણુ કરવુ પડે છે, અને અનેક દુઃખ કાઠાવતા પડે છે. પાનુ જે છવ આત્માનુ સ્વરૂપ જાણુ છે. તે સોની પુરૂષ જોમન માને છે કે આ સસારમા જોટલા ચેતન અચેતન પદાર્થો છે તેટલા સર્વે પદાર્થો પોતપોતાના ગુણુ અથવા વિશિષ્ટતા સાથે પોતાનાનર સરૂપ-સ્વભાવમા લીન રહે છે. તેથી તે પદાર્થો ઉપર મારે રાગ પણુ નથી અને દ્વેષ પણુ નથી, હુ તો રતિ અને અરતિથી સંવંથા રહિત છુ. જોમ સમજને તે પોતાના ચેતન્યરૂપ સ્વભાવમાજ હુમેશા લીન રહે છે

ભાનાર્થ—જે કે સમસ્ત પદાર્થે આકાશના રહે છે. છતાં યથાર્થ રીતે તો પોતાના પ્રદેશોમાજ રહે છે. તથા તે સર્વ પદાર્થોના પરસ્પર જોડખીજની સાથે કોઈપણ પ્રકારતા સમંધ પણુ રહેતો નથી. તો પછી તેમા રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન કરી કર્મ-બંધન કરવુ તે મહુ દુઃખનું કારણ છે. પરપદાર્થોમાં રાગ ઉત્પન્ન કરી લેતો તેજ ચોરી છે, અને તેથીજ ચોરને દંડ મળે છે. પોતાના પદાર્થ લેવામા ચોરી થતી નથી અને તેથી દંડ પણુ મળતો નથી. તેથી પરપદાર્થમા રાગ કરતો તે જોડે પ્રકારની ચોરી છે અને તેથીજ પરપદાર્થોમા રાગદ્વેષ કરવાવાળો છવ કર્મબંધન કરી દુઃખી થાય છે. તેથી પ્રત્યેક છવે પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ જાણુવા પ્રયત્ન કરી, જાણુવા પછી આત્મિક સ્વભાવમાજ લીન થવું જોઈએ અને તેમાંજ સંતુષ્ટ રહેવુ જોઈએ. પરપદાર્થોથી સર્વ પ્રકારના રાગદ્વેષ છોડી દેતો જોઈએ. જોમ કરવાથી કર્મબંધન થવું નથી અને નવીન કર્મબંધન ન થવાથી પૂર્વસંચિત કર્મોના નાશ થાય છે જેથી જલદી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. આજ આચાર્યોના કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

હવે આત્માને જાણુવાવાળો શું કરે છે અને આત્માને ન જાણુવાવાળો શું કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—અન્તર્હૃદિર્બાહિર્હૃદિ સ્વામિન્ કિં કુરુતે વદ ?

હે સ્વામિન્ ! આત્મા ઉપરજ લક્ષ આપનાર અથવા આત્માને બાળવાવાળો પુરુષ મું કરે છે અને બાહ્ય પદાર્થો ઉપર હૃદિ રાખવાવાળો બહિરાત્મા મું કરે છે તે કૃપા કરીને કહે.

વત્તર—યસ્યાસ્તિ જાન્તો બહિરાત્મદોષ્ટઃ વિશ્વાસધારા ચહિરેવ નિષ્થે ।
પતત્યવશ્ય કુટિલપ્રકૃત્યા નાર્યાદિજાલે વિષમે વ્યથાદે ॥૧૭૩॥
યસ્યાસ્તિ જન્તોઽશ્ચ નિજાત્મદૃષ્ટિ વિશ્વાસધારાત્મપદે પવિત્રે ।
સ્વરાજ્યલક્ષ્મીઃ સુલક્ષાન્તિદાત્રી જિનૈંદવાણીવ ભવંતસમર્થઃ ॥૧૭૪॥

અર્થ—જે છવ પોતાની દૃષ્ટિ આત્માથી અલગ એવા પુદ્ગલાદિક પરપદાર્થો ઉપર રાખે છે તથા તેમાં વિશ્વાસ રાખે છે તે છવ પોતાના કુટિલ સ્વભાવને લીધે અત્યંત કુઃખ દેવાવાળા સ્ત્રી, પુત્ર આદિ કટુબરૂપી જ્ઞાતા અથવા ધનાદિકની જ્ઞાતા ક્રોધાય છે. પરંતુ જે છવ પોતાની દૃષ્ટિ પોતાના આત્મા ઉપર જ રાખે છે અને તેમાજ વિશ્વાસ રાખે છે તે છવને માટે જેમ જિનેન્દ્રદેવની વાણી સર્વ છવોને સુખશાંતિ આપવા સમર્થ થાય છે તેમ તેનો આત્મિક શુદ્ધતારૂપી લક્ષ્મી સર્વ પ્રકારનું સુખજ્ઞ શાંતિ આપવામાં સમર્થ થાય છે.

ભાવાર્થ—જે છવ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ બાળતો નથી તે પુરુષ બાહ્ય વિમૂર્તિમાંજ આનંદ પામે છે, તેમાં મગ્ન રહે છે, અને તેમાજ વિશ્વાસ રાખે છે તે પુરુષ બાહ્ય વિભૂતિમાજ રહી જાય છે, તેમા મમત્વ-ભાવ ફેલાવે છે અને છેવટે તેના ફેલાવે આ વિષમ સંસાર સમુદ્રમા પરિક્રમણુ કરી અનેક આપત્તી વહેણી લે છે અને અત્યંત કુઃખી થાય છે. પરંતુ જે પુરુષ પોતાના આત્મામાજ વિશ્વાસ રાખે છે, તેમાજ લીન રહે છે, તે પુરુષ બાહ્ય વિભૂતિને હૃય સમજી તેના ઉપરથી મમત્વ-ભાવ હટાવી લે છે જેથી તે અનેક પાપોથી બચો જાય છે, તદુપરાંત અનેક પૂર્વસંચિત કર્મોના પાણુ નાશ કરે છે. છેવટે તેને તિરાકુલતામય મોક્ષરૂપી સ્વરાજ્યલક્ષ્મી વરે છે. તેથી પ્રત્યેક ભવ્યજીવોએ સ્ત્રી, પુત્રપૌત્રાદિકને હૃય સમજી, તેમના ઉપરથી મમત્વભાવ હટાવી લઈ આત્મ સ્વરૂપમાજ લીન થવું જોઈએ જેથી મોક્ષરૂપી સ્વરાજ્યલક્ષ્મી જલદી મળી રહે, એજ આત્મ કૃત્યાણુનો માર્ગ છે.

હવે નિધ માર્ગે કોણુ ચાલે છે અને અષ્ટ માર્ગ કોણુ ચાલે છે તે કહવામા આવે છે—

પ્રશ્ન—કો યાતિ નિચમાર્ગેણ ન કો યાતિ ઘુરો વદ ।

દે સ્વામિન્ ! નિધ માર્ગે કોણુ ચાલે છે અને શ્રેષ્ઠ માર્ગે કોણુ ચાલે છે તે કૃપા કરીને કહેા

તત્તર—ચાત્યેવ માર્ગેણ મયંકરેણ દુઃભપ્રદેનૈવ સદૈવ સૂત્રઃ ।

શુદ્ધેન ન પ્રેરણતોપિ યાતિ યેનાત્મશુદ્ધિઃ સહજા ચ્ચવેદિ ॥૧૭૫॥

ન ચાત્યમાર્ગેણ નિજાત્મનિષ્ઠો દુઃભપ્રદેનૈવ મયંકરેણ ।

ચાત્યેવ શુદ્ધેન ચિમ્પદેન યેનાત્મસિદ્ધિઃ સહજાતિ તત્ત્વ ॥૧૭૬॥

અર્થ—આત્માનુ સ્વરૂપ ન બાણુવાણો પુરૂષ અત્યંત નિદનીય, અત્યંત દુઃખ આપવાવાળા અને અત્યંત ભયંકર એવા પાપ માર્ગેજ ગમન કરે છે. નિર્ગ્રંથ ગુરૂચ્છો દ્વારા ઉપદેશ સામગ્રવા છતાપણુ શુદ્ધ માર્ગે કદોપણુ ચાલતો નથી. જો તે શુદ્ધમાર્ગે ચાલે તો સહેજે તેના આત્માની સિદ્ધિ થઈ ભય પરનુ તેમ ન કરવાને લીધેજ તે દુઃખી થાય છે. પરંતુ જો પુરૂષ પોતાના આત્મામાં લીન રહે છે તે પુરૂષ અત્યંત ભયંકર એવા પાપરૂપ માર્ગે કદોપણુ ગમન કરતો નથી. તે તો માત્ર મોક્ષ આપવાવાળા શુદ્ધ માર્ગ તરફજ ગમન કરે છે અને તેથીજ તેને આત્મસિદ્ધિ સહેજે થઈ શકે છે.

ભાવાર્થ—આત્માનુ સ્વરૂપ ન બાણુવાણો છવ સ્ત્રી, પુત્ર આદિ કદુબ્ધમા અથવા ધનાદિકં વિભૂતિમાંજ સુખ માને છે, અને તેના સગ્રહ કરવામા અને તેની રક્ષા કરવામાજ હમેશા પ્રયત્નશીલ રહે છે તે ધનાદિકનો સગ્રહ તેમજ રક્ષા કરવા માટે થતાં અનેક પાપ કરે છે અને ફરે ભય છે તે અથગ પ્રયત્ને ધનાદિકનો સગ્રહ કરે છે અને તેની રક્ષા કરવા માટે પોતાનો પ્રાણુ પણુ ગુર્ભાવવાનો પ્રસંગ આવે તોપણુ હરતો નથી. તે ધનાદિકનો ઉપયોગ કરવામાં કોણુ બાણુ કેટલાં પાપો કરે છે કે તેને સંસાર સમુદ્રમાંથી તરવાનો આરો પણુ આવતો નથી. ભાગ્યોદયગ્રી કોઈ નિર્ગ્રંથ ગુરૂ ધનાદિકના સદુપયોગના માર્ગ બતાવે તે સાંભળ્યા છતાપણુ તે માર્ગે ચાલવામાં અસમર્થ નીવડે છે. કેમકે મોહનીય કર્મ સુમાર્ગે જતાં અટકવે છે એથી તેને વિપરીત છુદ્ધિ થાય છે. તેઓજ તે શુદ્ધમાર્ગે ગ્રહણુ કરી શકતો નથી. અને મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

પરંતુ આત્મ સ્વરૂપ બાણુવાણો પુરૂષ મોહનીય કર્મના નાશ કરે છે અને પડી આત્મસ્વરૂપ બાણુવા સમર્થ નીવડે

છે. તે પુરુષ આત્મા વિભૂતિને ત્યાજ્ય સમજે છ અને તેથીજ તેના ત્યાગ કરી આત્માના લીન રહે છે. આવીરીતે સાક્ષમાર્ગમાં ચાલીને આત્માનું કથ્યાણ કરે છે. પ્રત્યેક ભવ્યજન્યે આવીજરીતે આત્મકથ્યાણ કરી લેવું જોઈએ.

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષ સંસારના પદાર્થોને કેવા માને છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સુક્ષ્મો મૂર્ણઃ કથં વસ્તુ મન્યતે વદ મે પ્રભો ?

હે પ્રભા ! હવે ક્યોહું કૃપા કરીને કહો કે જ્ઞાની પુરુષ સંસારના પદાર્થોને કેવા માને છે અને અજ્ઞાની પુરુષ કેવા માને છે ?

વત્તર—પદ્યામિ કિંચિત્સકલેન્દ્રિયૈશ્ચ ચિત્તેન વસ્તુ પ્રવિચિન્તયામિ ।

તદેવ મે સ્યાદિતિ મન્યમાનોડવોધાદ્રવબ્ધૌ ભ્રમતીહ સૂર્વઃ ॥૧૭૭॥

પદ્યામિ કિંચિત્સકલેન્દ્રિયૈશ્ચ ચિત્તેન વસ્તુ પ્રવિચિન્તયામિ ।

તન્નંવ મે સ્યાદિતિ મન્યમાનઃ સુક્ષ્મઃ સ્વભાવે રપતે ષવિન્ને ॥૧૭૮॥

અર્થ—અજ્ઞાની પુરુષ કોમ માને છે કે ને ને ઇન્દ્રિયોથી માલુમ પડે છે અને હૃદયથી ને ને ચિંતવન થાય છે તે સર્વ વસ્તુ મારી છે. આમ મમત્વભાવ ફેલવવાથી અનત કલમુથી સંસાર સમુદ્રમાં તે પરિશ્રમણ કર્યા કરે છે. પરંતુ જ્ઞાની પુરુષ તો કોમન માને છે કે ઇન્દ્રિયોથી માલુમ પડતા તેમજ હૃદયથી ચિંતવન થતા સર્વ પદાર્થો મારા નથી. મારો આત્મા તો તે સર્વ પદાર્થોથી લિપ્ત છે અને તે સર્વ પદાર્થો મારા આત્માથી લિપ્ત છે. કોમ સમજી તે ચોતે ચોતાના આત્મ-સ્વરૂપમાં લીન રહે છે.

સ્વાચાર્ય—ઇન્દ્રિયોદારા તો માન પુરુગલાદિક પદાર્થોન જોઈ તેમજ બાણી શકાય છે. આત્મા અમૃતેક અને ચેતન છે જ્યારે પુરુગલાદિક પદાર્થ નહ છે તેથી સાખીત થાય છે કે આત્માના કોઈરૂપી પદાર્થ જોઈ શકતોજ નથી. આથી જ્ઞાની પુરુષોએ પરપદાર્થ પરથી મમત્વભાવ ફેલાવી લઈ, આત્માના ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ધર્મોને ચોતાના સમજી તેમને આપનાવવા જોઈએ અને તેમાજ લીન થવું જોઈએ સંસારિક સર્વ ભોગોથી વિરક્ત થઈ ભવ્યપુરુષોએ સાક્ષમાર્ગમાજ લાગવું જોઈએ. કોમ આત્માને મોટે કથ્યાણકારક છે

જ્ઞાની અને અજ્ઞાની કયાં કયાં સુખ માને છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન - સૂર્યઃ ક્વ મન્યતે સૌલયં સુજ્ઞો વા વદ મે પ્રમો ?

હૈ ભામિન ! જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરૂષ સુખ કયા માને છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—સ્વતત્ત્વકુત્યો વિષયાશ્રિતો ય સ ગન્યતેઽજ્ઞાનત एव મોક્ષમ્ ।

બાહ્યે પદાર્થે મલિનેઽતિર્નિચે શ્વાસ્થ્યોઽવ સૂર્લયં મલે વગદ્ઃ ॥૧૭૯॥

સ્વતત્ત્વવેદી સ્વસુત્વાશ્રિતશ્ચ પરે વ્યયાદે હિ મુલં ન મત્વા ।

સ્વપ્નેઽપિ તસ્મિન્ન રુચિં કરોતિ યથાગતિશ્ચાક્ષચયંઽતિર્નિચે ॥૧૮૦॥

અર્થ—ભેદીરીતે કુતરો હાહાને બચાવમાંન સુખ માને છે અને છુડ મદ ભક્ષણમાંન સુખ માને છે તેવીરીતે આત્મિક સ્વરૂપ ન બાણવાણો પુરૂષ અત્યંત નિદનીય અને અત્યંત મદલીન એવા બાહ્ય પદાર્થોમાંન સુખ માને છે. અને તેના નેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિને મોક્ષરૂપ ગ્રહીતિ માને છે. પરંતુ જે પુરૂષ આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે તે પુરૂષ આત્માથી ઉત્પન્ન થતા સુખમાંન નિમગ્ન રહે છે અને તેથીન જે યથાર્થ છુદ્ધિ ધારણ કરે છે તે પુરૂષ આત્માથી ભિન્ન એવા ઇન્દ્રિયોના સમૂહમાં કદીપણ સુખ માનેતો નથી કોરલુન નહિ પણ તેમાં રુચી પણ કરતો નથી.

હાવાર્થ—ઇન્દ્રિયાદિક સુખ આત્માથી સર્વથા ભિન્ન છે અને કર્મોન આધીન છે તે સુખ મેળવવા માટે અનેક પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન કરવા પડે છે જેથી સસારસમુદ્રમાં અધોર કુખ ભોગવવા પડે છે હાથી, વ્રમરો, પતંગીડિ, હરણ વગેરે ના દાખલો લઈએ તો સહેજે માલુમ પડે છે કે કોડે કોડે ઇન્દ્રિયના વિષયની લોચુપતાને લીધે તેમને બંધ, બંધન આદિ કુખ સહન કરવા પડે છે તો પછી પાત્રે ઇન્દ્રિયોના વિષયને પોષનાર જીવોનું તો પૂછજીવ જુ ! તે અગાધ કુખ ભોગવે છે આમ હોવા છતાંપણ ઇન્દ્રિયાદિક સુખ શાશ્વત-સુખ નથી. તે તો માત્ર ક્ષણિક સુખ છે. તે મુખથી માત્ર ઇન્દ્રિયન સુખ પામે છે, આત્મા કદીપણ સુખ પામતો નથી તે મુખથી આત્માને તો નરકાદિકના કુખ ભોગવવા પડે છે. આત્માનું સ્વરૂપ ન જાણનાર પુરૂષન તેમાં રચી કરે છે. પરંતુ આત્મસ્વરૂપ જાણનાર પુરૂષ તો તે ક્ષણિક સુખની સ્વરૂપને પણ ઇચ્છા કરતો નથી અને શાશ્વત સુખ મેળવવા માટે આત્મામાથી ઉત્પન્ન થતા રસાસ્વાદનનું પાન કરે છે, આત્મામાં લીન થઈ કર્મોના નાશ કરે છે, અને મોક્ષરૂપી શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની શું પૂછે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—જ્ઞાની મૂર્ખઃ પુનઃ સ્વામિન્ કિં કિં પૃચ્છતિ મે વદ ?
હે સ્વામિન્ ! જ્ઞાનો પુરુષ વારવાર શું પૂછે છે અને અજ્ઞાની પુરુષ શું પૂછે છે તે કૃપા કરીને કહેા.

વત્તર—યદેવ મૂર્ખઃ સ્વલ્લ પૃચ્છતીહ તદેવ પૃષ્ઠં સુવિ યત્ર તત્ર ।

તદેવ કર્તું યતતે સદાયમનનત્વારં ચ કૃત પ્રસુક્તમ્ ॥૧૮૧॥

તદેવ પ્રાપ્તુ યતતે પ્રસુક્ત યદેવ સુક્તં ન કદાપિ લઙ્ઘમ્ ।

તદેવ જ્ઞાની સ્વલ્લ પૃચ્છતીતિ સ્વત્તેપિ યત્તૈવ કદાપિ પૃષ્ઠમ્ ॥૧૮૨॥

અર્થ—આત્માનું સ્વરૂપ ન જાણુવાળો પુરુષ જોઈ શકે તે વારવાર આ સંસારમાં પૂછવામાં આવે છે તે અજ્ઞાની પુરુષ જોઈ કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે જે અનુકૂળ નથી થાય તે વારવાર આ સંસારમાં પૂછવામાં આવે છે તે પરતુ આત્માનું સ્વરૂપ જાણુવાળો પુરુષ જે પ્રશ્ન આજ્ઞાનથી પૂછવામાં આવ્યો નથી તે પ્રશ્ન પૂછે છે અને જે કાર્ય આજ્ઞાનથી કરવામાં આવ્યું નથી અને જેના ઉપભોગ પાણુ થકોલ નથી તેણે કાર્ય કરે છે.

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં જે જે વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે તે સર્વના આ જોવે ઉપભોગ કરેલ છે. પરતુ આત્મ-સ્વરૂપ ન જાણુવાને લીધે તે સમારિક વસ્તુઓનો જ પ્રશ્ન પૂછે છે, તે જોવાના પ્રયત્ન કરે છે અને વારવાર તેને જોવાવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરતુ આત્મજ્ઞાની પુરુષ આ સર્વ બાબત સારીરીતે સમજે છે તે જોઈ જાને છે કે આ સંસાર સમંધી સર્વ વસ્તુ મેં પ્રાપ્ત કરેલી છે અને તેના ઉપભોગ પાણુ મેં કરેલા છે. આજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ નથી અથવા આત્મિક પુષ્ટિ તેમજ ચોક્ષ પ્રાપ્ત કરેલ નથી તેથી તેજ જોવાના માટે તે પ્રયત્ન કરે છે, તેના ઉપભોગ માટે પાણુ પ્રયત્ન કરે છે અને તે સમંધીજ પ્રશ્ન પૂછે છે અથવા લઘ્યજોલ્લે સમારિક સર્વ વસ્તુઓપરથી મમત્વભાવ સંકેલી લઈ માન આત્મપુષ્ટિ માટેજ પ્રયત્ન કરતો નેહિ, જેથી આત્માનું કલ્યાણ થાય.

હવે પરપદાર્થોમાં કોણુ સુખ માને છે અને કોણુ માનતું નથી તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—કો હઠાન્યન્યતે કો વા ન સૌલ્યં પરવસ્તુનિ ?

હુ સ્વામિન્ ! પરપદાર્થોમા કોણુ મુખ માને છે અને કોણુ માનતુ નથી તે કૃપા કરીને કહે

उत्तर—नास्तीन्द्रियार्थेषु सुखं च किंचित् तथापि मूलैः खलु मन्यन्ते कौ ।

યથા જલ સ્યાલ મરીચિકાયાં મૂર્લૈઃ સ્તુગો યાતિ તથાપિ પાતુમ્ ॥૧૮૨॥

સ્વપ્નેપિ સૌલ્યં ન મુવીન્દ્રિયાર્થે સ્વતત્ત્વવેદીતિ સુમન્યમાનઃ ।

તત્પ્રાસિદ્ધેતો યત્તે તતો ન હ્રહોસ્તિ સુજ્ઞસ્ય કૃતિર્યથાર્થા ॥૧૮૩॥

અર્થ—જીવીશીતે હરણુ મૃગબળામથી પાણી મેળવવાનો ઈચ્છા કરે છે પરતુ તેને પાણી મળતુ નથી, તેવીન્-
શીતે અજ્ઞાની પુરુષ ઇન્દ્રિયાદિક વિષયોમા મુખ નહિ હોવાછતા મુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે પરતુ અંતે તો નિરાશ થાય છે.
આત્મ સ્વરૂપ જાણવાવાળો પુરૂષ તો જ્યેમજ માને છે કે ઇન્દ્રિયાદિક વિષયોમા મુખ છેજ નહિ તેથી તે ઇન્દ્રિયાદિક મુખ માટે
પ્રયત્ન કરતોજ નથી. આત્મજ્ઞાની પુરૂષના સર્વ કાર્ય સિદ્ધજ થાય છે.

ભાવાર્થ—મરૂભૂમિ જ્યેષ્ઠ મારવાલમા રેતીના ડગોડગ હોય છે દૂરથી નેતાં રેતીના ચળકાર પાણી જેવા દખાય
છે. આથી હરણુ મૃગબળને દખીન ચારેબાજુ દોડદોડ કરી મૂકે છે પાણીની આશાએ દોડીને જ્યેષ્ઠબાજુ ભય છે તો
ત્યા પાણી મળતું નથી અને બ્યાથી દોડયુ હોય ત્યા પાણી દખાય છે. આમ પાણી દખવાથી ત્યાં દોડી ભય છે. છેવટે
તેને પાણી મળતુ નથી. આમ પાણીની આશાએ આમ તેમ દોડીદોડીને છેવટે થાકી ભય છે અને પાણી મેળવી શકતુ
નથી. તેવીજીતે અજ્ઞાની માણુસ ઇન્દ્રિયાદિક વિષય ભોગાદિકમાંજ મુખ માને છે પરતુ ઇન્દ્રિયાદિક મુખથી કોઈને મુખ
મળ્યુ નથી, મળી શકે નહિ. અને મળશે પણ નહિ. પરતુ આત્મજ્ઞાની પુરૂષ આ સર્વ બાબત સમજે છે. આથી તે ઇન્દ્રિયા-
દિક મુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરતો નથી પરતુ આત્મબન્ય યથાર્થ મુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે.

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની કયાં કાળજી રાખે છે અને કયાં બેહરકાર રહે છે તે કહેવામા આવે છે—

પ્રશ્ન—મૂલૈઃ સ્વપિતિ સુજ્ઞઃ ક ક જાગર્તિ પ્રમ્ભો વદ ?

હ પ્રભા ! મૂર્ખ અને જ્ઞાની પુરૂષ કયાં કયા સુએ છે અને કયાં કયાં જાગે છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—ચિંતામણે: કલ્પતરો: સમ્માને છુસોંસ્તિ મૂર્ત્વ: સુલ્લદે સ્વરાણ્યે ।

ગુદે મિથો વૈરવિરોધકાર્યે હુઃલપ્રદે જાગ્રતિ ચાતિર્નિચે ॥૧૮૫॥

જ્ઞાની મિથો વૈરવિરોધકાર્યે જ્ઞાનાત્મકે ક્લેશકરેસ્તિ સુસ: ।

શિવપ્રદે સ્વાત્મવિધોર્વિધાને સ્વસાધને જાગ્રતિ હીવ સાધુ: ॥૧૮૬॥

અર્થ—આત્માની શુદ્ધતાદ્વેષી સ્વરાભ્ય ચિંતામણી અથવા કલ્પવૃક્ષ સમાન સુખ આપવાવાળું છે. તેમા તેા સૂખ અથવા અસાની પ્રુષ્ઠ સુતોન્-બેદરકાર રહે છે અને ધરબાર કે ને પરસ્પર વિરોધ કરાવવાળું છે તેમા બગતો—બાળબૂવંક રહે છે. પરંતુ આત્મસ્વરૂપ બાણુનાર મોની પ્રુષ્ઠ આત્માથી સર્વથા ભિન્ન, પરસ્પર વૈરવિરોધ કરાવવાવાળા, અને કલેશ કરાવવાવાળા કાર્યોમા સુતો—બેદરકાર રહે છે અને શોક્ષિમામ કરાવવાવાળા અને આત્માને શુદ્ધ કરવાવાળા કાર્યોમા તથા આત્માની સિદ્ધિ કરાવવાવાળા સમસ્ત સાધનોમા મગ્ન રહે છે

ભાવાર્થ—ચિંતામણી એક રત્ન હોય છે. તેની પાસે મનમા ચિંતવન કરેલ કોઈપણ વસ્તુ માગવામા આવે તો મળી રહે છે. કલ્પવૃક્ષથી પણ ઉદ્ધિત પદાર્થ મળે છે તેવીબરીતે આત્માની શુદ્ધતાથી અનત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે ને છવ તે સુખને માટે બળવૃત રહે છે, તેનીબ રક્ષા કરે છે, તેન નષ્ટ થવા દેતો નથી, કષ્ઠાદિક્ષોભેથી લૂગ્રવા દેતો નથી અને ખનના સર્વ કોઈ પ્રયત્ન તેની રક્ષા કરે છે તે પ્રુષ્ઠ શોક્ષિખ પામે છે અને અન્નગમર અનતસુખ પ્રાપ્ત કરે છે આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ બાણુવાવાળા સાધુબ્દન અથવા નિર્જીય ગુણ આત્માની શુદ્ધતાની રક્ષા કરી શકે છે તેબ પ્રુષ્ઠતે માટે પ્રયત્નશીલ હોય છે ને છવ આત્મસ્વરૂપ બાણુતો નથી તે છવ તે પ્રત્ય નદ્દન બેદરકાર રહે છે, દત્તચિત્ત રહવા પ્રયત્ન પણ કરેતો નથી તે તો માત્ર ધરબાર માટેબ પ્રયત્ન કરે છે, પરસ્પર લડાઈ ઝગડા કરાવવાવાળા કાર્યોમાબ મગ્ન રહે છે અને પાપ ઉત્પન્ન કરાવવાળા કાર્યોમા પણ મગ્ન રહે છે. આથી મહાપાપને, ભાગો બને છે. તેનુ દગ ભોગવના માટે આ અત્યંત કુખમ્ય સમારમા પરિક્રમણુ કરવુ પડે છે સબ્બન પુત્ર્ય આવા પાપરૂપ કાર્યો માટે પ્રયત્ન કરતા નથી, બેચી તેમને સમાર સમુદ્રમા પરિક્રમણુ કરવુ પડતું નથી તે તો માત્ર આત્મિક શુદ્ધિમાબ લીન રહે છે, અને શોક્ષિખ પ્રાપ્ત કરે છે.

હૃદયે સૂર્ય અને માતી પુરૂષ કયાં કયાં રહેવાનું ઇચ્છે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—**ક્ષ સ્થાતુમિચ્છતિ સ્વામિન્ ! મૂર્ત્વઃ સુજ્ઞો વદ પ્રભો !**

હૃ સ્વામિન્ ! હ પ્રભો ! હવે ઐહલ્ય ક્ષેત્ર કે મૂર્ખ કયાં રહેવાનું ઇચ્છે છે અને જ્ઞાની કયાં રહેવાનું ઇચ્છે છે.

વત્—**દેહૈપિ તિષ્ઠામ્યહમેવ નાકં જલે સ્થલે સ્વે સુવને વનાદૌ ।**

સદંતિ મૂર્ત્વો હૃદિ મન્યમાનો અમત્યવચ્ય વિપને ભવાન્ધૌ ॥૧૮૭॥

તિષ્ઠામિ નાહં મલિને ચ દેહે જલે સ્થલે સ્વે સુવને સ્મર્યાને ।

તિષ્ઠામિ સુજ્ઞઃ ચિદાત્મરૂપે સ્વીયપ્રદેશેઽલિલ્લદોષદૂરે ॥૧૮૮॥

અર્થ—આત્મસ્વરૂપ ન જાણવાવાળો અજ્ઞાની પુરૂષ હૃમેશા ઐજ ભાવના કરે છે કે હું ભક્તે સ્વર્ગમા રહું, ભક્તે જગમા રહું, ભક્તે પૃથ્વીપર રહું, ભક્તે આકાશમા રહું, ભક્તે વનમા રહું અને ભક્તે ડોહા રાજભુવનમા રહું, પરંતુ હું તો માત્ર શરીરમાજ રહું શરીર કોડીને કોડી જગાએ રહું નહિ આવા પ્રકારની ભાવનાને લીધેજ તે સસાર સમુદ્રમા પરિત્રાણ કરે છે. પરંતુ આત્મસ્વરૂપ જાણવાવાળો જ્ઞાની જગ પૂર્વેક્તિ મર્વ જગાએ રહેવાનું ઇચ્છે છે. માત્ર શરીરમા રહેવાનું ઇચ્છતો નથી મુખ્યત્વે તો તે જગ આત્માના પ્રદેશોમાજ રહેવાનું ઇચ્છે છે

હવાનાર્થ—આત્મસ્વરૂપ ન જાણનાર પુરૂષ શરીર ઉપર મત્તવભાવ દેડવેજ જાય છે તેનું મુખ્ય કારણ તપાસીએ તો મારુમ પડે છે કે તે પુરૂષ શરીર અને આત્માને એકરૂપ માને છે. તેથી તે શરીરને છોડવા માટે ઇચ્છા કરતો નથી. પરંતુ આત્મસ્વરૂપ જાણનાર પુરૂષ આત્મા અને શરીર અલગ છે તે સારીપેઠે સમજે છે અને શરીરને આત્મા માટે દુઃખદાયી સમજે છે. આથી શરીર ઉપરથી મત્તવભાવ દૂર કરી માત્ર ચિદાનંદ સ્વરૂપમાજ લીન થવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તે સમજે છે કે શરીર ઉપર મત્તવભાવ રાખવાથી નરકગતિમા અગ્રણી કરવું પડે છે અને આત્મામા લીન રહેવાથી સર્વ પાપમાથી દૂર રહી શકાય છે. આથી અવ્યજ્રવેએ શરીર ઉપરથી મત્તવભાવ દૂર કરી માત્ર આત્મામાજ લીન થવું જોઈએ જેથી મોક્ષ મુખની પ્રાપ્તિ થાય

હવે મૂર્ખ અને જ્ઞાની પુરૂષ શાની શાની શુદ્ધિ કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

મન્ન—કસ્ય શુદ્ધિં કરોત્યેવ મૂર્ખઃ સુજ્ઞો ગુરો વદ ?
હે પ્રભા ! મૂર્ખ અને જ્ઞાની શાની શાની શુદ્ધિ કરે છે તે કહે.

ઉત્તર—ત્યક્ત્વાત્મશુદ્ધિં યતતે યયેષ્ટં સ્વતત્ત્વશૂન્યસ્તનુશુદ્ધિહેતોઃ ॥

યથાન્યવસ્થાદિવિશુદ્ધહેતોસ્ત્યક્ત્વા સ્વવસ્ત્રં રજકઃ પ્રમૂઢઃ ॥૧૮૯॥

ત્યક્ત્વેતિ સુજ્ઞસ્તનુશુદ્ધિમેવ નિજાત્મશુદ્ધિં સ્વકૃતિં કરોતિ ।

યતિર્યમ-ચાશ્ચસુત્રં વિદ્યાય સ્વસૌહ્યહેતોર્યતતે પ્રવીરઃ ॥૧૯૦॥

અર્થ—જેવીરીતે મૂર્ખ ધોખી પોતાના વસ્ત્ર શુદ્ધ કરતો નથી અને પારકા વસ્ત્ર શુદ્ધ કરે છે તેવીરીતે આત્માજ્ઞાન-વિહીન પુરૂષ આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરતો નથી અને શરીરજ કે જે પોતાનું નથી તેને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જેવીરીતે ધીરવીર સુનિશ્ચય પોતાના આત્મસ્વરૂપમાજ લીન રહે છે અને આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરે છે તેવીજરીતે આત્મ-જ્ઞાની પુરૂષ શરીરની શુદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે અને આત્મા શુદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે.

ભાવાર્થ—શરીર-એ અત્યંત અપવિત્ર વસ્તુ છે. શરીર એ હાડકા, મલમૂત્ર, રજવીર્ય, માસ, કોહી, પદ્મ વગેરે અત્યંત દુર્ગંધમય અને અપવિત્ર વસ્તુઓનું બનેલું છે. એવા શરીરને અનતવાર શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પવિત્ર થઈ શકતું નથી. આ શરીર એટલું બધું અપવિત્ર છે કે આત્મા શરીરમાંથી નીકળી ગયા પછી સુહૃદને સ્પર્શ કરનાર મનુષ્ય સ્નાન કર્યા સિવાય શુદ્ધિ થઈ શકતો નથી. સુહૃદની રાખ પણ સ્પર્શ મનાતી નથી. એણે શરીર ક્યાથી શુદ્ધ થઈ શકે ? તોપણ આ સમારી છવ શરીર શુદ્ધિ માટે યથાગ પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ શરીરશુદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવા તે વ્યર્થ છે. આત્મા શરીરના સ બંધથી મલીન થાય છે આત્માનો શરીરથી અબંધ છૂટવાથી આત્મા શુદ્ધિપ્રાપ્ત પરમાત્મા થઈ શકે છે. માટે ભવ્યજીવોએ શરીર ઉપરથી મમત્વભાવ છોડી દેવો જોઈએ અને મોક્ષ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

હવે જ્ઞાની કયાં સંતોષ પામે છે અને અજ્ઞાની કયાં સંતોષ પામે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—ક તુષ્યતિ યુરો સૂર્લઃ સુજ્ઞો મે ચામ્પ્રતં વદ ?

હૈ યુરો ! જ્ઞાની અને મૂર્ખ ક્યાં સતોષ પામે છે તે કૃપા કરીને કહે.

તત્તર—સૂર્લઃ સદા તુષ્યતિ કામભોગે જ્ઞાદૌ પ્રિયે વૈ કદુકૃ પલાન્તે ।

કુરક્તયાને ચ યયા જલૌ જ્ઞા યયૈવ ધૂર્તા પરપીડિને ચ ॥૧૯૧॥

આચન્તમધ્યેપિ સુધાસમાને સુલપ્રદે જ્ઞાનમયે સ્વભાવે ।

સુજ્ઞઃ મદા તુષ્યતિ દિવ્યધાર્મિનિ યયૈવ હંસસ્પરસશ્ચ તોયે ॥૧૯૨॥

અર્થ—જેવીરીતે જરોઈ ગાદુ દોહી ખીવાથી સતોષ માને છે અને ગાદે માણસ ખીજને દુખ આપવાથી સતોષ માને છે તેવીરીતે આત્મજ્ઞાનવિહીન પુરૂષ સેવન કરતા સારા લાગવાવાળા અને ફળ આપવામા અત્યંત દુખ આપવાવાળા ક્ષેત્ર કામ ભોગોમાજ હમેશા સતુષ્ટ રહે છે. તથા જેવીરીતે હંમ મહુ સરોવરના જલથીજ સંતુષ્ટ રહે છે તેવીરીતે આત્મસ્વરૂપ જાણનાવાળો પુરૂષ સર્વ સમયે, સર્વ સ્થળે, અમૃત સમાન મુખ આપવાવાળા તથા દેવજ્ઞાનમય દિવ્ય જ્યોતિના સ્થાન-રૂપ પોતાના જ્ઞાનમય સ્વભાવમાંજ હમેશા સતુષ્ટ રહે છે.

સાધાર્થ—જેવીરીતે જરોઈને સ્તન ઉપર લગાવવામાં આવે તોગણ તે દૂધ ન ખીતાં દોહીજ ખીવા માંડે છે. કોઈ કંઠેર હૃદયી પુરૂષને કોઈ મુંદર બાલકને ખાવાટીવામા સહુધ કરવા માટે રાખવામા આવે તો તે મૂર્ખ માણુમ તે બાલકને રડાવવામા આવે માને છે તેવીરીતે આત્મસ્વરૂપ ન જાણનાવાળો પુરૂષ હમેશા કામભોગોમાજ મગ્ન રહે છે. પરંતુ કામ-ભોગ તે કશુંતો સુખમય લાગે છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો તે મુખબાસ છે. ખરૂં મુખ નથી. તેથી તો નરકાદિકના ધોરા-તિથોર દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. તેમાં સતોષ માનવો તે આત્માને અહિતકર છે, આત્માનું હિત અથવા આત્માનું સુખ તો આત્માના જ્ઞાનમય સ્વભાવમાજ છે, તથા આત્માના જ્ઞાનમય સ્વભાવજ સુખ આપવાવાળો છે. તેથી ભવ્યજીવોએ કામ-ભોગોનો ત્યાગ કરી નિજ સ્વભાવમાં લીન થવું જોઈએ. જોજ ન મુખનું તેમજ મોક્ષ મેળવવાનું સાધન છે.

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની આત્માને કેવીરીતે જોવા પ્રયત્ન કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સુક્ષ્મઃ સૂક્ષ્મસ્થ સ્વાત્માનં દૃષ્ટું વા યતતે કથમ્ ?

હે સ્વામિન્ ! આત્માને દેખવા માટે જ્ઞાની કેવીરીતે પ્રયત્ન કરે છે અને અજ્ઞાની કેવીરીતે પ્રયત્ન કરે છે તે કૃપા કરીને કહે.

વચ્ચર—વાક્કાયચિત્તૈશ્ચ નિજાત્મશૂન્યો દૃષ્ટું પ્રબોદ્યું યતતે સ્વરૂપમ્ ।

તથાપિ દૃષ્ટું સ્વપદં ન બોદ્યું શવનોત્યબોધાત્પતતિ પ્રમાદે ॥૧૯૩॥

વાક્કાયચિત્તૈર્ન નિજાત્મવેદી જ્ઞાતું ચ દૃષ્ટુ યતતે સ્વરૂપમ્ ।

કિન્ત્વાત્મના ચાત્મનિ ચાત્મને જ્ઞાત્માનં તત્તો યાતિ પદં યથાર્થમ્ ॥૧૯૪॥

અર્થ—આત્મસ્વરૂપ ન જાણવાવાળો અજ્ઞાની પ્રુષ્ઠ અજ્ઞાનતાને લીધે મન, વચન કાયથી આત્માનુ સ્વરૂપ જાણવા તેમજ જોવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ મન, વચન કાયના પ્રયત્નથી આત્માને જાણી તેમજ જોઈ શકતો નથી. એથી તો તે માત્ર પ્રમાદમાન પડે છે. આત્માનુ સ્વરૂપ જાણવાવાળો જ્ઞાની પ્રુષ્ઠ આત્માનુ સ્વરૂપ મન, વચન અને કાયના પ્રયત્નથી જાણવા તેમજ જોવા પ્રયત્ન કરતો નથી તે તો માત્ર પોતાના જ આત્માવડે, પોતાના જ આત્મામાં, પોતાના જ આત્મા માટે પોતાના જ આત્માને જાણવા તેમજ જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને આથી તે પોતાના મોક્ષરૂપી યથાર્થ પદની પ્રાપ્તિ કરી લે છે.

સાવાર્થ—આત્માનુ યથાર્થ સ્વરૂપ અમૂર્ત (મૂર્તિરહિત) છે તેમા સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે ઇન્દ્રિયોથી જાણવા યોગ્ય ગુણ બિલકુલ હોતાન નથી. રૂપ, રસ, ગંધ, વર્ણ વગેરે ગુણો પુદ્ગલના જ છે આથી પુદ્ગલના જ ઇન્દ્રિયોવડે જાણી તેમજ જોઈ શકાય છે આત્મા પુદ્ગલ નથી આથી તે ઇન્દ્રિયોવડે જાણી તેમજ જોઈ શકતો નથી. જો કે સમારી આત્માની સાથે અનેક કર્મ લાગેલા હોય છે, અને કર્મના સમૂહ પુદ્ગલમયના હોય છે છતાં તે અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. આથી તે ઇન્દ્રિયોથી કદીપણ જાણી કે જોઈ શકતો નથી તેથી આત્માનુ આકુ યથાર્થ સ્વરૂપ ન જાણવાવાળો પ્રુષ્ઠ તે આત્માને ઇન્દ્રિયોથી જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે જો કે મનથી અમૂર્ત આત્માનો પણ અનુભવ થઈ શકે છે પરંતુ જે પ્રુષ્ઠ આત્માનુ સ્વરૂપ જાણે છે અને જોના આત્મામા મોહનોંધ કર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી આત્માને પ્રગટ કરવાવાળો સમ્યક્દર્શનરૂપી પ્રકાશ પ્રગટ થએલ છે તે પ્રુષ્ઠ મનના તે અમૂર્ત આત્માનો અનુભવ કરી શકે છે વાસ્તવિકરીતે તો અમૂર્ત આત્માનુ સ્વરૂપ અમૂર્ત આત્માનો જ જાણી શકાય છે આત્માનુ સ્વરૂપ જાણવાવાળો સમ્યક્દૃષ્ટિ પ્રુષ્ઠ મન, વચન કાયથી કદીપણ જાણીને સ્વરૂપ

બાણુવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. તે તો માત્ર આત્માના સમ્યગ્દર્શનમય પ્રકાશથીજ આત્માને બાણુવા તેમજ જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તે સમ્યગ્દર્શનની સાથેજ પ્રગટ થવાવાળી સ્વાનુભૂતિરૂપ અનુભવથી અથવા સ્વપરભેદ વિજ્ઞાનમય આત્માના યથાર્થ જ્ઞાનથી આત્માને બાણુવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આત્મસ્વરૂપ બાણી રહ્યા પછી તે કુદય તેને લાગેલ કર્મોના નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને આવીશિતે આત્માને અત્યંત શુદ્ધ બનાવી ચોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે એજ આત્માને કુદયાણુકાંક્ષી છે.

હવે પોતાના આત્માને નવો જીવો કોણુ માને છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—ભવામ્યંહં નવો જીર્ણં ઠાતિ કો મન્યતે વદ ?

હુ સ્વામિન્ ! હવે એટલું કૃપા કરીને કહે કે હું નવો છું અથવા હું જીવો છું એમ કોણુ માને છે.

વત્ત—જીર્ણેશ્ચ દેહૈરહમેવ સાદે જાતોઽસિર્પિ જાર્ણશ્ચ નૈર્નવોઽદ્દમ્ ।

મૂર્ત્વો જ્ઞવોઽદિતિ મન્યમાનઃ પ્રાપ્નોતિ હુ રુ વચસાપ્યતીતમ્ ॥૧૯૫॥

દેહસ્ય સાદે ન ભવામિ જીર્ણો નવસ્તથા નૈવ ભવામિ મધ્યઃ ।

સુજઃ સ્વઔઘાદિતિ મન્યમાન. પ્રાપ્નોતિ સૌર્ય ચ ગતાંતરાયમ્ ॥૧૯૬॥

અર્થ—શરીર છાણું બને એટલે હું છાણું બન્યા છું, તથા શરીર નવું બનતા હું નવો થયા છું એમ પોતાના આત્માને છ ' અથવા નવીન તો તેજ માને છે કે જે આત્માના સ્વરૂપને બણીતો ન હોય. આત્માના સ્વરૂપને ન બાણુવા-રૂપી અજ્ઞાનને લીધેજ એ એમ માને છે અને વચનથી ખણુ મહાકુળો પહેરી રહે છે. પરંતુ પોતાના આત્માના સ્વરૂપને બાણુનાર જ્ઞાની પ્રુષ્ઠ આત્માનુ યથાર્થ જ્ઞાન ધરાવતો હોય, એમ માને છે કે શરીર છાણું બનતા હું છાણું થઈ શકતો નથી અથવા નવીન બનતા હું નવો થઈ શકતો નથી, અથવા શરીરની મધ્યમ અવસ્થા હોતા હું મધ્યમ થઈ શકતો નથી. એમ યથાર્થ જ્ઞાનને લીધે જેમાં કોઈ પ્રકારનો અતરાય વિદ્ય નથી એવું આત્મજન્ય અનતમુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

લઘુવાર્થ—વાસ્તવિકરીતે આ આત્મા અનંત, અમર છે. અનાદિકાલથી એની સાથે કર્મ લાગેલા છે અને તેથીજ તે અજ્ઞાની થયા છે. એ અજ્ઞાનને કારણે પ્રતિષ્ઠાણું નવાં નવાં કર્મોના બંધ કરતોજ જાય છે, અને પહેલાના બધાંજિલ કર્મોની નિર્નય કરતો જાય છે. તથા એ કર્મોના જોગ કુદય હોય એ પ્રમાણે નવ નવા શરીર ધારણુ કરે છે. અને કલિન્દ્રિય-

જન્ય મુખ કે દુઃખ ભોગવે છે. મનુષ્ય આહુકર્મના ઉદયથી બ્યારે આ છવ મનુષ્ય શરીર ધારણ કરે છે ત્યારે સંસારીછવ અજ્ઞાનતાવશાત્ શરીર નહુ થતા આત્માને પણ નવો સમજ લે છે, બ્યારે શરીર કિશોર કે યુવાવસ્થા ધારણ કરે છે ત્યારે તે પોતાના આત્માને પણ કિશોર કે યુવાવસ્થા ધારણ કરતો માને છે, અને શરીર છાણું થતા આત્માને પણ છાણું થતો માને છે. આમ આયુ પૂર્ણ થતા બ્યારે શરીર નાશ પામે છે, ત્યારે સંસારીછવ પોતાના આત્માને મરેલ સમજે છે, આ બંધી તેની સત્વ ભલ અને અજ્ઞાન છે. શરીર નષ્ટ પામતાં આત્મા બીજા શરીરમા પ્રવેશ કરે છે, તો એને મરેલ કહી શકાયજ નહિ. તથા જેમ શરીર નષ્ટ પામતા આત્માને મરેલ કહી શકાય નહિ તેમ શરીર ઉત્પન્ન (નહુ) થતાં પણ આત્માને નવો કહી શકાય નહિ. આમ એ સ્વયંભિક્ષ છે કે શરીર નહુ, જ્યુતુ થતા આત્મા નવો જ્યુનો થતો નથી અને કદાપી મરતો પણ નથી. આત્મા શરીરથી સર્વથા ભિન્ન છે, અને જ્ઞાન મુખમય છે આ જ્ઞાનમુખ કેરોથી હક્રએલ છે. આથી કેરોના નાશ થતા જ્ઞાન અને મુખ પૂર્ણપણે પ્રગટે છે, અને કદાપિ એ નાશ પામતા નથી એને એક કહે છે.

હવે તરંગોનું સ્વરૂપ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની કેવીરીતે માને છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મંચ મન્યતે તત્ત્વ કથમજ્ઞાચ્ચ મન્યતે ।

હે ભગવત્ ! સૂર્ખ પુરૂષ તત્ત્વોનુ સ્વરૂપ કેવીરીતે માને છે અને જ્ઞાની પુરૂષ કેવીરીતે માને છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર—સ્યાદેકમેવાનુપમં હિ તત્ત્વં સૂક્ષ્મઃ કુવોધાદિતિ મન્યમાનઃ ।

યથાર્યતત્ત્વેન વિવંચિતઃ કો જહસ્વરૂપો ભવતિ સ્વયં સઃ ॥૧૭॥

તત્ત્વં પ્રણીતં ચિદચિત્પ્રભેદાત્સુત્ત્વપ્રદં વૈ દ્વિવિધપ્રકારપ્ ।

જ્ઞાત્વેતિ ચૈવ હૃદિ મન્યમાનઃ સ્વક્ષીયતત્ત્વે સ્મતે વિશુદ્ધે ॥૧૮॥

અર્થ—આત્માના સાચા સ્વરૂપને ન જોળખનાર અજ્ઞાની પુરૂષ અજ્ઞાનદ્વારા એમ માને છે કે આ સંસારમા એક હેન ઉપનાસહિત તત્ત્વ હુ. મારા સિવાય બીજુ કોઈ છેજ નહિ. એ પ્રમાણે તે તત્ત્વોના યથાર્થ સ્વરૂપથી વંચિત રહીને પોતે જડ સ્વરૂપ બની જાય છે. પરતુ જે પુરૂષ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે છે એ સમજે છે કે ચૈતન્ય અને જડ એવા ભેદથી જે પ્રકીરતા તત્ત્વ કહેલા છે. આમ ખનેનુ સ્વરૂપ સમજને પોતાના શુદ્ધ આત્મામા મગન બને છે.

સાધાર્થ—આ સસારમા જે પ્રકારના તત્વ કહેલા છે. એક ચેતન અને બીજું બદ. એવ તત્વ ચેતનરૂપ તત્વ છે અને બીજી બધું અચેતન તત્વ છે. જેમા જ્ઞાન, દર્શન ગુણુ હોય એને ચેતન કહે છે. એ જ્ઞાન દર્શન જીવમા છે, એવ વિવાય બીજા કોઇપણ પદાર્થમા હોતો નથી જ્ઞાન દર્શન આત્માનો સ્વભાવ છે પરંતુ એ જ્ઞાન દર્શન કેમથી કહેવાય છે. કેમ અચેતન છે બધાં આ એવ કોઈક કયાય ક્રિયત્ત કહે છે ત્યારે તેના આત્માની સાથે સસારમા ફેલાયેલ કેમવર્ગણીઓ મળે છે અને એને એક કેમવર્ગણીઓ ઉદય પામતા ફળ આપે છે. એ કેમવર્ગણીઓ અણકેમરૂપ પરિણામિ છે અને પછી એ આદે કેમ પોતપોતાના નામ અનુસાર ફળ આપે છે. જ્ઞાનાવશુ જ્ઞાનને કહે છે. દર્શનાવશુ દર્શનને કહે છે, મોહનીય આત્મામા મોહ ઉત્પન્ન કરાવે છે, પેદનીય કેમ કલ્પિતના સુખદુઃખોના અનુભવ કરાવે છે, આયુ કેમ આ એવને શરીરમા ગેદી રાખે છે નામકેમથી શરીરની રચના થાય છે, ગોત્ર કેમથી ઉચ્ચ નીચતા આવે છે અને અતશય કેમ કાર્યમા વિદન નાખે છે. આ પ્રમાણુ આદે કેમો આ એવને દુઃખ દે છે. જે એવ આત્મા અને કેમ બંનેના સ્વરૂપને સમજતો નથી, તે શરોરનેજ આત્મા લેખે છે. અને એ પ્રમાણુ પોતાના અજ્ઞાનદારન પોતેજ અચેતન અથવા બદરૂપ બને છે. પરંતુ જે પુરૂષ એ બંનેના થયારૂં સ્વરૂપને જાણે છે તે આત્માની સાથે લોગેલા કેમોના દુઃખદાયી બને છે અને તેથી તે કેમોના નાશ કરી આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરે છે સૌથી પહેલા તે ક્રમચોનો નાશ કરી આવતા કેમો શેકે છે અને પછી ધ્યાનરૂપ તપશ્ચરણદ્વારા પહેલાના મંચિત કેમોનો નાશ કરે છે. આમ તે સર્વ કેમોનો નાશ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, એને આત્મબ્રહ્મ અનંતયુગમા લીન રહે છે.

હવે જ્ઞાની જીમણુ કરેતો નથી અને અજ્ઞાની કરે છે તેનુ કારણુ બતાવવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—શાંઠો બ્રમ્મતિ સંસારે કયં સુજ્ઞો ન વા પ્રશ્નો !

હે પ્રશ્નો ! અજ્ઞાની પુરૂષ પરિક્ષણુ શા માટે કરે છે અને જ્ઞાની પુરૂષ કેમ કરેતો નથી તે કૃપા કરોને કહે.

ઉત્તર—સૂર્વો ન બુદ્ધવા ચિદચિત્તપ્રમેદં સ્વચ્છન્દરીત્યાવિઙ્ગવસ્તુ મત્તવા ।

સન્માર્ગમૃદો હતધર્મકર્મા અપત્યવદ્યં ચ મચાર્ણવે હિ ॥૧૯૧॥

અર્જીવતત્ત્વં સુવિ પંચધા સ્યાત્ સ્વચિન્ત્તત્ત્વૈવ ચ મન્યમાનઃ ।

જ્ઞાની સદા જ્ઞાનમયઃ સુલ્લાબ્ધિઃ મત્ત્વેતિ તૃપ્તસ્ત્વ નિજસ્વભાવે ॥૨૦૦॥

અર્થ—આત્માના સ્વરૂપન ન જાણનાર અગાની પુરૂષ તત્ત્વોના ચેતન, જડ આદિ હિંદોને તો જાણતો નથી, કેવળ પોતાની ઈચ્છા મુજબ બધા તત્ત્વોના સ્વરૂપ સમજા લે છે. આથી તે મોક્ષના શ્રેષ્ઠમાર્ગથી શ્રદ્ધ રહે છે, ધર્મ કર્મને છોડી દે છે અને આ સસારસાગરમાં અચૂક પરિભ્રમણ કરે છે. પરંતુ આત્માને જાણનાર જ્ઞાની પુરૂષ પોતપોતાના ચિન્હોથી તત્ત્વોના સ્વરૂપ ભિન્નભિન્ન માને છે. તે આત્માના સ્વરૂપને જ્ઞાનમય અને સુખસાગર માને છે તથા અણ્વ તત્ત્વના પાંચ ભેદ માને છે. આમ તે ભિન્નભિન્ન તત્ત્વોનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન માને છે, અને કોઈ તો પોતાના જ્ઞાનમય આત્મસ્વભાવમા સદા લીન રહે છે.

ભાવાર્થ—તત્ત્વોના મુખ્ય બે ભેદ છે. કોઈ અણ્વ તત્ત્વ અને બીજું અણ્વ તત્ત્વ. કોઈ અણ્વ તત્ત્વ અને જ્ઞાનમય અને અનત સુખમય છે. સસારી જીવોનું કોઈ અનતજ્ઞાન અને અનતસુખ કોઈથી હકાજેલ છે. જ્યારે આ અણ્વ ક્રિયાથી અલગ રહી આત્મલીન બની જાય છે અને સર્વ કર્મોને સર્વથા ઉરછેદે છે, ત્યારે આત્મા પરમાત્મા બને છે અને કોઈ વખતે તેનું અનતજ્ઞાન અને અનતસુખ પ્રગટ થાય છે અને તે અનતજ્ઞાનસુધી વિદ્યમાન રહે છે. બીજા અણ્વ તત્ત્વનું પાંચ ભેદ છે. પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ જેમા રૂપ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને સ્પર્શ હોય તેને પુદ્ગલ કહે છે, કોના સૌથી નાના પરમાણુને ખડ કહે છે. પરમાણુ અત્યંત સૂક્ષ્મ અથવા સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મ છે. એ ચાર સજ્યાત અસજ્યાત અનત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સમૂહને સ્કંધ પુદ્ગલ કહે છે સ્કંધ પણ સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મના ભેદથી બે પ્રકારના છે. કર્મવર્ગીણા વગેરે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ છે તથા પદ્યાર, મોટી વગેરે ને દૃખવામા આવે છે તે બધા સ્થૂલ પુદ્ગલ છે. શબ્દ પણ પુદ્ગલ છે પુદ્ગલનાં અનેક ભેદ છે. અણ્વ અને પુદ્ગલ કોઈ બને તત્ત્વોમા ચાલવાની શક્તિરૂપ છે જે સમસ્ત પદાર્થોને રહેવાને સ્થાન આપે છે તેને આકાશ કહે છે. તેના પણ બે ભેદ છે. કોઈ લોકાકાશ અને બીજો અલોકાકાશ. જે આકાશમા સમસ્ત પદાર્થ રહે છે તેને લોકાકાશ કહે છે અને લોકાકાશની બહાર જનત આકાશ અલોકાકાશ કહેવાય છે લોકાકાશમા ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્યો ભરેલા છે. બંને દ્રવ્ય અમૂર્ત અને અખડ છે. કોમાથી ધર્મદ્રવ્ય અણ્વ પુદ્ગલને ચાલવામા મદદ કરે છે, કને અધર્મદ્રવ્ય અણ્વ પુદ્ગલને ચોભવામા મદદ કરે છે. જ્યાલગી ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યો છે ત્યાલગી લોકાકાશ છે. આ લોકાકાશનાં કોઈ કોઈ પ્રદેશ પર કોઈ કોઈ કાળોનાં આણુ છે કોમાથી કોની યથાર્થરૂપ કાળોના સૌથી નાનો ભાગ ઉત્પન્ન થાય છે, અસજ્યાત સમયની આવલી હોય છે તથા કો જાવલીમાથી કલાક ઘડી, પળ, સેકન્ડ વગેરે સમય થાય છે આ સમય સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપનું પરિવર્તન કરાવે છે. આ પ્રમાણે અત્યંત સંક્ષેપમા અણ્વ અણ્વ તત્ત્વો કહ્યા છે. કો બધાના વસ્તુરૂપ મનજન પોતાની બુદ્ધિને યથાર્થ બતાવવી નહીં અને પુદ્ગલાદિ ત્યાજ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો નહીં અને કર્મોનો નાશ કરી મોક્ષપ્રાપ્તિ કરી લેવી જોઈએ કો આત્માનો

અનતસુખનુ સાધન છે. જે પુરુષ આ સમસ્ત તત્વોના સ્વરૂપને સમજતો નથી તે ત્યાજ્ય પદાર્થોને ત્યાગ પાણુ કરી શકતો નથી, તેથી કર્મોના નાશ પાણુ કરી શકતો નથી. અને તેથીજ તે સંસારમા પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. એથી તે પરિવ્રમણમાથી બચવા માટે આત્મામા લીન બની કર્મવશ કરદો બેઠકો, જેથી અનતસુખ મળે તેજ ભવ્યગુણનુ કર્તવ્ય છે —

હવે તત્વોને બાણો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની શું કરે છે તે કહેવામાં આવે છે —

પ્રશ્ન—જ્ઞાનદ્રજાનન્ તત્ત્વ ચ સુજ્ઞો મૂર્ખ કરોતિ કિમ્ ?

હે સ્વામિન્ ! તત્વોને બાણી જ્ઞાની અને અજ્ઞાની શું કરે છે તે કૃપા કરીને કહે.

ઉત્તર — અજાનવાનો ચરમમતત્ત્વ વા તત્ત્વરૂપં ચ યથાસંચિત કૌ ।

મૂર્ખઃ સદા ક્ષિયતિ સૌઘ્યદ્રેતોસ્તથાપિ હુ ત્વી સ્વર્તીતિ જ્ઞાન ॥૨૦૧॥

જ્ઞાનીતિ જ્ઞાનન્ વા સમતત્ત્વં વા તત્ત્વરૂપ સુવશાન્તિમૂલમ્ ।

તુત્તઃ સ્વતત્ત્વં હિ શુભે તટધ્ય-સ્તથાપિ સામ્રાજ્યમતો સર્વાપા ॥૨૦૨॥

અર્થ—આત્મસ્વરૂપ નહિ બાણુનાર અજ્ઞાની પુરુષ પેતાના શરીરમા રહેલ સાંતે તત્વોને બાણુતા તે નથી, પણ તેમના સ્વરૂપને ઓળખતો પાણુ નથી તત્વોના સ્વરૂપને ન બાણુત કેવળ મુખ માટે અનેક પ્રકારને. કલેશ ચલન કરે ન, તોપણ આ સંસારમા તે ગરીબ બની ફુખીજ બને છે પરંતુ આત્મસ્વરૂપ બાણુનાર જ્ઞાની પુરુષ સાંતે તત્વોને બાણી લે છે, મુખ શાંતિના કારણુભૂત એના સ્વરૂપને પાણુ બાણી લે છે અને પેતાના શુભ આત્મવત્તમા તૃપ્ત રહે છે નેા કે તે બીજા સમસ્ત તત્વોમા ઉદાસીનતા ધારણુ કરી લે છે તોપણ એકરૂપો માત્રાજ્યલક્ષ્મી પાનેજ એની પાંચ આંધે છે.

ભાવાર્થ—૯૫, અછવ, આશ્રવ, બધ. સવર, નિર્જરા અને એક એવા ભેદથી માત તત્વો છે એમથી ૧૩૫ અછવનુ સક્ષિત વર્ણન પહેલા શ્લોકમાં કર્યું છે. ક્રયાચોના નિમિત્તથી જે કર્મવગાણુઓ આત્માની માથે મલવા સન્નુમ થાય છે એને આશ્રવ કહે છે અથવા કર્મોનુ આવકુ તે આશ્રવ છે. એ કર્મવગાણુઓનુ આત્માનો માથે મળી જવુ તેને બધ કહે છે. ઉત્તમ ક્ષમા, માર્દવ આદિથી આશ્રવને ગેષ્ટી દેવા તેને સવર કહે છે, પૂર્વમંચિત કર્મોને એકરૂપ. ક્ષય થવા નિજવા

ધં, અને સનરત કર્મોના કાય થયાં એક છે. જે પુરુષ આ સાતે તત્વોને યથાર્થરીતે ગ્રહણ કરે છે, આયવા પ્રથમ તેનું સ્વરૂપ સમજે છે તે પુરુષ આશ્રવ બંધને નષ્ટ કરી સંવર અને નિર્ગંધ ગ્રહણ કરે છે. સવરથી આવતા કર્મ રોકે છે અને નિર્ગંધ ગથી પર્વસંચિત કર્મોના વ્યાપ કરે છે આમ તે સર્વ કર્મોને સર્વથા નષ્ટ કરી એક પાત્ર છે આ સસારમાં એક તત્વ પ્રાપ્ત કરવામાન મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા છે. જે પુરુષ આ સાતે તત્વોને ભણતો નથી તે નતો આશ્રવ બંધથી આત્માને ખચાવે છે, ન તો કર્મોના નાશ કરી આત્માની અનંત ગ્લાનમય, અને અનંત સુખમય વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એથી તે સુખની વાંછાએ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ યથાર્થ સુખથી વંચિત રહે છે, તથા ઇન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ માની એમા મગ્નશીલ રહે છે, એના માટે વિશ્વવિદ્ય પાપ કરે છે અને પાપોથી તીવ્ર કર્મોના બંધ કરી સસારસાગરમાં સદાકાલ પરિક્ષણ કરે છે. આથી ભવ્યજીવોએ આ સાતે તત્વોનું સ્વરૂપ જાણી, આશ્રવાદિકે હેય પદાર્થોના ત્યાગ કરી, એકાદિ ઉપાદય તત્વોને પ્રાપ્ત કરી આત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ

હવે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની કેના માટે પ્રયત્ન કરે છે તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન--કિમર્થં યતતે મૂર્ખઃ સુજ્ઞો વા વદ મે પ્રભો ?

હે પ્રભો, કૃપા કરી જોઈશું સમજાવો કે જ્ઞાની પુરુષ શાને માટે પ્રયત્ન કરે છે અને અજ્ઞાની પુરુષ શાને માટે પ્રયત્ન કરે છે

ઉત્તર--પ્રવૃત્તિમાર્ગં ચ નિવૃત્તિમાર્ગં મૂર્ખો ન જ્ઞાનાતિ નિજસ્વરૂપમ્ ॥

પ્રવૃત્તિમાર્ગસ્ય ચ દુઃખદસ્ય પ્રવર્ત્તનાર્થં યતેતેડય નિત્યમ્ ॥૨૦૩॥

પ્રવૃત્તિમાર્ગં ચ નિવૃત્તિમાર્ગં જ્ઞાનાતિ જ્ઞાનમ્ ॥૨૦૪॥

પ્રવૃત્તિમાર્ગં ગતત વિદ્યાય નિવૃત્તિમાર્ગેણ શિવ ચ ગન્તુમ્ ॥૨૦૫॥

અર્થ—આત્માના સ્વરૂપને ન જાણનાર અજ્ઞાની પુરુષ ન તો પ્રવૃત્તિમાર્ગને જાણે છે, ન નિવૃત્તિ માર્ગને જાણે છે, અથવા ન આત્મસ્વરૂપને જાણે છે એથી તે અત્યંત દુઃખાયક પ્રવૃત્તિમાર્ગની તૃષ્ણ કરવા માટે સદા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પરંતુ આત્માનું સ્વરૂપ જાણનાર જ્ઞાની પુરુષ પ્રવૃત્તિ માર્ગનું પણ સ્વરૂપ જાણે છે અને નિવૃત્તિમાર્ગનું પણ સ્વરૂપ જાણે છે એથી તે પ્રવૃત્તિમાર્ગને છોડીને નિવૃત્તિ માર્ગદ્વારા એક પામવા પ્રયત્ન કરે છે

ભાવાર્થ—તે ક્રોધોમા મન. વ્યત્ન. ક્રોધ અને ઇન્દ્રિયોત્ત પ્રવૃત્તિ હોય એ કાર્ય કરવા એ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કહેવાય સમારના નેટલા કાર્ય એ તે બંધા પ્રવૃત્તિમાર્ગરૂપ છે. તથા ને ક્રોધોમા મન, વચન, ક્રોધ અને ઇન્દ્રિયોત્ત પ્રવૃત્તિ ગેહાન એ ક્રોધો કરવા તે નિવૃત્તિમાર્ગ છે ગુપ્તિ મનિતિ આદિ નેટલા તા છે એ બધુ નિવૃત્તિમાર્ગ કહેવય. પ્રવૃત્તિમાર્ગથી આશ્રય બધ થાય છે અને નિવૃત્તિમાર્ગથી મવન નિર્ભય થાય છે. કિપર લાખત મુજબ એ બંગબર સિદ્ધ થાય ૬ કે પ્રવૃત્તિમાર્ગ સમારમા પરિવ્રમણુનુ સાધન છે અને નિવૃત્તિમાર્ગ સાક્ષાત્ મોક્ષનુ સાધન છે મોક્ષપ્રાપ્તિ નિવૃત્તિમાર્ગથીજ થાય ૪ પ્રવૃત્તિમાર્ગથી કદાપિ, કોઇપણ ક્રોધ, મોક્ષપ્રાપ્તિ શક્ય શકતોજ નથી. કયથી નેના થયયે સ્વરૂપ આણી પ્રવૃત્તિમાર્ગને લ્લાગ કરવા નોહકો અને નિવૃત્તિમાર્ગ ધારણુ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી આત્મકલ્યાણુ કરવુ નોહકો.

હવે આત્મામાં સંતુષ્ટ રહેનાર છુવ બીભાઓની સાથે બાતચીત કરે છે કે નાહ તે કહેવામાં આવે છે—

પ્રશ્ન—સ્વાત્મતુષ્ટઃ પરેઃ સાર્દે વ્રવોતિ મે ન વા વદ ?

હુ સ્વામિન્ ! પોતાના આત્મામાં સંતુષ્ટ રહેનાર બીભઓ સાથે બાતચીત કરે છે કે નહિ તે કૃપા કરીને કહે.

વત્—ધર્મોપ્યધર્મોસ્તિ ન મોડપિ કાજતત્તજ્ઞાવલીવો સુવિ પુદ્ગલોપિ .

નાહ જાતીવોડસિ મયાર્થદૃષ્ટ્યા ચિન્માત્રમૂર્તિઃ સ્વપદેસ્મિ મુક્તઃ ॥૨૦૫॥

તજ્ઞેવ મિત્રાશ્ચ મદન્યજોત્વાતતઃ પ્રમો કેન મમ વ્રવોમિ :

વિચાર્યં વૈવં હિ પુન પુનઃ શ્રીકૃત્યુભિધુર્વરસૂત્રિરેવ ॥૨૦૬॥

મ્નાનન્વતુષ્ટોડસ્તિભિશ્વન્ધુઃ સુલપદે સ્વાત્મવતુષ્ટયે હિ .

ચમ્બૂવ પુતે સ્વપદે મુગત્તો માનુ પમાયામિક મન્યમથુ . ૦૭૫

અર્થ—આ સમારમા ધર્મ, અર્ધર્મ, આકાશ, કાલ અને પુદ્ગલ એ અનુગ એ યથાર્થે છે. એ યથાર્થેતે નોહકો તે એ ન તો ધર્મદ્રવ્ય છુ, ન અર્ધર્મદ્રવ્ય છુ, ન આકાશદ્રવ્ય છુ. ન કાલદ્રવ્ય છુ અને ન પુદ્ગલદ્રવ્ય છુ. આથી યથાર્થદૃષ્ટિ

હે અછવ નથી. હું તો પોતાના આત્મામા સદાકાલ ગુપ્ત રહેવાના ચૈતન્યમાત્ર મૂર્તિ છું. જોવા હું ચૈતન્યમાત્ર માત્ર છું તેવાં ભારાથી ભિન્ન દેખતા અન્ય છવો પણુ સર્વ ચૈતન્યમાત્ર મૂર્તિ છે, કો પણુ પુદ્ગલ, ધર્મ, અર્ધર્મ આકાશ અને કાલ કો પાવિત્ર્ય અછવ નથી કોથી ભારાથી સર્વ ભિન્ન છવો પણુ મારી સમાન ચૈતન્યમય છે કોથી હે ભગવન્ ! હું કોની સાથે વાતચીત કરે. સસારમા જટલા છવ છે તે સર્વ ચૈતન્યમય છે, અને પોતપોતાના આત્મામા ગુપ્ત છે. કોથી તેમની સાથે વાતચીત થઇ શકતી નથી, તથા અછવ પદાર્થોથી પણુ ખાતચીત થઈ શકતી નથી. આથી સંસારમા ખીછ કોઈ વસ્તુ બાકી રહી જતી નથી કે જેની સાથે વાતચીત કરે. તેથીજ હું ભગવન્ ! હું કોઈની સાથે ખાતચીત કરતો નથી આ વાતને વાર વાર વિચાર કરી, જેમ સૂર્ય પોતાની પ્રભામા ગુપ્ત રહે છે, તેમ પોતાના આત્મજન્ય આનંદમા સતુષ્ટ રહેનાર, વિના કારણુ સમારના સમસ્ત છવોના બધુ અને ખાસ કરીને ભવ્યછવોના બંધુ કોવા આચાર્યપ્રવર શ્રીકૃષ્ણસાગરસ્વામી અત્યંત સુખ દેનાર, પરમપવિત્ર અને પોતાના આત્માના અનંત ચતુષ્ચોથી સુગોભિત કોવા પોતાના શુદ્ધ આત્મામા સદાકાલ ગુપ્તરૂપથી બિરાજમાન રહે છે.

ભાવાર્થ—પોતાના આત્મામા સતુષ્ટ રહેનાર ખીજ કોઈપણુ પ્રકારના પદાર્થ સાથે સબંધ રાખતો નથી. તે તે સદાકાળ આત્મામાજ લીન રહે છે. કો ખીજાઓની સાથે કદાપિ પણુ વાતચીત કરતો નથી અથવા જે ખીજાઓ સાથે વાતચીત કરે છે અથવા કરવા ચાહે છે તે પોતાના આત્મામા લીન થઈ શકતો નથી. કોથી તે ઉત્તરેત્તર બરાબર સિદ્ધ થાય છે કે આત્મામા સંતુષ્ટ રહેનાર છવ કદાપિ ખીજાઓ સાથે વાતચીત કરતોજ નથી. આચાર્યપ્રવર શ્રીકૃષ્ણસાગર સ્વામી આ સિદ્ધાંતને અનુસરશેતેજ પોતાના આત્મામા લીન રહે છે. આજ કલ્યાણકારક છે.

કો શીતે આચાર્યવર કૃષ્ણસાગર સ્વામીએ રચે શ્રી સુધર્મોપદેશામૃતસાર નામના ગ્રંથને।
 “આત્મતત્વોપદેશવર્ણન” નામે ખીજે અન્યાય સમાપ્ત થાય છે

ચરણપાદુકાં નત્વા ભક્ત્યા સ્તુત્વા પુનઃ પુનઃ તત્ર પાવાગઢે પૂત ચર્વાચોગો ધૂતન્તરા ॥૧૩॥
અત્યંત પવિત્ર એવા પાવાગઢ સિદ્ધક્ષેત્રપર પહોંચી લવણશની ચરણપાદુકાને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરી, વારંવાર સ્તુતિ કરી અને એજ વખતે આ પવિત્ર ક્ષેત્રપર ચોમાસુ નકિત કંઈ

આષાઢશુક્રપક્ષે ચ ચતુર્દશ્યાં શુભે દિને ॥ ન્યાયનીતિચાનિષ્ઠે રાજ્યે વૃદ્ધિશમૂપતેઃ ॥૧૪॥

પંચવષ્ટયાધિકૈ પૂતે ચતુર્વિંશતિકે શતે ॥ ત્ર્યે વૈરપ્રત્યોર્પસે સ્વર્પોદ્દશાગ્નિનઃ સતામ્ ॥૧૫॥

ત્રત્તનિયમનિષ્ઠેન ગુર્વાજ્ઞાપાલકેન ચ ॥ શ્રોત્રપેસિંધુના સાઢ્ હુલ્લેકેનાદિસિંધુના ॥૧૬॥

સ્થિત્વા લવકુશાદીનાં પાદમૂલે શિવપદે ॥ સુગર્ભોપદેશામૃતસારોઞ્ચ લલિત્વિનો ધન્યા ॥૧૭॥

સ્વાનન્દસૌખ્યતુષ્ટેનાઢ્ઢર્ધર્પસિકેન ચ ॥ શ્રીકૃત્યુસિંધુના ભક્ત્યાચાર્યેણ કામદેન હિ ॥૧૮॥

પોતાના ચિદાત્મ આત્મમુખમા સતુષ્ટ રહેનાર, સર્વની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરનાર અને ભગવાન અરંદતે કહેલ ધર્મનું રમપાન કરનાર મેં આચાર્ય શ્રીકૃત્યુસાગરજીએ સજ્જન પુરૂષોને સ્વર્ગ, મોક્ષ દેવાવાળો આ મુદ્ધર્મસિંધુનામૃતસાર નામનો ગ્રંથ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના મોક્ષમા ગયા બાદ ૧૪૬૫ મા વર્ષના અષાઢ મુદ્ધ પાદમૂલે દિવસે ન્યાય, નીતિ અને ક્યાની સાથે રાજ્ય કરવાવાળા પ્રીટીશના રાજ્યમા પોતાના ગુરૂની આજ્ઞાને પાલન કરનાર તથા પોતાના જાત નિયમોમા અત્યંત નિષ્ઠ એવા મુનિ શ્રીનમિત્રાગર સાથે તથા મુદ્ધલક આદિસાગરની સાથે શ્રી લવ અને કુશના મોક્ષમુખ દેવાવાળા ચરણક્રમ-જ્ઞોની પાસે એસીને લખી પૂર્ણ કર્યો છે.

સુગર્ભોપદેશામૃતસારોઞ્ચ પ્રથમસતપઃ ॥ ધર્મોત્તમં વિદ્યાનુભવ્યાન જીયાસાચન્દ્રવર્ષેઢ્ઢલમ્ ॥૧૯॥

આ મુદ્ધર્મોપદેશામૃતસાર નામનો ઉત્તમ ગ્રંથ ભવ્યજીવોને ઉત્તમ ધર્મનો ઉપદેશ દેતો થાવત્યકદિવ્યકેવલ વિરંજન કહે

મુનયઃ કુંદકુંદાચા કલૌ સુધર્મરક્ષકાઃ ॥ કુર્વતુ જગતઃ શાંતિં મર્પવૃદ્ધિં પુનઃ પુનઃ ॥૨૦॥

આચાર્ય શ્રીકૃદકૃદાદિકે આ કલિકાલમા ગ્રેધ્ધર્મની રક્ષા કરવાવાળા છે. એથી એ મુનિશર મસારાનરમા રૂપાનિ આપે

અને વારંવાર ધર્મની વૃદ્ધિ કરે.

હે અણ્વ નથી. હું તો પોતાના આત્મામા સદાકાલ ગુપ્ત રહેવાવાનો ચૈતન્યમાત્ર મૂર્તિ છું. જ્યો હું ચૈતન્યમાત્ર મૂત છું તેવાં આરાથી લિપ્ત દેખતા અન્ય છવો પણુ સર્વ ચૈતન્યમાત્ર મૂર્તિ છે, કો પણુ પુરુષલ, ધર્મ, અર્ધર્મ આકાશ અને કાલ કો પાંચેરૂપ અણ્વ નથી. કોથી આરાથી સર્વ લિપ્ત છવો પણુ મારી સમાન ચૈતન્યમય છે કોથી હે ભગવન્ ! હું કોની સાથે વાતચીત કરે સમારમાં નેટલા છવ છે તે સર્વ ચૈતન્યમય છે, અને પોતપોતાના આત્મામા ગુપ્ત છે. કોથી તેમની સાથે વાતચીત થઈ શકતી નથી, તથાં અણ્વ પદાર્થોથી પણુ ખાતચીત થઈ શકતી નથી. આથી સંસારમાં બીજી કોઈ વસ્તુ બાકી રહી જતી નથી કે જેની સાથે વાતચીત કરે. તેથીજ હે ભગવન્ ! હું કોઈની સાથે ખાતચીત કરતો નથી આ વાતને વારવાર વિચાર કરી, જેમ સૂર્ય પોતાની પ્રભામા ગુપ્ત રહે છે, તેમ પોતાના આત્મજન્ય આનંદમા સતુષ્ટ રહેનાર, વિના કારણુ સારના સમસ્ત છવોના બધુ અને ખાસ કરીને ભવ્યછવોના બધુ કોવા આચાર્યમ્વર શ્રીકુંથુસાગરસ્વામી અત્યંત સુખ દેનાર, પરમપવિત્ર અને પોતાના આત્માના અનંત ચતુષ્ણયોથી મુશાલિત કોવા પોતાના શુદ્ધ આત્મામા સદાકાલ ગુપ્તરૂપથી ખિરાજમાન રહે છે

ભાવાર્થ — પોતાના આત્મામા સતુષ્ટ રહેનાર બીજા કોઈપણ પ્રકારના પદાર્થ સાથે સબંધ રાખતો નથી. તે તે સદાકાળ આત્મામાજ લીન રહે છે કો બીજાઓની સાથે કદાપિ પણુ વાતચીત કરતો નથી અથવા જો બીજાઓ સાથે વાતચીત કરે છે અથવા કરવા ચાહે છે તે પોતાના આત્મામા લીન થઈ શકતો નથી. કોથી તે ઉત્તરોત્તર બરાબર સિદ્ધ થાય છે કે આત્મામા સંતુષ્ટ રહેનાર છવ કદાપિ બીજાઓ સાથે વાતચીત કરતોજ નથી. આચાર્યમ્વર શ્રીકુંથુસાગર સ્વામી આ સિદ્ધાંતને અનુસરતોજ પોતાના આત્મામા લીન રહે છે આજ કલ્યાણપ્રકરક

કો રીતે આચાર્યમ્વર કુંથુસાગર સ્વામીએ રચેય શ્રી મુધર્મોપદેશામૃતસાર નામના ગ્રંથને
 “ આત્મતત્વોપદેશવર્ણન ” નામે બીજા અગ્રાથ સમારેત યાય છે

અથ પ્રશસ્તિ.

ન્યાય નય વ્યાકરણં ન હન્દો નિજાત્મવિદ્યાં સ્વસુત્રાં પવિત્રામ્ ।
જાનામિ કાવ્ય ન વિશેષશાસ્ત્ર તથાપિ બુદ્ધ્યા સુવર્ગાતિદાતુ ॥૧॥
દીક્ષાગુરોરેવ ચ શાંતિર્સિંધોર્વિદ્યાગુરોરેવ સુધર્મરિધોઃ ।
કૃપાપ્રમાદાન્નિજતત્ત્વદાત્રી સુધર્મશિક્ષા લિખિતા મયેયમ્ ॥૨॥

અર્થ—હું [આચાર્ય શ્રીકૃત્યુસાગર સ્વામી] ન તો ન્યાયશાસ્ત્ર બાહ્ય હું, ન વ્યાકરણ શાસ્ત્ર, ન હન્દશાસ્ત્ર બાહ્ય હું, ન પોતાના આત્માને માટે અમૃતરૂપ પવિત્ર અર્થાત્મવિદ્યા બાહ્ય હું. ન કાવ્યશાસ્ત્ર તથા અન્ય વિશેષશાસ્ત્ર બાહ્ય હું. તથાપિ સુખશાંતિ દેવાવાળા મારા દીક્ષાગુરૂ આચાર્યપ્રવર શ્રીશાંતિસાગરજીની કૃપાથી તથા મારા વિદ્યાગુરૂ આચાર્ય શ્રીમુદ્ધર્મસાગરજીની કૃપાથી પોતાના આત્મતત્ત્વનો સ્વરૂપને પ્રકાશમાન કરવાવાળી આ આચાર્ય શ્રીમુદ્ધર્મસાગરજીની શિક્ષા મેં અલ્પ-બુદ્ધિ અનુસાર લખી છે

સુધર્મસિંધોઃચ ગુરો સકાશાત્ યચ્છિક્ષિતં તત્સકલં ગૃહીત્વા ॥
સુધર્મદેશામૃતસાર નામિન ગ્રંથે પવિત્રે લિખિત મયેદમ્ ॥૩॥

અર્થ—ગુરૂવર્ય આચાર્ય મુદ્ધર્મસાગરજીની પાસેથી જે કંઈ શિક્ષા ગ્રહણ કરી તે બંધી એકત્ર કરીને મેં મુદ્ધર્મોપદેશામૃતસાર નામના પવિત્ર ગ્રંથમાં લખી છે

ગ્રંથ હ્રમું વાંચ્છિતદં પવિત્રં પઠન્તિ ગાયન્તિ નમન્તિ નિત્યમ્ ॥
નદર્થમેવ હૃદિ ધારયન્તિ ત એવ ભવ્યાશ્ચ વિચારશીલાઃ ॥૪॥
સામ્રાજ્યલક્ષ્મીં સુલ્લક્ષ્મીં સુલ્લક્ષ્મીં યથેષ્ટ ધર્માનુકૂલં ચ નિજાત્મવંધુમ્ ॥
લલ્લક્ષ્મીં લભન્તે હજારામરત્વં કર્માત્તયાનન્તચતુષ્ટયં ચ ॥૫॥

અર્થ—જે ભવ્યરૂપ પોતાની બંધી ધરૂણઓ પૂર્ણ કરવાવાળા આ પવિત્ર ગ્રંથને વાંચે છે, ગાય છે અથવા હરૂણેશા નમસ્કાર કરે છે તે પુરૂષો આ સમારંભાં વિચારશીલ ધરૂણાય છે. એવા પુરૂષો મુખ્ય દેવાવાળી સામ્રાજ્યલક્ષ્મીને યથેષ્ટ પ્રાપ્ત કરી

લે છે, તથા ધર્મનુકૂલ ચાલવાવાળા પોતાના ભાઈબંધુઓને પ્રાપ્ત કરશે લે છે. અતમા તે પ્રશ્નો પોતાના આત્માના ચાતત્યતુ-
ષ્ટ્યોને પ્રાપ્ત કરી અનશ્વરપદ અથવા મોક્ષપદ પામે છે.

ચોર્ધિ સપાધિ સુલ્લદાં સુધિયાં ક્ષમાકૃપાશાંતિદયાસુધૈર્યમ્ ॥

શ્રીશાંતિનાથઃ સુલ્લદાંતિર્ણો ધર્મનુકૂલં વિદધાતુ બુદ્ધિમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—અનતસુખ અને અનતશાંતિના સાગર એવા ભગવાન્ શ્રીશાંતિનાથ સોળમા તિર્થંકર પરમદેવ અને રત્નત્રય પ્રદાન કરે, સમાધિ પ્રદાન કરે, સુખ દેવાવાળી અધ્યાત્મવિદ્યા પ્રદાન કરે, ક્ષમા, કૃપા, શાંતિ, દયા અને શ્રેષ્ઠ ધર્મ પ્રદાન કરે તથા ધર્મનુકૂલ ચાલવાવાળી સુબુદ્ધિ આપે.

પાવાગઢક્ષેત્ર યાત્રાનું વર્ણન.

ભોર્ગીકાલ જેઠાલાલ માળિકલાલ ધર્મિણઃ । વાહીલાલપથાલાલ છવાલાલ વિનોદિનઃ ॥ ૧ ॥

નાથાલાલ પર્ણીભાલ-કચરાભાલદાનિનઃ ॥ ધુરાભાલમુનલાલ કેશવલાલ જ્ઞાનિનઃ ॥ ૨ ॥

દાનાર્ચધર્મનેષ્ટાશ્ચ જાંબુડીગ્રામવાસિનઃ ॥ શ્રીપાવાગઢયાત્રાર્થ કૃતવન્તઃ સુપ્રાર્થનામ્ ॥ ૨ ॥

સ્વીકૃત્ય પ્રાર્થનાં તૈર્વાં ધર્મોચોતનહેતવૈ ॥ પૂર્વોક્તશ્રાવકૈઃ સાર્દ જિનધર્મમખાવકૈઃ ॥ ૪ ॥

વિપુલશ્રાવિકામિશ્ચઃ યદુભિર્બ્રહ્મચારિભિઃ ॥ તપસ્તુષ્ઠેન ધીરેણ નમિસાગરયોગિના ॥ ૫ ॥

ધ્વજાતોરણઘંટાદિ શોભિતૈર્જિનમંદિરૈઃ । સાર્દ ચચાલ પૂતાત્પા દ્વાચાર્યકુચુમાગરઃ ॥ ૬ ॥

દાન પૂન આદિ ધર્મકાર્યોના રત રહેનાર ભોર્ગીલાલ મગનલાલ શાહ, શેઠ બેઠલાલ મગનલાલ શાહ, શેઠ માણિકલાલ લીલાચંદ ગાંધી, શેઠ વાડીલાલ કોટરલાલ ગાંધી, શેઠ છબાલાલ ભોતીચંદ કોટડીઆ, શેઠ અમથાલાલ સાકળચંદ શાહ, શેઠ મણીલાલ દેવચંદ શાહ, શેઠ નાથાલાલ માણિકચંદ મહેતા દેતેપુર, શેઠ કચરાલાલ મગનલાલ કોટડીઆ ગઠેડા, શેઠ ધુરાલાલ તરોડ રોશન, શેઠ કેશવલાલ ગુલાબચંદ ગાંધી, શેઠ મહેતલાલ હુથીચંદ ગાંધી તરોડ રોશન આદિ સાની, દાની અને ધાર્મિક પ્રશ્નોએ પાવાગઢ સિદ્ધક્ષેત્રની યાત્રા કરવા નવા વિનતી કરી આચાર્ય શ્રીકુચુમાગરજી ધર્મને વિશેષ પ્રકાશ કરવા

એમની એ વિનંતિ માન્ય રાખી અને છન્દર્થની પ્રભાવના કરતા ઉપર મુજબ બંધા શ્રાવકોની સાથે અને શ્રાવિકાઓની સાથે અને બ્રહ્મચારીઓ સાથે તથા તપશ્ચરણથી સંતોષ પામતા ધીરવાર મુનિ શ્રીનમિસાગરજી સાથે અને ક્ષવ્જ, તોરણ અડા આદિ ઉપકરણોથી સુશોભિત છનાલય સહિત પવિત્ર આત્માથી આચાર્ય શ્રીકૃત્યુમા-રજી બહુડો ગામથી ઉપડયા

ગ્રંથનિર્માણવૈનાદૌ દક્ષશ્ચ પુરુષોત્તમઃ ॥ હાનપતી નદીં લટગાચલસ્તનેપુર મનિ ॥૭॥

અર્થ—ગ્રંથ રચના કરવાના તથા ચૈતન્યરણુ કરવાના અત્યંત ચતુર એવા પુરુષોત્તમ આચાર્ય શ્રીકૃત્યુમાગરજી હાથમતી નદી ઓળંગીને ફતેપુર તરફ આલ્યા

તત્ર સંવોદ્ય ભવ્યાન્ હિ તત્તોચ્ચત્તલોદકસ્ ॥ મમતાદાગતાન્ ભવ્યાન્ તત્ર સંવોદ્ય ધીરથીઃ
ત્યા અનેક ભવ્યોચ્ચત્તલો ઉપદેશ દઈ તલોદ નામના નગરમાં આલ્યા ત્યા ચારેબાજુથી ઘણા ભવ્યજીવે આવ્યા

હતા. તેમને ઉપદેશ દીધો અને પછી એ ધીરવીર મહાત્મા આગળ ચાલ્યા
વહાડીનોરહેવાઈ ગતઃ કુર્વસ્તપોજપસ્ ॥ તત્રાપિ વોદ્ય મૂષાદીન્ કૃત્વા શુદ્ધિં તત્તોડચક્ત્ ॥૧॥
તલોદથી ચાલી વહાગામ કેમહાં પહોંચ્યા અહિં તેમણે ઘણાં જ તપ કર્યા, અને અનેક રાજાઓને ઉપદેશ દીધો. પછી ધર્માપથશુદ્ધિ કરતા કરતા આગળ ચાલ્યા.

મેમવ વાત્રકં લંઘ્ય શેવાલિં ગોધરાં ગતઃ ॥ તત્ર સંવોદ્ય ત્રીવાન્ હિ માર્ગે કુર્વન્ પ્રભાવનામ્ ॥
માર્ગમાં ચેરેલો અને વાત્રક નદી ઓળંગી, અનેક મહારત્રી ધર્મપ્રભાવના કરતા કરતા ભવ્યજીવોને ઉપદેશ દેતા દેતા શેવાલિ તથા ગોધરા નગરમાં પહોંચ્યા.

તત્તોડચ્ચત્તલોદ્ય મહોસાગરમાજમામ્ ॥ સર્વત્ર કારયન્ ચાન્તિં હાલલં કામદો ગતઃ ॥૧૧॥
ત્યાથી ધીરેધીરે ચાલી મહીસાગર, આજના, વગેરે નદિ ઓળંગી સર્વની ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર શ્રીકૃત્યુમાગરજી આચાર્ય સર્વત્ર શાંતિ કરતા હાલિલ નગરમાં પહોંચ્યા.

તત્ર પાવાગઢં યત્ર ગતા મુક્તિં દિગ્બરાઃ ॥ લવકુશાદિમુખ્યાશ્ચ શ્રીપંચકોટિયોગિનઃ ॥૧૨॥
ત્યાથી આગળ ચાલી આચાર્ય શ્રીકૃત્યુમાગરજી પાવાગઢ પહોંચ્યા. ત્યાથી લવ, કુશ વગેરે પાત્ર કેરોડ મુનિરાજે ઓક્ષ ગયા છે.

ચરણપાદુકાં નત્વા ભક્ત્યા સ્તુત્વા પુનઃ પુનઃ તત્ર પાવાગઢે પૂતે ત્રણાંયોગો દ્યુતમ્ભદા ॥ ૧૩ ॥
અત્યંત પવિત્ર કોવા પાવાગઢ સિદ્ધક્ષેત્રપર પહોંચી લવકુશની ચરણપાદુકાને ભક્તિપર્વક નમસ્કાર કરી, વારવાર સ્તુતિ કરી અને કોજ વખતે આ પવિત્ર ક્ષેત્રપર ચોમાસુ નહિકે કંટું.

આપાઠશુદ્ધપક્ષે ચ ચતુર્દશ્યાં શુભે દિને ॥ ન્યાયનીતિર્યાગ્નિષ્ઠે રાત્ર્યે વૃદ્ધિશશ્વતૈઃ ॥ ૧૪ ॥
પંચપષ્ટયાધિકે પૂતે ચતુર્વિંશતિકે શતે ॥ વર્ષે વારપ્રત્યર્પણ સ્વર્ગોદ્દશાયિનઃ સતામ્ ॥ ૧૫ ॥
ત્રતનિયમનિષ્ઠેન ગુર્વાજ્ઞાપાલકેન ચ ॥ શ્રોતપેસિંધુના સાર્દ્ધં શુભલેનાદિસિંધુના ॥ ૧૬ ॥
સ્થિત્વા લઘુકુશાદીનાં પાદમૂલે શિવપદે ॥ મુધર્પોપદેશામૃતસારોરં લિખિતો મયા ॥ ૧૭ ॥
સ્વાનન્દસૌખ્યતુષ્ટેનાર્દ્ધર્પસિકેન ચ ॥ શ્રીકૃત્યુસિંધુના ભક્ત્યાચાર્યેણ કામદેન હિ ॥ ૧૮ ॥

પોતાના વિદ્વત્મ આત્મસુખમા સતુષ્ટ રહેનાર, સર્વની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરનાર અને ભગવાન્ અરહેતે કહેલ ધર્મતુ રસપાન કરનાર મેં આચાર્ય શ્રીકૃત્યુસાગરજીએ સજ્જન પ્રદેષેને સ્વર્ગ, મોક્ષ દેવાવાળો આ મુધર્પોપદેશામૃતસાર નામનો ગ્રંથ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના મોક્ષમા ગયા ખાદ ૨૪૬૫ મા વષના અષાઢ મુદ વૈદિકને દિવસે ન્યાય, નીતિ અને દયાની સાથે રાજ્ય કરવાવાળા બ્રીટીશના રાજ્યમા પોતાના ગૃહની આજ્ઞાને પાલન કરનાર તથા પોતાની વ્રત નિયમેમા અત્યંત નિષ્ઠ કોવા અનિ શ્રીનિમિસગર સાથે તથા શુદ્ધલક આદિસાગરની સાથે શ્રી લવ અને કુશના મોક્ષમુખ દેવાવાળા ચરણકમલોની પાસે એસીને લખી પૂર્ણ કર્યો છે.

મુધર્પોપદેશામૃતસારોડ્યં ગ્રંથસત્તમઃ । ધર્મોત્તમં દિશાન્મધ્યાન જીયાનાચન્દ્રવૃન્દલમ્ ॥ ૧૯ ॥
આ મુધર્પોપદેશામૃતસાર નામનો ઉત્તમ ગ્રંથ લવ્યજીવેને ઉત્તમ ધર્મના ઉપદેશ હતો થાવત્યદ્રવિવક્ષશે ચિરંજીવ રહે.

સુનય કુદકુદાયા કલૌ મુધર્પરક્ષમાઃ ॥ કુર્વતુ જગતઃ શાંતિં ધર્મશુદ્ધિં પુનઃ પુનઃ ૧૦ ॥
આચાર્ય શ્રીકૃદકુદાદિકે આ કલિકાલમા ગ્રેધર્મની રક્ષા કરવાવાળા છે, કોથી એ અનિશન સમારભેરમા શાંતિ આપે અને વારવાર ધર્મની વૃદ્ધિ કરે.

અને વારવાર ધર્મની વૃદ્ધિ કરે

श्री सुधर्मोपदेशामृतसारः
समाप्तः